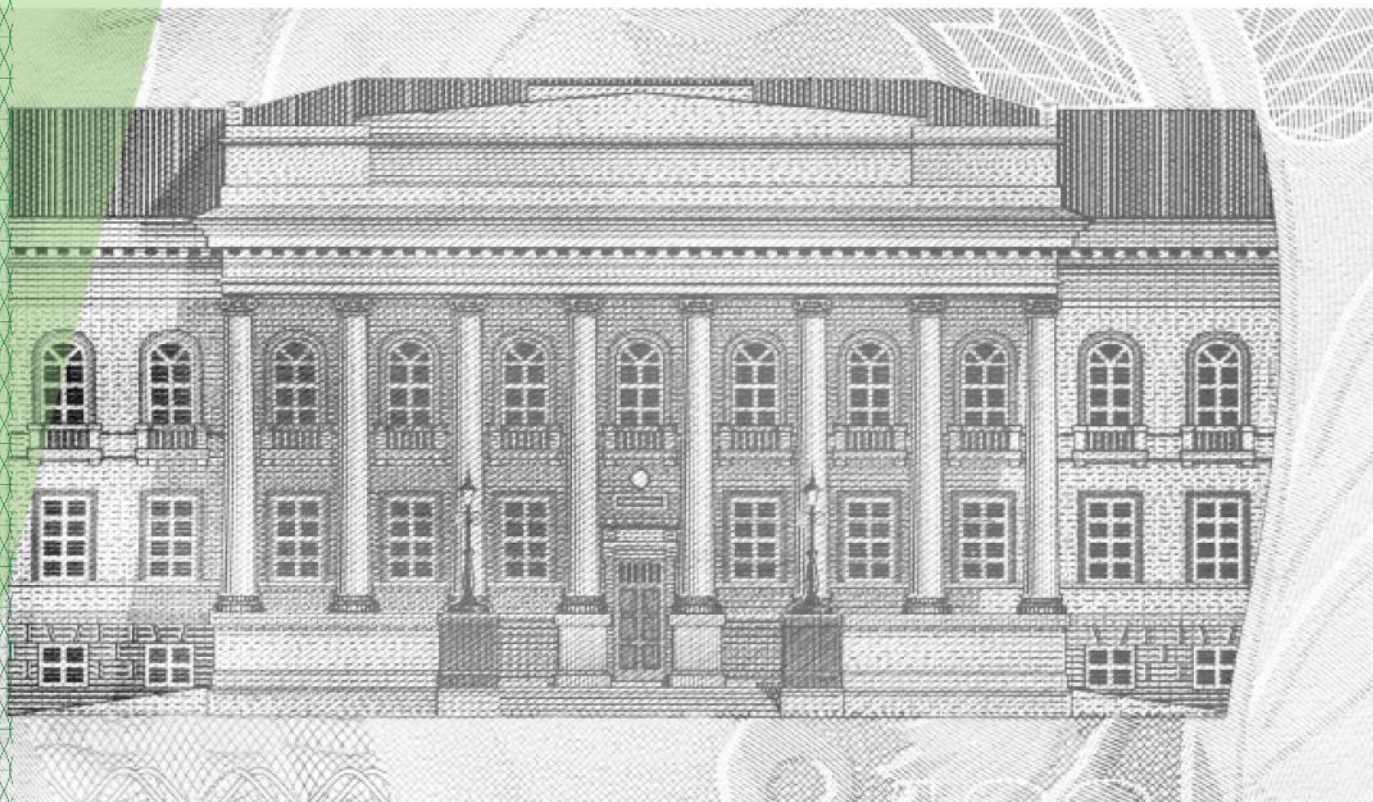

Національний
банк України

Звіт про фінансову стабільність

Грудень 2023 року

Звіт про фінансову стабільність (далі – Звіт) – ключова публікація Національного банку України (далі – Національний банк). Його мета – поінформувати про наявні та потенційні ризики, які можуть загрожувати стабільності фінансової системи України. Цей випуск надалі фокусується на актуальних ризиках для фінансового сектора та економіки України в умовах затяжної повномасштабної війни. Також Звіт містить рекомендації органам влади і фінансовим установам, спрямовані на протидію ризикам в умовах воєнного часу та підвищення стійкості фінансової системи до них.

Звіт адресовано насамперед учасникам фінансового ринку та всім, хто цікавиться питаннями фінансової стабільності. Його оприлюднення підвищує прозорість та передбачуваність макропруденційної політики, допомагає сформувати довіру суспільства до неї, відтак сприятиме Національному банку в управлінні системними ризиками.

Цей Звіт схвалено Комітетом з фінансової стабільності 19 грудня 2023 року.

Зміст

Головне	4
Індекс фінансового стресу	6
Частина 1. Зовнішні умови та ризики	7
1.1. Тенденції зовнішнього середовища	7
Частина 2. Внутрішні умови та ризики	10
2.1. Макроекономічні та фінансові ризики	10
2.2. Ринок нерухомості та іпотечне кредитування	13
2.3. Домогосподарства та пов'язані ризики	16
Частина 3. Умови та ризики банківського сектору	18
3.1. Карта ризиків фінансового сектору	18
3.2. Ризик ліквідності та фондування	19
3.3. Ризик корпоративного кредитування	21
Вставка 1. Причини дефолтів бізнесу під час повномасштабної війни	25
Вставка 2. Програма “Доступні кредити 5-7-9%” стане сфокусованішою	27
Вставка 3. Банки кредитують стійкіших боржників після реформи сектору	29
Вставка 4. Вплив кредитних умов на кредитування бізнесу значний, але не визначальний	30
3.4. Ризик роздрібного кредитування	31
3.5. Ризик прибутковості	33
Вставка 5. Українські банки сплатять податок на “надприбутки” за 2023 рік	36
3.6. Ризик достатності капіталу	37
Частина 4. Умови та ризики небанківського сектору	41
4.1. Ризик страхування	41
4.2. Ризик платіжного ринку	44
Рекомендації	48
Абревіатури та скорочення	50

Головне

Фінансовий сектор продовжує працювати безперебійно, довіра клієнтів до банків залишається високою, а ті дедалі більше кредитують бізнес та населення. Попри збереження воєнних ризиків, фінансовий сектор відіграє усе більшу роль у відбудові економіки.

Цьогоріч фінансовий сектор працював у загалом сприятливих макроекономічних умовах. Приріст ВВП значно перевищив очікування, а інфляція стрімко сповільнилася. Облікова ставка із середини року знижувалася, тим не менш її поточний рівень гарантує достатню привабливість гривневих інструментів заощаджень із урахуванням покращення інфляційних очікувань. Ключова подія другого півріччя – перехід до режиму керованої гнучкості обмінного курсу. НБУ і надалі зберігає присутність на міжбанківському валютному ринку, проте інтервенції тепер здійснюються так, щоб уможливити помірні коливання курсу гривні в обидва боки залежно від зміни балансу попиту і пропозиції на ринку. Ризики для стабільності валютного ринку та фінансового сектору не реалізувалися.

Повномасштабна війна та пов'язані із нею безпекові загрози є ключовим системним ризиком для економіки та фінансового сектору. Через значні воєнні витрати економіка залишатиметься дуже залежною від міжнародної фінансової допомоги. Останніми місяцями посилюються ризики неритмічності її надходження та зниження обсягів – нині це основна загроза для макростабільності. Втім шанси на успішне погодження пакетів фінансової допомоги партнерами на сьогодні видаються високими. Тож базовий сценарій НБУ на 2024 рік передбачає збереження макроекономічних передумов для стабільної роботи фінансового сектору – подальше економічне зростання, однозначову інфляцію, контрольованість валютного ринку та збереження привабливості гривневих активів.

Приплив коштів клієнтів до банків триває, хоча й меншими темпами ніж у першому півріччі. Банки практично не покладаються на інші джерела фондування. Регулярні надходження коштів підживлюють ліквідну позицію банків. Високоякісні ліквідні активи становлять лише дещо менше половини активів банків. Із таким запасом міцності фінансової системи можуть впоратися навіть із значними шоками ліквідності, які нині дуже малоймовірні.

Після тривалої паузи пошвидко знову зростають обсяги кредитів бізнесу в гривні. Поліпшення фінансового стану компаній та пошвидшення бізнес активності збільшило попит та пропозицію кредитів. Гривневе корпоративне кредитування і надалі підживлюється передусім державною програмою "Доступні кредити 5-7-9%". Вона потребує суттєвого перегляду для відновлення фокусу на підтримці малих та середніх підприємств та ефективного використання бюджетних коштів. Субсидоване кредитування поступово зникне для тих бізнесів, що відновилися після кризи. Водночас нині попит є не лише на пільгове кредитування – нарощують кредитні портфелі також банки, які не беруть участі в державних програмах. Неодмінною складовою підтримки кредитування будуть механізми поділу кредитних ризиків – або через урядову програму портфельних гарантій, або через інструменти міжнародних фінансових організацій.

Зростають роздрібні незабезпечені споживчі та іпотечні позики. У незабезпеченому споживчому кредитуванні домінують двійка банків – вони вже відновили обсяги портфелів до рівня, що мали до повномасштабного вторгнення. Інші ключові гравці значно повільніші у спробах відновити втрачені позиції, тож концентрація сегмента зростає. Іпотечне кредитування нині здійснюється майже виключно держбанками за державною програмою "єОселя". Пільгова іпотека набирає обертів та охоплює дедалі більше населення. Нині оцінити якість та ризики цих кредитів складно, адже їхній середній вік – усього кілька місяців. Тож цей портфель буде у центрі уваги надалі.

Пік кредитних втрат від повномасштабної війни пройдено. Це підтвердили результати оцінки стійкості, проведеної Національним банком. Коригування пруденційних резервів у цілому було незначним. Сьогодні із загальної суми непрацюючих корпоративних кредитів близько третини – це ті, що виникли під час повномасштабної війни. Для значної частини боржників причиною дефолту стали втрата ринків збуту або падіння внутрішнього попиту. Тож деякі із них мають шанси відновити обслуговування позик із поліпшенням економічних

умов. Усереднений рівень дефолтів боржників знижується як у корпоративному, так і в роздрібному сегментах. Для кредитів домогосподарствам він впритул наблизився до докризового рівня. Однак підвищений рівень кредитних ризиків зберігається для підприємств низки галузей, що відновлюються повільно. Також цього року помітні фінансові труднощі мають окремі агровиробники через низькі внутрішні ціни на їхню продукцію. Проте вони зберігають конструктивний діалог із банками для вирішення проблем із ліквідністю. Загалом реалії майже двох років війни підтвердили, що банки переважно мають достатній апетит до кредитування, готові брати на себе помірні кредитні ризики, а в разі їх реалізації – ефективно управляти проблемною заборгованістю.

Цього року банки майже не понесли витрат на формування резервів. Втрати від дефолтів компенсувалися розформуванням резервів за портфелями працюючих активів завдяки поліпшенню макроекономічних очікувань. Проте ця ситуація є унікальною, тож очікувати повторення такого сценарію наступного року не варто: надалі рівень втрат від кредитного ризику в усіх сегментах нормалізується. Втім кредитні збитки банки і надалі з легкістю покриватимуть поточними операційними прибутками.

Значне зниження облікової ставки НБУ змінило дохідність основних груп процентних активів банків. У процентних доходах банків скорочується частка доходів від депозитних сертифікатів, ставки за якими знизилися найбільш стрімко. Натомість за останні місяці дещо зросла усереднена дохідність портфеля ОВДП, адже старіші випуски замінюються в портфелях банків новими, з вищими купонами. Наразі цінові умови розміщення ОВДП є привабливими, адже банки отримують належну премію за строковість інвестицій порівняно із обліковою ставкою. У процентних доходах зростає вага надходжень від кредитування: хоча ставки за бізнес-позиками дещо знизилися, портфель таких кредитів зростає. Водночас банки знизили ставки за вкладами, передусім бізнесу. Ймовірно, пікове значення процентної маржі для банків уже позаду, проте вона залишатиметься високою і її скорочення не є значним ризиком для банків.

Вагомий вплив на прибутковість банків надалі справлятиме безстрокове підвищення ставки податку до 25% з 2024 року. Цей чинник знизить рентабельність банківського бізнесу та швидкість поповнення банками капіталу. У листопаді в опитуванні про системні ризики банки вперше за довгий час відзначили якість законодавства та податкової системи як один із найвагоміших ризиків.

Висока прибутковість банків зумовила зростання показників достатності капіталу. Нині запас капіталу більш ніж достатній не лише для покриття ризиків, що вже враховуються у нормативах, але і для виконання нових запланованих вимог. Найбільш вагомі з них – повне покриття капіталом операційного та ринкового ризиків. Також наступного року буде запроваджено нову структуру регулятивного капіталу та впроваджено нові мінімальні вимоги до його достатності.

Цьогорічна оцінка стійкості підтвердила високий запас міцності банківського сектору. Її здійснено за базовим макроекономічним сценарієм, який водночас припускав реалізацію низки ризиків: передусім скорочення процентної маржі та кредитні втрати. Оцінку стійкості пройшло двадцять великих банків. Із них лише для п'яти було встановлено підвищені необхідні рівні нормативів достатності капіталу передусім через за давні проблеми з якістю портфеля та бізнес-моделями. З огляду на результати оцінки стійкості на початку наступного року НБУ проаналізує доцільність та можливі строки встановлення буферу консервації капіталу та буферу системної важливості. Після цього обмеження на розподіл капіталу та виплату дивідендів банками, які сформують ці буфери в повному обсязі, може бути послаблене.

Небанківський фінансовий сектор трансформується. Із початку січня запрацюють нові закони про страхування, кредитні спілки, фінансові послуги та фінансові компанії. Страховий ринок за останні роки змінився чи не найбільше внаслідок поступового посилення вимог до платоспроможності та якості активів. З ринку пішли страховики, що не змогли або не забажали відповідати новим вимогам. Разом з тим це зробило сектор стійкішим до викликів. Динамічно розвивається і ринок платежів, цьому сприяють можливості, надані новим законодавством. Поки обсяги операцій небанківських надавачів платіжних послуг незначні, тож у цьому сегменті немає системних ризиків.

Індекс фінансового стресу

Протягом останніх місяців Індекс фінансового стресу¹ (ІФС) стабілізувався. Проте рівень залишається помірно високим навіть після значного зниження порівняно з попереднім роком. Найбільший внесок в індекс має субіндекс державних цінних паперів. Дохідність облігацій залишається високою через фінансові ризики країни та очікування реструктуризації суверенних єврооблігацій, що запланована наступного року. Валютний субіндекс незначно зріс останнім часом з огляду на зростання обсягу валютних інтервенцій. Субіндекс поведінки домогосподарств також зріс за останні шість місяців, що пов'язано із коливаннями обсягів валютних депозитів. Натомість банківський субіндекс перебуває на низькому рівні і навіть дещо знизився протягом останнього півріччя внаслідок зростання ціни облігацій українських банків. Стабільна дохідність корпоративних облігацій сприяє збереженню низького рівня субіндексу корпоративних цінних паперів.

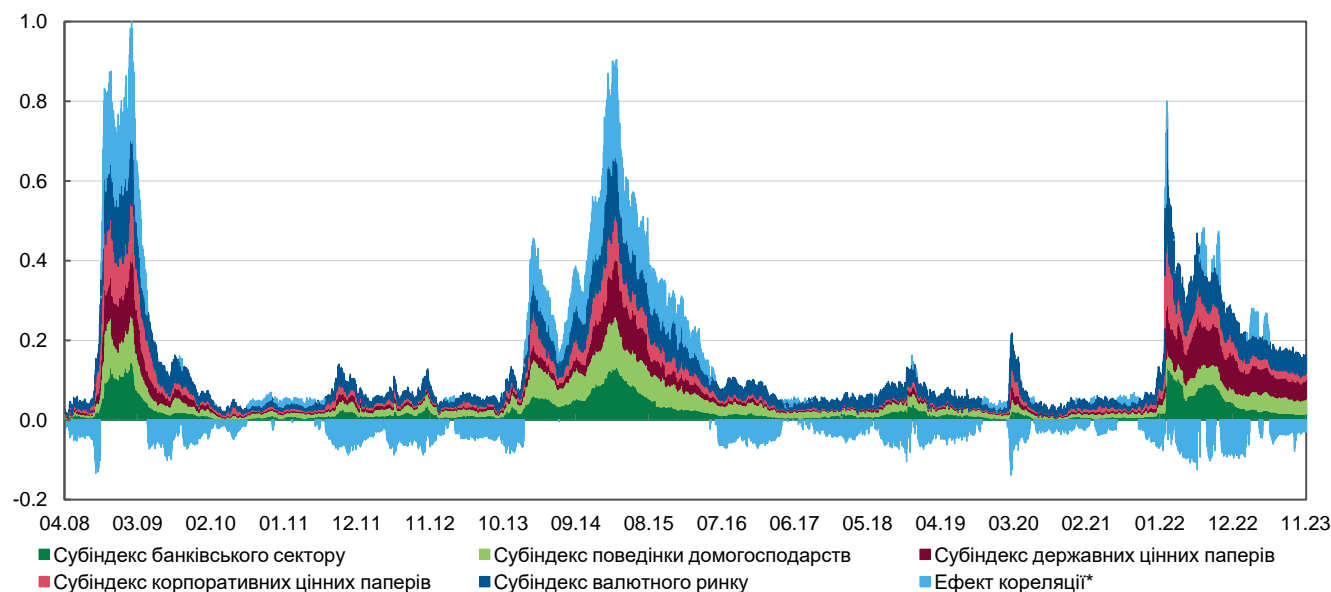
ІФС відображає виключно поточний стан справ у фінансовому секторі та не вказує на майбутні ризики в короткостроковій чи довгостроковій перспективі.

Графік ІФС1. Індекс фінансового стресу

Джерело: НБУ.

Графік ІФС2. Декомпозиція Індeksu фінансового стресу

* Ефект кореляції – внесок поточної кореляції між субіндексами порівняно із середньою за весь період спостережень.

Джерело: НБУ.

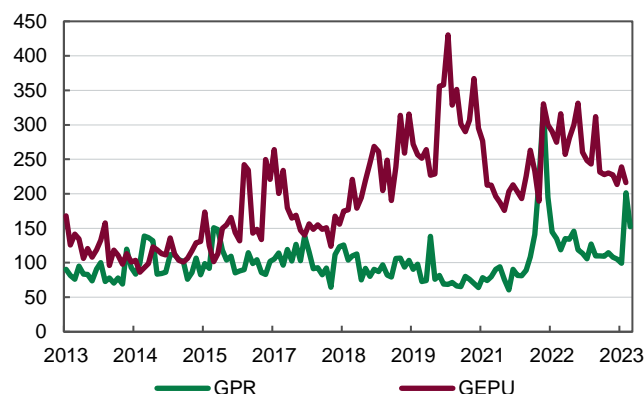
¹ Filatov, V. (2021). [A New Financial Stress Index for Ukraine](#). Visnyk of the National Bank of Ukraine, 251, 37–54.

Частина 1. Зовнішні умови та ризики

1.1. Тенденції зовнішнього середовища

Ризики перетворення війни на позиційну боротьбу на виснаження зростають. Міжнародна фінансова та військова допомога Україні залишається системною та значною, проте посилюються загрози порушення її ритмічності. Розширюється перелік механізмів зовнішнього фінансування відновлення економіки України, його обсяги зростають, однак вони все ще помірні. Шляхи передавання Україні заморожених російських активів та доходів від них поки не визначені. Ціни на основні товари українського експорту значно знизилися порівняно з торішніми рівнями, що негативно впливає на експортні надходження. Проте основна проблема для українського експорту надалі – логістичні труднощі.

Графік 1.1.1. Індекс геополітичних ризиків (GPR)* та індекс невизначеності світової економічної політики (GEPU)**

* <https://www.matteoiacoviello.com/gpr.htm>

** https://www.policyuncertainty.com/global_monthly.html

Джерело: Dario Caldara and Matteo Iacoviello. Davis, Steven J.

Війна надалі затягується

Попри запеклі бої, цього року лінія зіткнення майже не рухалася. Отримана від партнерів потужніша зброя посилює ефективність сил оборони, однак темпи її надходження все ще досить повільні. З огляду на це, активні бойові дії триватимуть довше, ніж очікувалося, а значні безпекові ризики зберігатимуться. Водночас налагоджується виробництво озброєння для України як у самій державі, так і поза її межами. Запропонована Україною Формула миру набуває прихильників у світі, проте нині ведуться лише загальні перемовини для її поступової реалізації. З урахуванням цієї пропозиції країни Великої Сімки (G7) планують укласти з Києвом двосторонні угоди з гарантій безпеки. Уже почалися такі переговори з Італією. Проєкт гарантій безпеки ЄС для України передбачає довгострокову підтримку у вигляді надання зброї та програм військової підготовки.

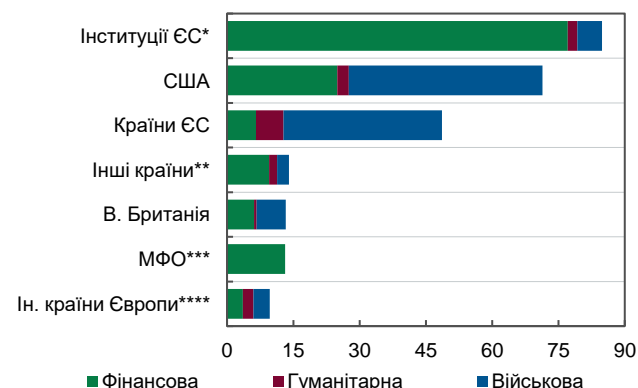
Улітку та восени терористичні повітряні атаки росіян зосередилися на експортній інфраструктурі, передусім потужностях для перевалки зерна. Упродовж зими високоймовірними є інтенсивніші обстріли цивільної інфраструктури, зокрема енергетичної. Втім посилення повітряної оборони частково знижує загрози значних руйнувань та тривалих перебоїв в електропостачанні.

Водночас загострюється безпекова ситуація у світі, передусім – на Близькому сході. Це змушує низку країн-партнерів опікуватися посиленням власної обороноздатності, а донорів – відшукувати додаткові кошти для підтримки всіх партнерів та союзників. Ескалація цих конфліктів загрожує зниженням уваги до потреб України.

Міжнародна фінансова підтримка є системною, проте посилюються ризики її неритмічності

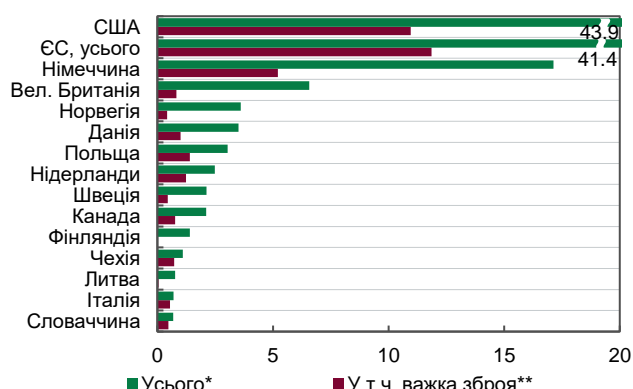
Нині провідні держави світу та міжнародні організації заявляють про непохитний намір надалі підтримувати Україну в її боротьбі стільки, скільки буде потрібно. Країна успішно пройшла черговий перегляд за позицією МВФ, що є важливим індикатором для інших донорів. ЄС підготував виділення офіційному Києву допомоги в сумі 50 млрд євро до 2027 року, втім надання коштів наразі блокується Угорщиною. Президент США запросив в Конгресу погодження пакета, що включає більше ніж 60 млрд дол. для потреб України на 2024 фінансовий рік. Однак цей проєкт досі не погоджено. Ризик затримок із погодженням та наданням окремих пакетів допомоги посилюється. До цього призводять виборчі цикли в низці

Графік 1.1.2. Оголошена офіційна допомога Україні, з кінця січня 2022 року до кінця жовтня 2023 року, млрд євро

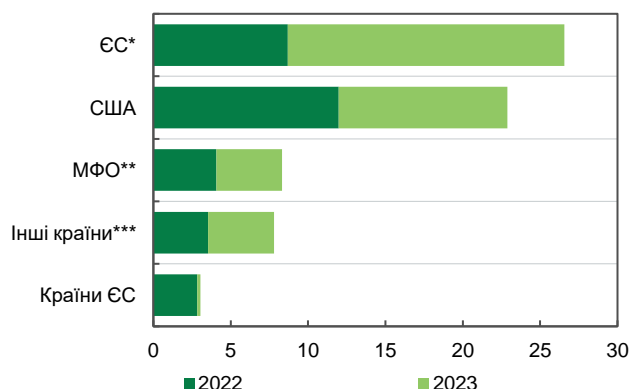
* Єврокомісія, Рада ЄС та Європейський фонд миру; включно з оголошеним пакетом 50 млрд євро. ** Австралія, Канада, Нова Зеландія, Південна Корея, Тайвань, Туреччина, Японія. *** МВФ, Світовий банк, ЄБРР. Допомога країн у межах донорських проєктів МФО врахована як допомога цих країн і виключена з допомоги МФО. **** Ісландія, Норвегія, Швейцарія.

Джерело: Інститут світової економіки, Кіль (Німеччина).

Графік 1.1.3. Оголошена офіційна військова допомога Україні, з кінця січня 2022 року до кінця жовтня 2023 року, млрд євро

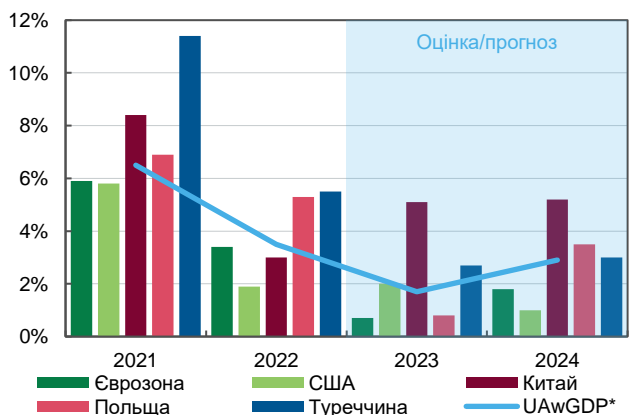
Оцінка з огляду на публічну інформацію. * Включно з фінансуванням воєнних поставок. ** Броньована техніка, танки, артилерія калібру 152/155 мм, ракетні системи залпового вогню.

Джерело: Інститут світової економіки, Кіль (Німеччина).

Графік 1.1.4. Зовнішнє фінансування держбюджету станом на 7 грудня 2023 року, млрд дол.

* Установи ЄС включно з ЄІБ. ** МВФ, Світовий банк. *** Канада, Британія, Японія, Швейцарія, Норвегія, Ісландія, Албанія.

Джерело: Мінфін.

Графік 1.1.5. Зміна реального ВВП країн – основних торговельних партнерів України, % р/р

* Середньозважений показник економічного зростання в країнах – ОТП України.

Джерело: НБУ, Інфляційний звіт, жовтень 2023.

країн-партнерів та прихід до влади в деяких із них менш дружніх до України сил. Разом із тим Україна надалі критично залежить від підтримки партнерів, зокрема для фінансування поточних бюджетних потреб. Відповідно до затвердженого бюджету наступного року необхідний обсяг зовнішньої фінансової підтримки становить близько 40 млрд дол. Проте нині зберігається непевність стосовно обсягів і строків отримання допомоги.

Важливим кроком з політичної підтримки та визнання прогресу реформ у країні стало рішення ЄС розпочати з Україною переговори про вступ. Це засвідчило подальше наближення до повноцінного членства та його переваг. Україна може розпочати технічні дискусії про гармонізацію власного законодавства з європейським за 35 розділами права ЄС. На Україну чекає велика робота: за результатами оцінки Єврокомісіїю за 2022 рік відповідності вітчизняних норм європейським, середній бал становив близько 2 з 5.

Триває пошук фінансування відбудови України

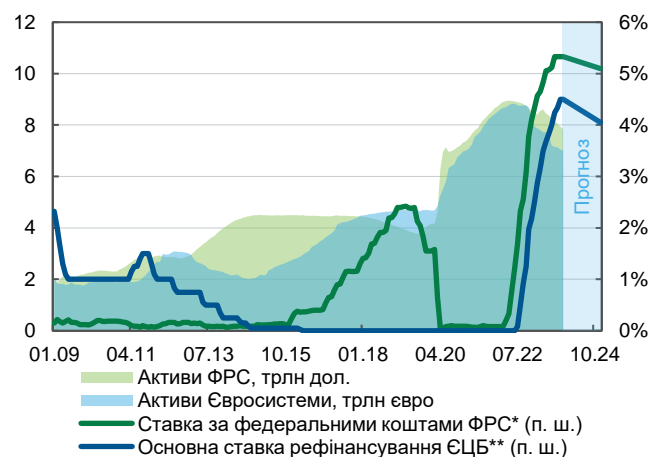
Затяжна війна підживлює дискусії про невідкладний пошук ресурсів на відбудову. Важливим кроком стала досягнута в жовтні принципова домовленість на рівні G7 спрямувати Україні прибутки від заморожених російських державних активів. Так, Бельгія, де заморожено близько 200 млрд дол. російських активів, зокрема в глобальному депозитарії Euroclear, планує передати Україні податки з доходів, які згенерували ці активи. Утім, юридичних механізмів для передачі самих заморожених коштів на користь України фактично в жодній юрисдикції досі немає. В Естонії підготували законопроект для компенсації втрат України за рахунок заморожених російських активів.

Тим часом міжнародні фінансові установи розширюють програми підтримки кредитування в Україні. ЄБРР, Світовий банк, ЄІБ надають українським фінансовим установам доступ до гарантій, а реальному сектору – передусім у сфері агробізнесу, транспорту та інфраструктури – кредити та гранти. ЄБРР збільшив статутний капітал на 4 млрд євро для розширення проєктів в Україні. Світовий банк та KfW підтримують коштами Фонд розвитку підприємництва для своєчасного здійснення ним компенсації процентів за кредитами за програмою "5-7-9%". З 2024 року запрацює створений за сприяння Світового банку Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві. MIGA надала першим приватним інвесторам страховку від воєнно-політичних ризиків. Водночас просувається робота над розширенням доступу до такого страхування. З подальшим відновленням економіки та кредитного попиту, запит на розвиток механізмів кредитної підтримки зростатиме.

Динаміка економік партнерів переважно квола

За прогнозами НБУ, наступного року країни-партнери, особливо розвинені економіки, зростатимуть низькими темпами. Так, збільшення реального ВВП США складе лише 1%, а Єврозони – буде нижчим за 2%. Зростання залишиться стриманими за історичними порівняннями в Туреччині та Китаї. Розвиток останнього значно стримуватимуть проблеми у сфері будівництва та

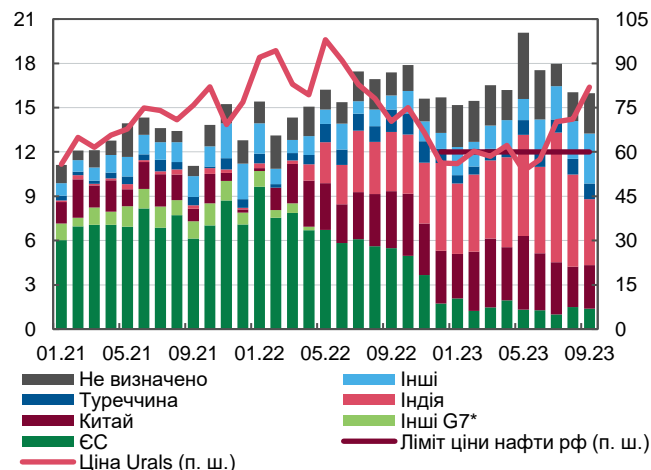
Графік 1.1.6. Активи та ставки ЄЦБ та ФРС США

* Прогноз персоналу ФРС, вересень. ** Опитування ЄЦБ, липень.

Джерело: ЄЦБ, ФРС США, Fred.

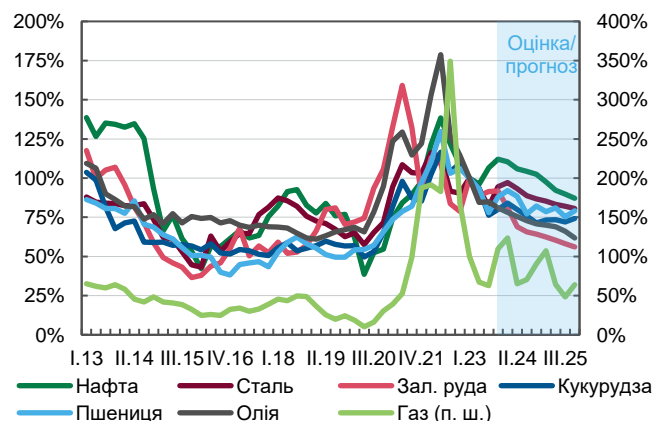
Графік 1.1.7. Основні покупці російської нафти у межах експорту морем, млн т, а також її ціна, дол. за барель

* США, Канада, Британія, Японія.

Джерело: Breugel, Russian crude oil tracker, Investing.com.

Графік 1.1.8. Світові ціни на сировинні товари*, I кв. 2023 = 100%

* Нафта – сорт Brent; природний газ на хабі в Нідерландах; сталь – квадратна заготовка; залізна руда – концентрат, Китай; соняшникова олія, пшениця, кукурудза – світові ціни.

Джерело: НБУ, Інфляційний звіт, жовтень 2023.

нерухомості. У цілому, світова економіка зростатиме дещо повільніше ніж цього року. Натомість збільшення обсягів світової торгівлі за базовим сценарієм МВФ прищвидшиться наступного року: до 3.5% порівняно з історично низьким цього річним темпом менше 1%. Втім посилення геополітичних ризиків може завадити цьому.

Світова інфляція уповільнилася, проте залишається порівняно високою. Це зумовить збереження високих ставок провідними центральними банками упродовж тривалого часу. Хоча прямого впливу на вітчизняну фінансову систему це не матиме з огляду на фактичну відсутність доступу України до міжнародних ринків капіталу, це стримуватиме світове економічне зростання.

Економіка росії адаптується до війни та санкцій

Небезпекою є адаптація до війни й санкцій та поступове відновлення економіки росії. МВФ очікує, що реальний ВВП росії зросте на 2.2% цього року та на 1.1% наступного року. Це дає змогу країні-агресору надалі фінансувати війну. Крім того, є багато свідчень обходу москвою санкцій, попри боротьбу з такими спробами з боку США та ЄС. Хоча експорт підсанкційної нафти до Європи різко скоротився, чималі її обсяги постачаються на азійський ринок. Тому потрібно надалі посилювати санкційний тиск на росію та запобігати спробам обійти санкції.

Низькі ціни на товарних ринках зберігатимуться

Світові ціни на продовольство знизилися завдяки значній пропозиції зерна. Надалі зниження цін уповільнять гірші врожаї пшениці в Канаді та Австралії, а також кукурудзи в Бразилії в наступному році. Однак ціни на продовольство не зростатимуть у середньостроковій перспективі через швидше зростання пропозиції порівняно з попитом.

Ціни на нафту підтримуватимуться обмеженнями на виробництво, що погоджені ОПЕК до кінця 2024 року, а також конфліктами поблизу регіонів видобутку та шляхів постачання нафти. Природний газ ймовірно дорожачатиме упродовж опалювального сезону, проте дешевшатиме з весни, зокрема завдяки збільшенню виробництва скрапленого газу в США та Африці. Через очікуване збільшення пропозиції руди з Африки та Китаю, знижуватимуться також ціни на залізну руду та сталь.

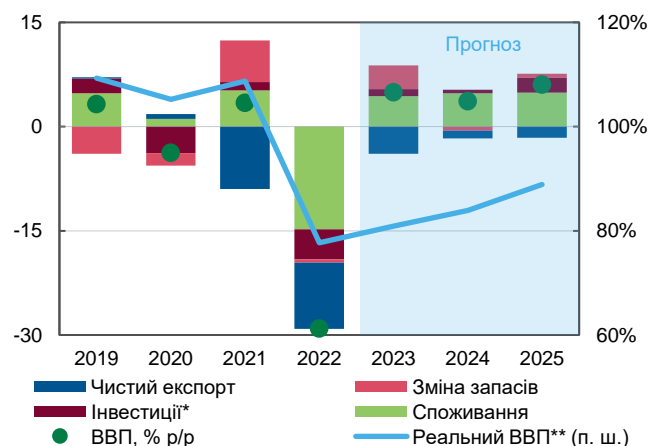
Загалом нижчі світові ціни на сировинні товари негативно впливають на обсяги українського експорту, передусім агропродукції. Разом з тим основною проблемою для українських експортерів залишаються логістичні обмеження. Після припинення росією дії "зернового коридору" Україна та партнери змогли організувати транспортний маршрут Чорним морем. Однак українська інфраструктура на морі та Дунаї перебуває під постійними повітряними ударами. Додатковим стримуючим чинником є обмеження на експорт окремої аграрної продукції до країн-сусідів. Україна залишає за собою право звернутися до Світової організації торгівлі для розв'язання торговельних суперечок. Також проблемою є блокування руху вантажівок з України протестувальниками в Польщі та Словаччині.

Частина 2. Внутрішні умови та ризики

2.1. Макроекономічні та фінансові ризики

Тривалі бойові дії посилюють ризики для економіки України та сповільнюють її зростання. Нині основним рушієм відновлення економіки є внутрішній попит, для швидшого зростання економіки потрібні вищі інвестиції. Інфляція цього року становитиме близько 5%, проте через її очікуване пришвидшення надалі та плани стосовно подальших кроків з валютної лібералізації облікова ставка перебуватиме на відносно високому рівні. Запорукою збереження цінової та фінансової стабільності залишається достатнє і ритмічне надходження міжнародної допомоги. Водночас потенціал до більших боргових залучень на внутрішньому ринку за потреби зберігається.

Графік 2.1.1. Внески категорій кінцевого використання в зміну реального ВВП, в. п.

* ВНОК – валове нагромадження основного капіталу. ** Реальний ВВП, сезонно скоригований, у постійних цінах 2016 року, 2016 рік = 100%.

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

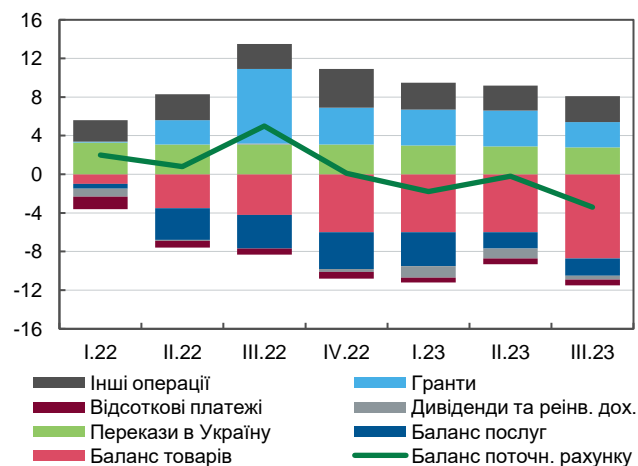
Споживання пожвавлює економічне зростання

Тривала війна та пов'язані з нею виклики залишаються ключовими ризиками для України. Активні бойові дії, найімовірніше, триватимуть упродовж 2024 року. Це стримуватиме відновлення економіки та потребуватиме значних оборонних видатків. Тож Україна і надалі критично залежатиме від міжнародної допомоги.

Водночас бізнес і населення адаптуються до умов війни. Передусім пожвавлюється приватне споживання. Цьому сприяють зростання доходів, зокрема через значні виплати військовослужбовцям, та поліпшення очікувань населення. Поліпшуються й очікування компаній – індекс ділових очікувань у II–IV кварталах 2023 року перевищував 100%, вперше з IV кварталу 2021 року. Це означає, що частка підприємств, які очікують поліпшення ситуації в наступні 12 місяців, перевищувала частку тих, які очікували її погіршення. Пожвавлення споживчого попиту підживлює роздрібне кредитування, а активізація діяльності підприємств забезпечує відновлення попиту на кредити, щонайменше для підтримки оборотного капіталу.

Вкладення приватного сектору переважно спрямовуються на розбудову логістики. Стабільна ситуація в енергетиці підтримує економічну активність. З боку пропозиції ключовий внесок у стрімкіше зростання ВВП зробили цього року високі врожаї. Нещодавно НБУ поліпшив прогноз зростання реального ВВП у 2023 році одразу на 2 в. п. – до 4.9%.

Графік 2.1.2. Баланс рахунку поточних операцій, млрд дол.

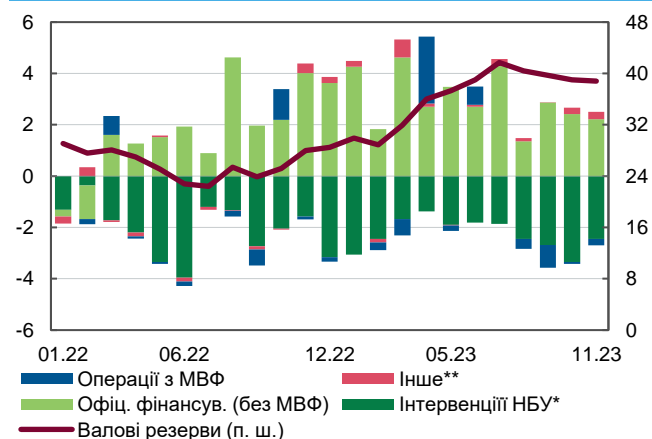
Джерело: НБУ.

Найближчими роками економіка поволі зростатиме. У 2024 році НБУ очікує зростання ВВП на рівні 3.6%. Цей приріст забезпечуватиметься передусім подальшим відновленням споживання. Однак все ще високі безпекові ризики сповільнюватимуть приватні інвестиції та повернення вимушених мігрантів додому. Тож наявний дефіцит працівників і повільне нарощення виробничих потужностей стримуватимуть виробництво. Без припинення активних бойових дій та значних інвестицій відновлення економіки України до рівня перед повномасштабним вторгненням суттєво затягнеться.

Логістичні обмеження розширюють дефіцит торгівлі

Упродовж цього року дефіцит поточного рахунку зростає. Це відбувалося передусім через подальше розширення негативного балансу торгівлі товарами: обсяги імпорту стрімко зростали, а експорту – скорочувалися через наявні логістичні обмеження, зруйновані виробничі

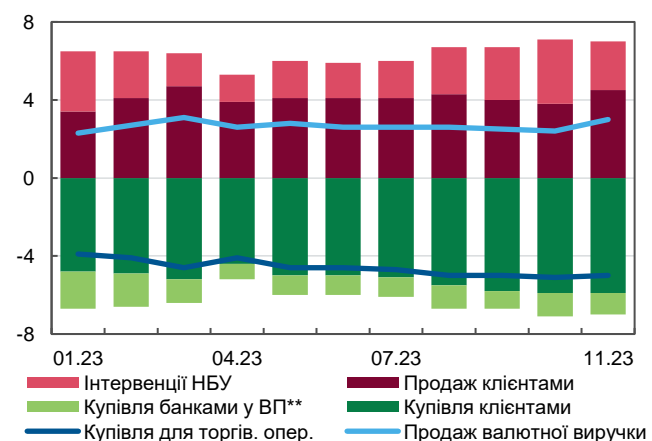
Графік 2.1.3. Зміна валових міжнародних резервів, млрд дол.

* Чисті інтервенції НБУ: (+) – купівля валюти в резерви (-) – продаж із резервів. ** Інше – переоцінка фінансових інструментів унаслідок зміни ринкової вартості та курсів валют, а також інші операції.

Джерело: НБУ.

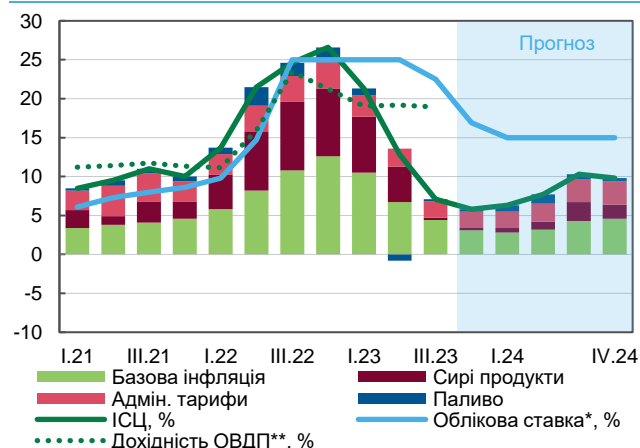
Графік 2.1.4. Структура попиту та пропозиції на безготівкову валюту, млрд дол. екв.*

* Обсяг операцій купівлі/продажу безготівкової іноземної валюти клієнтами банків на умовах "тод", "том", "спот". ** Купівля у валютну позицію.

Джерело: НБУ.

Графік 2.1.5. Внески компонентів у річну зміну ІСЦ, в. п. та облікова ставка, %

Внески з IV кварталу 2023 року – прогноз НБУ станом на жовтень 2023 року. * В середньому за період. На прогнозованому горизонті – середина довірного інтервалу. ** Середньозважена дохідність гривневих ОВДП, що розміщені на первинному ринку.

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

потужності та низькі світові ціни. Також у другому півріччі скоротилися обсяги грантової підтримки від партнерів. За січень–вересень дефіцит поточного рахунку становив 5.4 млрд дол. порівняно із профіцитом 7.9 млрд дол. за аналогічний період торік. У 2024 році значний дефіцит торгівлі товарами зберігатиметься. Крім того, ризики перебоїв із експортом залишаються високими, хоча і перебиваються надходженнями міжнародної допомоги за фінансовим рахунком.

НБУ перейшов на режим керованої гнучкості валютного курсу

Завдяки фінансовій підтримці від партнерів Україна накопичила значний обсяг міжнародних резервів. На початок грудня вони становили 38.8 млрд дол., що співмірно 5.2 місяцям майбутнього імпорту. Комфортний рівень резервів, разом зі збереженням привабливості гривневих інструментів та стійким прогресом у зниженні інфляції, сприяв відмові від режиму фіксованого валютного курсу. Із жовтня НБУ перейшов до керованої гнучкості. Новий режим передбачає щоденні коливання курсу в вузьких межах в обидва боки залежно від ринкових умов.

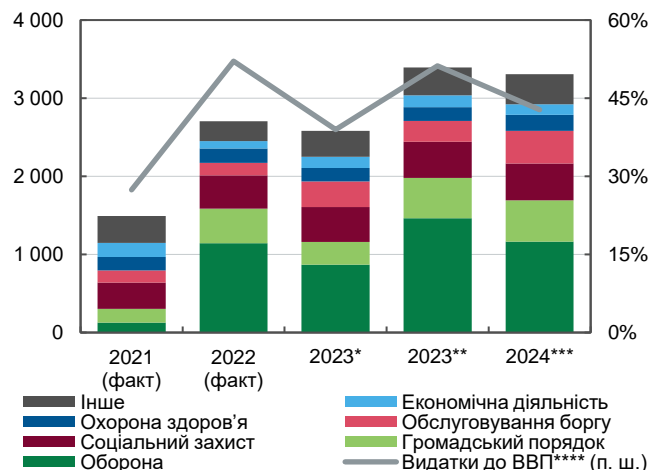
Зважаючи на значний дефіцит зовнішньої торгівлі, попит на валюту і надалі значно перевищуватиме її пропозицію. Тож НБУ здійснюватиме валютні інтервенції, щоб компенсувати структурний дефіцит валюти.

Відповідно до прогнозу НБУ, наступного року за умови отримання запланованого обсягу допомоги рівень міжнародних резервів надалі зростатиме. Це сприятиме подальшій реалізації режиму керованої гнучкості та кроків із валютної лібералізації. Досить висока дохідність гривневих вкладень сприяє їхній привабливості та стримує попит на іноземну валюту з боку бізнесу і населення, попри певні коливання курсу. Валютний ринок доволі швидко пристосувався до нового режиму, а підвищений попит на валюту спостерігався лише в перші дні його запровадження. Водночас на ринку знову з'являються інструменти хеджування валютного ризику. З листопада банки мають змогу укладати [валютні свопи](#), базовими активами яких є гривня, долар або євро.

Очікуване прискорення інфляції призупинить цикл зниження процентних ставок

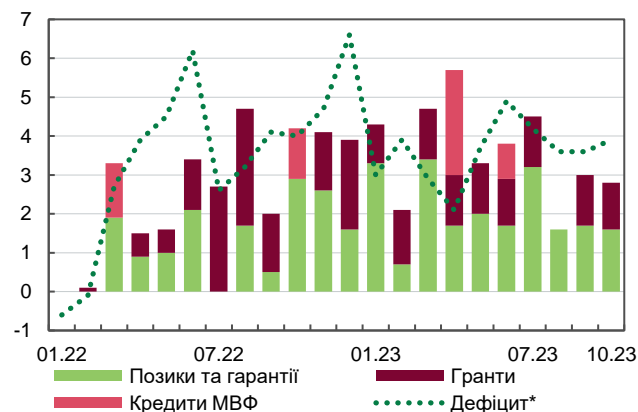
В листопаді споживча інфляція сповільнилася до 5.1%. Стрімке зниження інфляції упродовж останніх місяців пояснюється вищими врожайми, а отже, більшою пропозицією продуктів харчування. Стримував інфляцію мораторій на підвищення низки житлово-комунальних тарифів. Водночас стійкий обмінний курс гальмував подорожчання імпортованих товарів та сприяв поліпшенню інфляційних і курсових очікувань.

Однак вже з наступного року інфляція прискориться. Основні причини – зростання витрат бізнесу (зокрема через подорожчання енергоносіїв та дефіцит працівників), подальше пожвавлення попиту на споживчі товари і послуги, низька цьогорічна база порівняння для вартості продовольчих товарів. Через дію

Графік 2.1.6. Складові видатків державного бюджету в 2021–2024 роках, млрд грн

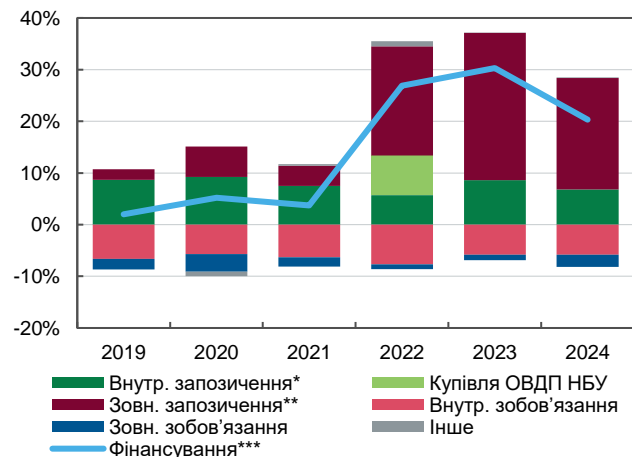
* Закон України "Про Державний бюджет України на 2023 рік", затверджений в листопаді 2022 року (до внесення змін). ** Затверджено на звітний рік з урахуванням змін. *** Закон України "Про Державний бюджет України на 2024 рік", затверджений в листопаді 2023 року. **** ВВП у 2023–2024 роках – прогноз НБУ, опублікований в Інфляційному звіті за жовтень 2023 року.

Джерело: ДКСУ, Міністерство фінансів України, розрахунки НБУ.

Графік 2.1.7. Міжнародна фінансова допомога та дефіцит державного бюджету без урахування грантів, млрд дол. екв.

* Від'ємні значення – профіцит.

Джерело: ДКСУ, Міністерство фінансів України, НБУ.

Графік 2.1.8. Фінансування державного бюджету, % ВВП

* Без урахування НБУ. ** У 2019–2022 роках запозичення збільшено на суму отриманих грантів. *** 2023 рік – Закон України "Про Державний бюджет України на 2023 рік" з урахуванням змін. 2024 рік – Закон України "Про Державний бюджет України на 2024 рік".

Джерело: ДКСУ, Міністерство фінансів України, розрахунки НБУ.

проінфляційних чинників наступного року НБУ призупинить зниження ключової ставки. За базовим прогнозом, вона залишатиметься на поточному рівні 15% до кінця 2024 року.

Ризик неритмічності міжнародної допомоги посилюється

У 2023 році запланований дефіцит державного бюджету є вищим за рекордний показник минулого року. Без урахування грантів він становить близько 30% ВВП, за прогнозом НБУ. Основна причина незмінна – значні видатки на безпеку й оборону. Зважаючи на продовження бойових дій, дефіцит бюджету залишатиметься високим і наступного року. Відповідно до Закону України "Про Державний бюджет України на 2024 рік" дефіцит становитиме 1.6 трлн грн, тобто близько 20% ВВП. Водночас високою є ймовірність збільшення військових потреб.

Ключову роль у фінансуванні бюджетних потреб і надалі відіграватиме міжнародна фінансова допомога. За оцінками НБУ, наступного року її обсяги становитимуть близько 40 млрд дол., що співмірно з допомогою в 2023 році. Утім, посилюються ризики неритмічного надходження міжнародної підтримки. Значна частина запланованих обсягів фінансування на 2024 рік ще не затверджена партнерами. Україна, зі свого боку, для їхнього своєчасного отримання виконує взяті зобов'язання, що передбачені програмами співпраці з МВФ та іншими донорами.

Потреба у внутрішньому фінансуванні зберігатиметься значною

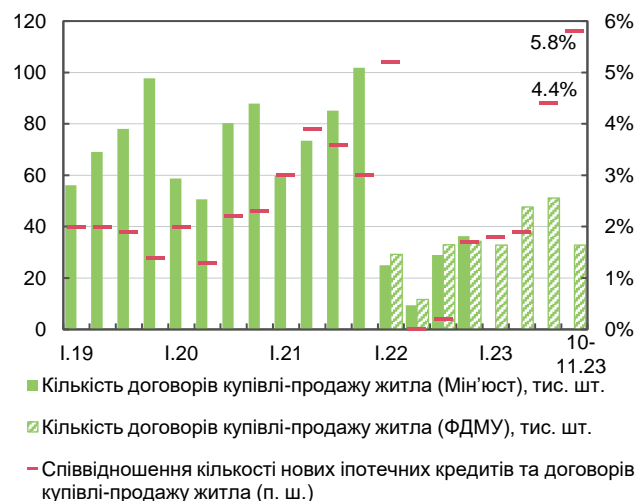
Наступного року очікується відносно невеликий обсяг чистих залучень на внутрішньому ринку порівняно з розміром дефіциту бюджету. Однак у разі затримок із надходженням міжнародної допомоги роль внутрішнього ринку зросте.

Розміщення ОВДП цього року досить жваві: за підсумками січня–листопада ролювер вкладень в гривневі ОВДП становив 171%, у валютні ОВДП – 109%. Це підкреслює, що внутрішні залучення у іноземній валюті зараз не є пріоритетом уряду, а використовуються лише для погашення старих позик. Привабливість гривневих ОВДП нині зумовлюється їхньою ринковою дохідністю, що включає помітну премію за строковість. Ставки за ОВДП залишатимуться вигідними й надалі, тож банки та інші економічні суб'єкти матимуть достатньо ринкових стимулів, щоб інвестувати вільні кошти.

2.2. Ринок нерухомості та іпотечне кредитування

Попит на ринку нерухомості міцнішає, проте кількість угод значно нижча, ніж до повномасштабного вторгнення. Кількість житла, що пропонується до продажу, дещо зросла завдяки завершенню довоєнних проєктів. Однак через повільні старту нових об'єктів пропозиція буде обмеженою у довгостроковій перспективі. Зростання цін на житло на первинному ринку зупинилося, на вторинному – уповільнилося. Водночас вартість оренди зросла. Тож співвідношення ціни до оренди вперше за півтора роки наблизилось до довгострокового середнього рівня. Іпотечне кредитування за програмою “єОселя” відіграє дедалі більшу роль для ринку, однак несубсидованої іпотеки зараз немає.

Графік 2.2.1. Активність на ринку житла

Кількість нових іпотечних кредитів за результатами опитування банків, що мають 95% валового іпотечного портфеля сектору на кінець 2021 року. Дані ФДМУ – дані про правочини, посвідчені нотаріусами, за якими виникає зобов'язання зі сплати ПДФО.

Джерело: Мін'юст, ФДМУ, дані банків.

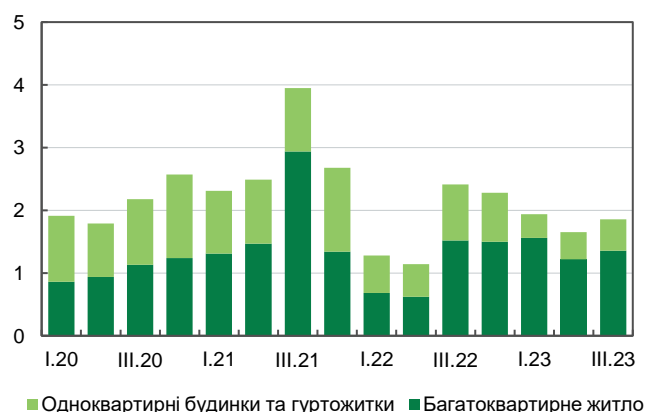
Попит на житлову нерухомість зростає, але нижчими темпами, ніж до повномасштабного вторгнення

Протягом 2023 року кількість угод купівлі-продажу житла зростала. Середня кількість договорів, укладених у II-III кварталі 2023 року, майже наполовину перевищувала середні показники другого півріччя 2022 року. Однак купівельна активність залишається майже вдвічі нижчою, ніж у середньому протягом 2019–2021 років. Попит переважно концентрується на вторинному ринку, населення охоче купує готове житло в безпечніших регіонах. Від інвестицій у новобудови стримують як тривалі строки спорудження житла, так і ризики недобудови, що посилюються скрутним станом галузі.

Значно зросла частка угод із придбання житла, що фінансуються іпотекою. Йдеться майже виключно про субсидійоване кредитування за програмою “єОселя”. У жовтні-листопаді 2023 року частка купленого за позикові кошти житла сягнула найвищих за багато років 5.8%. Більшість кредитів надаються на купівлю житла на вторинному ринку. З огляду на обмеження кола об'єктів придбання, що передбачені умовами програми, попит за програмою концентрується на готових будовах не старше трьох років. Відповідно роль іпотечного кредитування в цьому вузькому сегменті досить значна.

Відновлення попиту на житло надалі підживлюватиметься зростанням доходів населення. Водночас його стримуватимуть все ще високі безпекові ризики та повільне повернення вимушених мігрантів. Допоки ринок нерухомості перебуває в дисбалансі, а попит лише відновлюється, інвестиції в нерухомість залишатимуться малопривабливими.

Графік 2.2.2. Введення в експлуатацію житла в Україні, млн кв. м

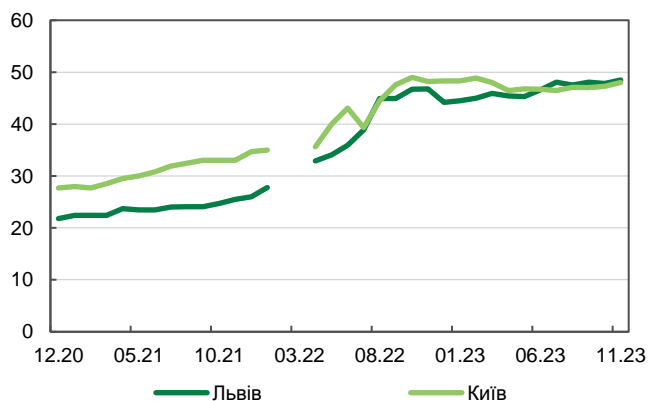
Дані за I–III кв. 2023 року – оцінка на основі даних про кількість квартир, введених в експлуатацію за період.

Джерело: ДССУ.

Пропозицію підживлює добудова “довоснних” об'єктів, нові об'єкти будуються вкрай рідко

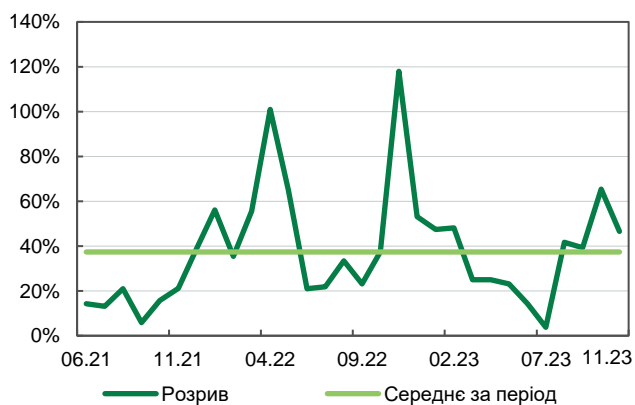
Спорудження житла триває нерівномірними темпами. Хоча формально роботи відновили на значній частині об'єктів, подекуди вони здійснюються неактивно. Нові забудови в останні півтора роки майже не розпочиналися, крім нечастих випадків у західних областях. Забудовники переважно завершують роботи, розпочаті ще до початку повномасштабної війни, та добудовують нові секції в наявних житлових комплексах. Ринок надалі поповнюється житлом, що вводиться в експлуатацію, хоча часто продажі там завершено задовго до формалізації цього процесу. Темпи введення в експлуатацію значно повільніші, ніж до повномасштабного вторгнення. Загалом обсяги житла в продажу на первинному ринку є на близько 15% нижчими, ніж перед повномасштабним вторгненням.

Графік 2.2.3. Заявлені ціни на новобудови, тис. грн / кв. м

Джерело: ЛУН.

Графік 2.2.4. Відсотковий розрив між середніми заявленими цінами усіх оголошень та оголошень проданих квартир, двокімнатні квартири в місті Києві

Джерело: Rieltor.

Графік 2.2.5. Відношення "ціна до оренди"

Джерело: сайти агентств з нерухомості, розрахунки НБУ.

У довгостроковій перспективі пропозиція нового житла залишається під загрозою. Низький попит та висока собівартість будівництва, спричинена здорожчанням будматеріалів та дефіцитом кваліфікованих робітників, погіршує фінансовий стан девелоперів. Через неохочі старту нових будівництв та скрутний стан галузі, поповнення житлового фонду надалі сповільнюватиметься.

Подальший розвиток ринку житлової нерухомості залежить від його прозорості та належного гарантування прав інвесторів. Встановлює нові правила роботи, що має забезпечити ці принципи, закон про гарантування речових прав на майбутню нерухомість, що вступив у дію у 2022 році. Він передусім створює механізм зниження ризиків для інвесторів у будівництво – тож має підвищити привабливість первинного ринку. Дієвість цього механізму ще має бути перевірена практикою. Крім того, Меморандумом із МВФ передбачено роботу над поліпшенням інфраструктури іпотечного ринку: приведення законодавства з оцінки майна до європейських стандартів; запровадження загальнодоступної бази даних цін угод з нерухомістю та індексів цін на житлову та комерційну нерухомість.

Зростання цін на нерухомість майже зупинилося

Із початку 2023 року темпи зростання цін на житло на первинному ринку сповільнювалися, а у другому півріччі вартість житла майже не змінювалася. Слабке зростання цін продовжується лише у західних регіонах. Ринок скоригував очікування продавців.

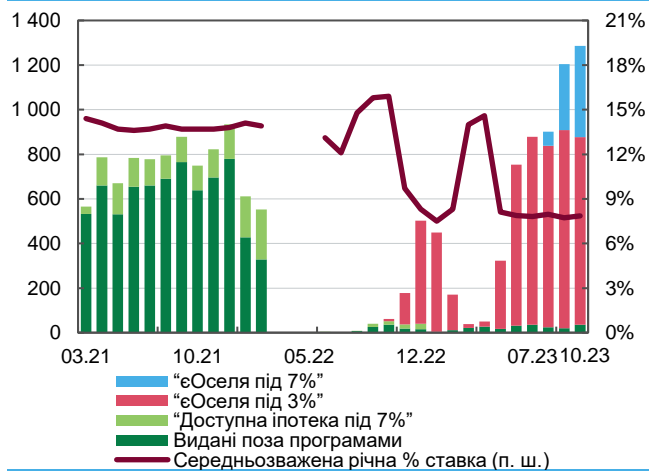
Натомість на вторинному ринку ціни волатильні, порівняно із показниками червня 2023 року вони зросли в більшості регіонів, передусім у безпечніших областях, що віддалені від території бойових дій. Водночас угоди й надалі переважно укладалися за квартирами, заявлені ціни яких є нижчими за середні. Згідно з даними Rieltor у листопаді усереднена ціна в оголошеннях, квартири за якими були продані, більш ніж на 40% нижча, ніж в оголошеннях за всіма об'єктами. Загалом покупці надають перевагу дешевшому житлу, подекуди поза межами великих міст.

Вартість оренди у другому півріччі пішла вгору. Бізнес-активність поживляється, працівники повертаються до великих міст, тож зростає попит на оренду. Співвідношення цін та оренди вперше з середини 2022 року наблизилося до довгострокового середнього рівня. Це пояснюється стрімкішим зростанням цін на оренду порівняно з ціною купівлі житла. Поки про стабілізацію ринку говорити рано, адже ціни придбання та оренди все ще досить волатильні. Однак коригування цін свідчить про поступовий пошук нової рівноваги.

Обсяги пільгової іпотеки значно зросли

Несубсидійованої іпотеки зараз майже немає, позики на купівлю житла надаються лише за програмою "єОселя". Отримання кредитів від банків Укрфінжитлом – оператором програми – у другій половині року активізувало кредитування. Укрфінжитло надає пільгове

Графік 2.2.6. Нове іпотечне кредитування, млн грн

"єОселя під 7%" – кредити широким категоріям населення.

Джерело: дані банків, ФРП, УФЖК.

фондування банкам, а ті зі свого боку спрямовують його на іпотеку. В листопаді обсяг виданих за програмою кредитів майже вдвічі перевищив обсяг усіх іпотек за повний 2021 рік. Загалом у портфелі "єОселі" вже понад 5.5 тисяч кредитів обсягом більше 8 млрд грн. Це вже більше половини сукупного іпотечного портфеля банків.

У регіональному розрізі лідер іпотечного кредитування – Київська область, де з початку року було видано трохи більше чверті загального обсягу пільгових кредитів. Київ – на другому місці. З серпня програма доступна усім категоріям населення на купівлю першого житла. Коло банків учасників залишається вузьким – нині це усі державні банки та два невеликих приватних банки.

Майже всі кредити надаються на купівлю готового житла: дві третини – на житло на вторинному ринку, третина – на готове житло, придбане в забудовника. Позики на недобудоване житло можна отримати виключно в акредитованих житлових комплексах, що відповідають усім вимогам законодавства. Кількість акредитованих комплексів поволі зростає, на початок грудня таких об'єктів налічувалося вже 21. Однак позики на житло, що будується, становлять менше 1 відсотка від виданих за "єОселею" іпотек. Ознак відновлення несубсидованої іпотеки наразі немає. Низький попит, високі процентні ставки та вартість житла обмежують розвиток цього сегменту.

Ринок офісної нерухомості стагнує, а торгової активізується

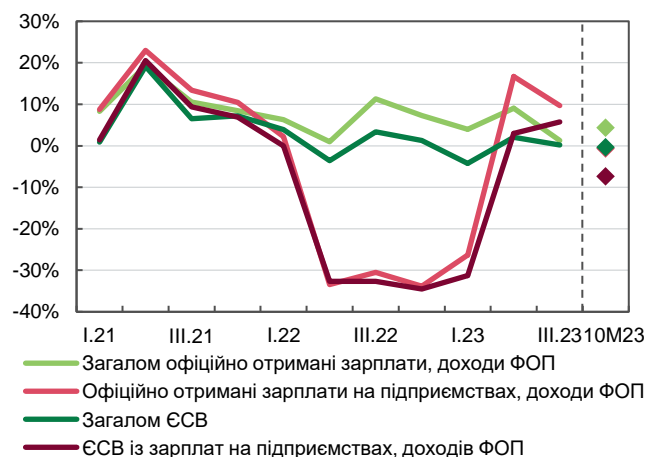
Стабільніша безпекова ситуація, відсутність перебоїв у роботі енергосистеми та відновлення споживчого попиту сприяли подальшому розвитку сегменту торгової нерухомості. Найкращі показники в ТЦ, що розташовані у великих містах, зокрема на заході України та в столиці, та близько до густонаселених мікрорайонів. Їхня відвідуваність подекуди перевищує довоєнну. Найбільші ТЦ досі мають вищу вакантність, адже деякі великі іноземні мережі досі не відновили роботу в Україні. Однак найбільші з них поступово повертаються в Україну. Більший товарообіг підвищує доходи орендодавців. Попри активне відновлення сегмента, нині він залишається непривабливим для інвестицій через необхідність значних вкладень і наявні безпекові ризики.

Ринок офісної нерухомості стагнує. Пожвавлення бізнес-активності не збільшило заповнюваність бізнес-центрів. Низка угод з оренди, що уклалися раніше, не будуть переукладені після завершення строку, адже приміщення часто не використовуються. Попит на оренду залишається дуже низьким, тож вакантність не зменшуватиметься. Часто орендодавці надають пільгові умови орендної плати лише для того, щоб компенсувати поточні операційні витрати. Через поступки орендодавців, ставки у преміум-об'єктах подекуди не надто відрізняються від ставок у приміщеннях нижчої якості. Через високі витрати на ремонт та утримання і низькі орендні ставки, інвестиції в офісні приміщення майже не надходять.

2.3. Домогосподарства та пов'язані ризики

Доходи населення зростають, надалі їх підживлюватиме відновлення економіки. Останніми місяцями жвавий приріст доходів відбувається і у приватному секторі. Їхній реальний рівень все ще є значно нижчим за показники до повномасштабного вторгнення, проте компенсується доходами військових. Ринок праці поволі відновлюється, водночас значні дисбаланси зберігаються. В цілому поліпшення настроїв населення сприяють вищому споживанню, а разом із ним і активнішим запозиченням. Кредиторам варто посилити контроль за ризиками надмірного боргового навантаження клієнтів.

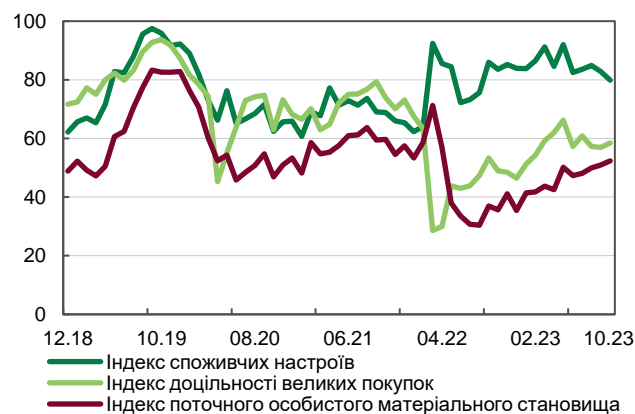
Графік 2.3.1. Оцінки реальних квартальних доходів населення*, зміна р/р

* Суми зарплат та доходів ФОП отримано зі звітів банків. Дані Приватбанку скориговано, враховано лише виплати зарплат.

Джерело: ПФУ, Держказначейство, дані банків, розрахунки НБУ.

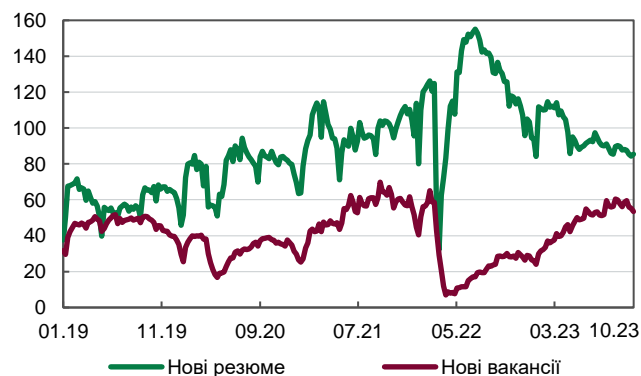
Графік 2.3.2. Споживчі настрої домогосподарств*, пункти

* Значення індексу менше 100 означають, що у суспільстві переважають негативні оцінки.

Джерело: НБУ, Info Sapiens, щомісячні опитування населення (вік 16+).

Графік 2.3.3. Попит та пропозиція робочої сили, тис.

Джерело: Work.ua.

Відновлення доходів у приватному секторі триває

Реальні зарплати на підприємствах та доходи підприємців останніми місяцями вищі, ніж кризові показники рік тому. Цьому сприяли адаптація бізнесу до воєнних умов, пожвавлення економічної активності та ринку праці. За даними щоквартального опитування ЕВА "Бізнес в умовах війни", в жовтні майже всі опитані роботодавці виплачували зарплату в повному обсязі. Поступове відновлення реальних доходів сприяло поліпшенню оцінки свого матеріального становища домогосподарствами. Водночас вирішальну роль у підтриманні доходів населення в цілому відіграють виплати військовим. Саме вони компенсували значне падіння зарплат у приватному секторі минулого року.

Надалі зростання доходів підживлюватиметься запланованим на наступний рік підвищенням мінімальної зарплати та індексацією соціальних виплат. Крім того, до підвищення зарплат спонукатимуть диспропорції на ринку праці та брак кваліфікованих кадрів, із яким стикається бізнес. Відповідно до опитування підприємств, проведеного НБУ у III кварталі, компанії очікують зростання витрат на оплату праці. Низька інфляція сприятиме приросту доходів у реальному вимірі, навіть попри її очікуване помірне прискорення наступного року.

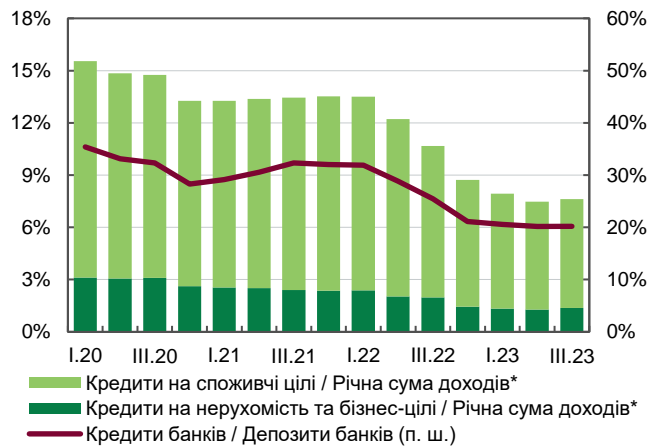
Ринок праці відновлюється, проте повільно

Відновлення ринку праці триває, проте залишається кволим. Пожвавлення бізнес-активності підсилює попит на робочу силу. Кількість вакансій на сайтах пошуку роботи майже досягла показників кінця 2021 року. Ба більше, скоротилася кількість резюме. Однак причиною цього може бути не лише зростання зайнятості в бізнесі, але й обмежена пропозиція робочої сили через міграцію та мобілізацію. За результатами жовтневого опитування Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, брак робочої сили посідає 4 місце серед перешкод бізнесу під час війни. Водночас і у фінансовому секторі ризик якості людського капіталу різко зріс і став одним із 10 найбільших системних ризиків (див. [Опитування про системні ризики](#)). Найближчими роками диспропорції на ринку праці зберігатимуться, адже сектори економіки відновлюються нерівномірно, а зворотна міграція в Україну досить повільна через високі безпекові ризики.

Споживчий попит рухає роздрібне кредитування

Хоча індекс споживчих настроїв залишається нижче нейтрального рівня, він співставний із показниками до повномасштабного вторгнення. Високі за історичними мірками настрої населення підживлюють споживання, яке нині є основним рушієм економічного зростання. Це

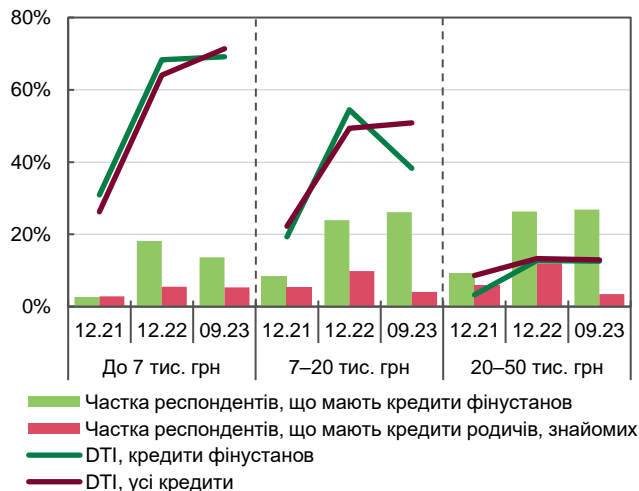
Графік 2.3.4. Боргове навантаження на домогосподарства

* Суми зарплат та доходів ФОП отримано із звітів банків і пенсій за даними Пенсійного фонду України.

Джерело: ПФУ, дані банків, розрахунки НБУ.

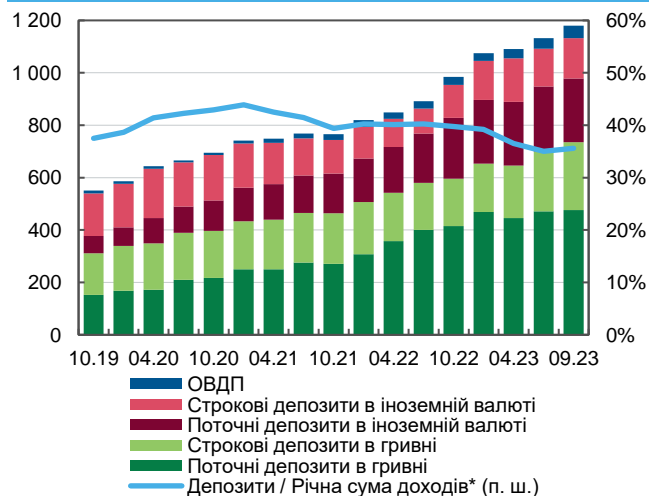
Графік 2.3.5. Співвідношення боргу до річного доходу домогосподарств із кредитами, групи за рівнем місячного доходу

DTI (Debt to income ratio) – співвідношення боргу до річного доходу домогосподарств.

Джерело: Info Sapiens, щоквартальні опитування населення (вік 16+).

Графік 2.3.6. Основні види фінансових заощаджень, млрд грн

* Суми зарплат та доходів ФОП за звітами банків і пенсій за даними Пенсійного фонду України.

Джерело: ПФУ, дані банків, розрахунки НБУ.

сприяє попиту на короткострокове незабезпечене кредитування, насамперед з використанням карткових продуктів. Тож найшвидше ростуть кредити банків, що є найактивнішими в картковому сегменті. Водночас, обсяги кредитів від небанківських фінансових установ залишаються в півтора раза нижчими, ніж у середньому у 2021 році, попри їх постійне зростання.

Оскільки кредитний портфель зростає співмірно номінальним доходам домогосподарств, боргове навантаження населення загалом залишається низьким та сталим. Співвідношення позик банків і небанківських установ та доходів у середньому близьке до 8%.

За результатами досліджень Info Sapiens, кредити мають близько чверті населення порівняно з близько 10% у грудні 2021 року. Дещо менша частка боржників у групі із найнижчими доходами. Співвідношення боргу домогосподарств фінансовим установам і річного їх доходу прийнятне. Боргове навантаження окремих позичальників надмірне, але передусім через отримання позик від неофіційних кредиторів: родичів та знайомих.

Кредитори мають критично оцінювати боргове навантаження домогосподарств

Сукупний борг позичальників – один із ключових факторів для оцінки ризиків неповернення кредитів. Тож із 2024 року НБУ поширює вимоги надавати інформацію до кредитного реєстру на небанківські фінансові установи. Поріг надання інформації до кредитного реєстру поволі знижуватиметься з поточного рівня 100 мінімальних зарплат. Із середини 2024 року інформація надаватиметься, якщо сукупна заборгованість перевищуватиме 10 мінімальних зарплат. Тож боргове навантаження клієнтів можна буде точніше оцінити. Крім того, надалі запрацює обмеження на рівень максимальної добової ставки (до 1%) за мікрокредитами. Обачніше кредитування поліпшує не лише якість портфеля, але й фінансовий стан позичальників.

Заощадження зростають пропорційно доходам

Населення переважно отримує доходи через банківські рахунки. Тож зростання номінальних доходів позначається на прирості коштів у банках. Визначальною тенденцією останнього року є зростання привабливості строкових гривневих депозитів, відповідно й приросту їхньої частки в заощадженнях. Обсяги інвестицій фізосіб у державні облігації помітно зростають, однак залишаються лише мізерною складовою сукупних заощаджень. Обсяги заощаджень і надалі зростатимуть через вищі доходи. Водночас схильність до заощаджень може дещо знижуватися через подальше поживлення споживчого попиту.

Частина 3. Умови та ризики банківського сектору

3.1. Карта ризиків фінансового сектору²

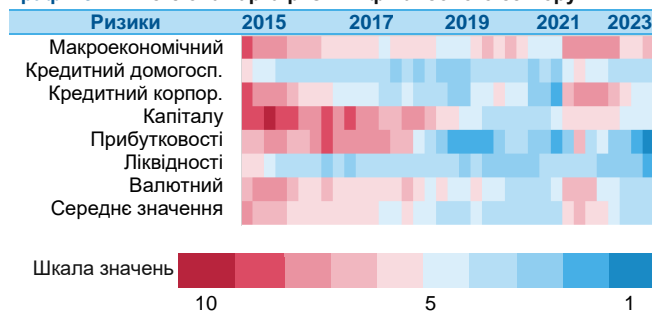
Графік 3.1.1. Карта ризиків фінансового сектору*

* НБУ оцінює ризики за шкалою від 1 до 10, де 1 – найнижчий рівень ризику, 10 – найвищий рівень ризику. Оцінка відображає очікуваний стан на наступні 12 місяців. [Методологія побудови карти ризиків](#) була скоригована з огляду на доступність даних.

Джерело: оцінка НБУ.

Графік 3.1.2. Теплова карта ризиків фінансового сектору

Джерело: оцінка НБУ.

Пояснення:

- макроекономічний ризик відображає рівень загроз, що виникають у реальній економіці, зовнішньому секторі або фінансовій сфері;
- кредитний ризик домогосподарств та корпоративного сектору відображає перспективи зміни рівня непрацюючих кредитів у портфелях банків та необхідність додаткового формування резервів під такі кредити;
- ризик достатності капіталу оцінює можливості банків забезпечувати достатній рівень капіталу;
- ризик прибутковості оцінює спроможність банків генерувати чистий прибуток;
- ризик ліквідності відображає здатність банків повною мірою та вчасно виконувати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами;
- валютний ризик показує те, наскільки тенденції валютного ринку можуть впливати на стійкість банків.

Макроекономічний ризик посилюється

Макроекономічний ризик знову посилюється. Дефіцит державного бюджету та державний і зовнішній борг відносно ВВП високі. До того ж протягом року зріс дефіцит рахунку поточних операцій платіжного балансу. Міжнародна фінансова допомога ці ризики нівелює. ВВП зростає, однак відповідно до прогнозів наступного року темпи його зростання сповільняться.

Кредитний ризик домогосподарств не змінився

Кредитний ризик роздрібного портфеля помірний. Його якість поступово поліпшується – знижується частка прострочених на понад 30 днів позик. Проте очікування банків відносно якості кредитів все ще стримані.

Кредитний ризик бізнесу знизився

Подальше відновлення економічної активності у другому півріччі сприяло поліпшенню фінансового стану підприємств більшості галузей. Водночас їхнє боргове навантаження знизилось. Рівень дефолтів у корпоративному кредитному портфелі значно знизився. Бізнес і надалі зберігає позитивні, хоча й стримані, очікування майбутньої зміни ділової активності.

Ризик капіталу не змінився

Достатність капіталу зростала завдяки прибуткам банків. Нормативи достатності капіталу банків із понад половиною активів сектору більш як вдвічі перевищують мінімальні вимоги. Однак співвідношення основного капіталу та активів банків – еквівалент коефіцієнта левевериджу – дещо знижувалося. Банки активніше інвестували в інструменти, за якими не оцінюються кредитний ризик, але є інші ризики, передусім процентні.

Ризик прибутковості знизився

Ризик прибутковості опустився до найнижчого рівня. Прибутки банків і надалі зростали завдяки збільшенню процентних доходів, насамперед від високоліквідних активів, та незначним цього року відрахуванням у резерви. Банки зберігали високу операційну ефективність. Вища ставка податку посилить ризик прибутковості надалі.

Ризик ліквідності знизився

Ризик ліквідності послабився до низького рівня. Ліквідність сектору висока. Кошти клієнтів зростали, хоча й дещо повільніше, ніж у першому півріччі. Коефіцієнт LCR значно перевищує нормативи. Однак очікування банків стосовно рівня ризику в майбутньому стримані.

Валютний ризик не змінився

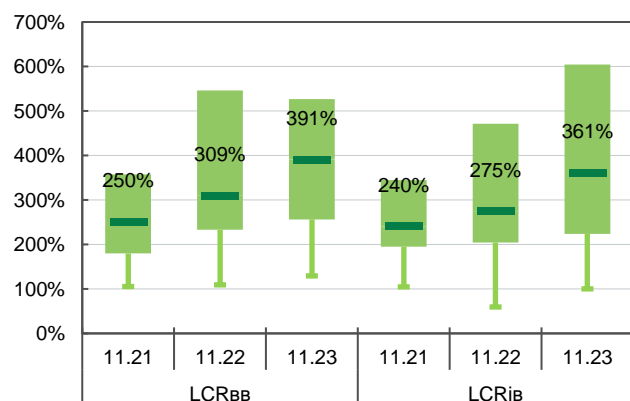
Рівень валютного ризику помірний. Ситуація на валютному ринку залишається контрольованою. Обсяг міжнародних резервів високий. Оцінка банками рівня валютного ризику поліпшилася.

² Повний опис методології побудови карти ризиків фінансового сектору міститься в [Geršl, A., Dadashova, P., Bazhenova, Y., Filatov, V., Hlazunov, A., Soltysiak, R. \(2022\). A Heatmap for Monitoring Systemic Financial Stability Risks in Ukraine. Visnyk of the National Bank of Ukraine, 253, 27-46. <https://doi.org/10.26531/vnbu2022.253.02>](#).

3.2. Ризик ліквідності та фондування

Стан ліквідності банківської системи не викликає занепокоєнь: припливи коштів населення та бізнесу до фінустанов тривають, коефіцієнти ліквідності значно перевищують мінімальні вимоги, структура високоліквідних активів диверсифікована. Триває зростання частки гривневих строкових коштів населення, питома вага валютних вкладів і далі знижується.

Графік 3.2.1. Коефіцієнти покриття ліквідністю в усіх валютах (LCR_{ВВ}) та в іноземних валютах (LCR_{ІВ})

У банках, платоспроможних на кожну звітну дату. Грані прямокутника – I та III квартилі розподілу. Лінія всередині прямокутника – медіана. Нижні лінії поза прямокутником – мінімум. Нормативне значення 100%.

Джерело: НБУ.

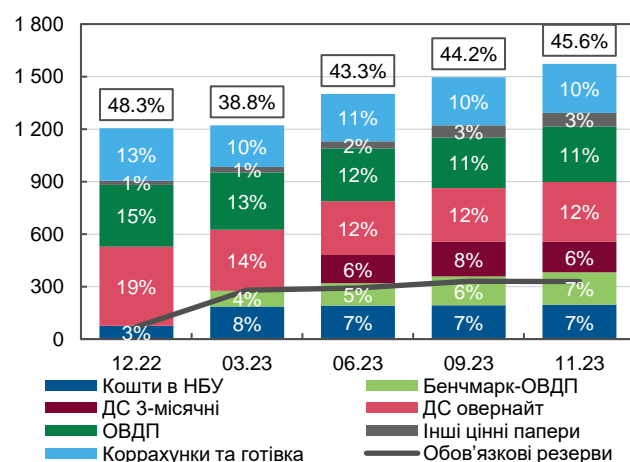
Банківський сектор залишається високоліквідним

Банки зберігають високу ліквідність. Коефіцієнти LCR зростають останні два роки та в разі перевищують нормативні вимоги. Обсяги високоліквідних активів (ВЛА) становлять майже 46% чистих активів. Їхня структура суттєво не змінюється – у гривневих ВЛА переважають депозитні сертифікати та ОВДП, а у валютних – кошти на коррахунках в іноземних банках. Частка останніх поступово зменшується з огляду на поетапне приведення вітчизняних вимог до структури ВЛА в іноземній валюті до європейських: виведення з їх складу коррахунків у банках. Попри те, що ризики ліквідності під час війни можуть реалізуватися, банки мають достатній запас міцності, аби їм протистояти.

Частка коштів клієнтів у фондуванні – рекордна завдяки стабільним припливам

Стрімкі припливи коштів клієнтів – населення та бізнесу – до банків тривають, передусім у гривні. Тож банки комфортно фондується майже виключно за рахунок цих коштів – наприкінці року їхня частка у зобов'язаннях зросла до понад 92.5% – історичний рекорд. Кошти клієнтів збільшуються в банків усіх груп. Оскільки фінустанови не потребують додаткового фондування, вони надалі повертали рефінансування НБУ – його частка в зобов'язаннях є рекордно низькою. Обсяг зобов'язань перед міжнародними організаціями і надалі знижується з початку року – частка в зобов'язаннях знизилась до 1.6% у листопаді насамперед за рахунок погашення зобов'язань низкою іноземних та державних банків.

Графік 3.2.2. Високоліквідні активи в усіх валютах та їхня частка у чистих активах

У банках, платоспроможних на кожну звітну дату. У відсотках вказано частку в чистих активах. Дані за бенчмарк-ОВДП відображають номінальну вартість.

Джерело: НБУ.

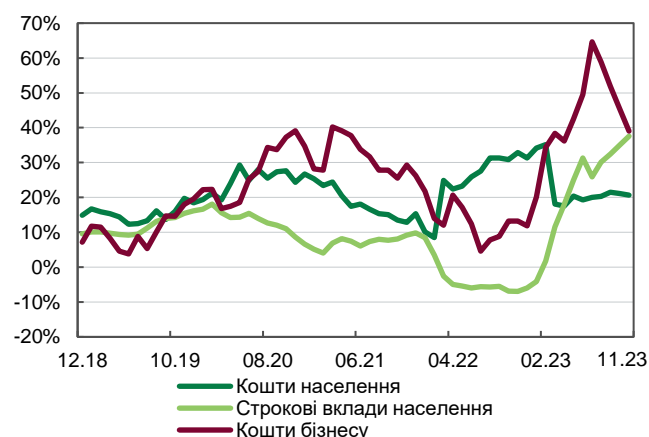
Банки нарощують фондування, передусім завдяки коштам бізнесу

Триває зростання гривневих коштів бізнесу в банках, на майже 48% річному вимірі. Їхня частка у всіх зобов'язаннях вже майже досягла половини. Однак на початку вересня темпи нарощування коштів сповільнилися. Обсяги валютних коштів на рахунках із середини року поволи знижувалися, хоча й залишалися вищими, ніж на початку року. Традиційно майже всі кошти розміщуються на поточних рахунках, тож їхні обсяги можуть значно коливатися. Це не створює помітних проблем для банків, адже ті мають достатньо високоліквідних активів, аби без проблем управляти ліквідністю.

Обсяги, строковість та розміри вкладів населення надалі зростають

Населення зберігає довіру до фінустанов та активно користується їхніми послугами. У другому півріччі банки надалі залучали гривневі кошти фізосіб, в листопаді вони на 22% перевищували минулорічні обсяги. Соціальні

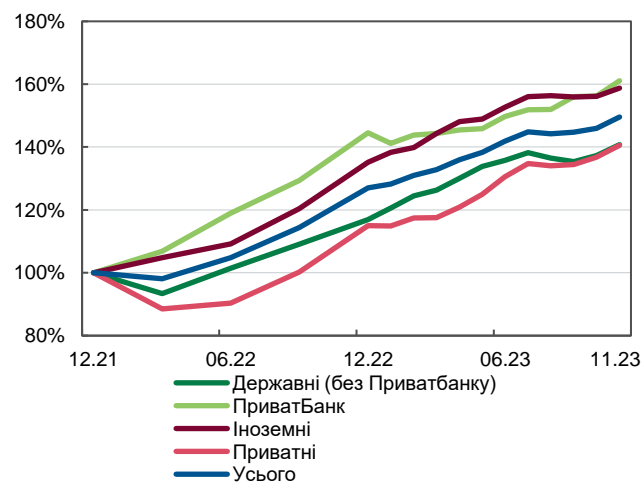
Графік 3.2.3. Річні прирости коштів клієнтів у гривні, р/р

Кошти населення включають ощадні сертифікати.

Джерело: НБУ.

Графік 3.2.4. Кошти клієнтів в усіх валютах за групами банків, 31.12.2021 = 100%

Джерело: НБУ.

Графік 3.2.5. Рівень доларизації коштів фізосіб та бізнесу

Джерело: НБУ.

виплати та зарплати формують основу припливів гривневих ресурсів у банки, однак у другому півріччі вони зростали повільно. За рік середній розмір вкладів у національній валюті підвищився майже на 20% у жовтні. Зокрема, більш ніж у півтора раза зросла кількість вкладів понад 600 тисяч грн.

Приріст вкладів населення був неоднорідним: найшвидшим у приватних банків та значно повільнішим у іноземних. Кошти на поточних рахунках найактивніше нарощують дві групи банків – ті, що мають значні обсяги зарплатних проектів та рахунків для соціальних виплат, або ж ті, що залучають клієнтів за допомогою зручних мобільних додатків. Натомість конкуренція за строкові вклади базується на ціні. Зі зниженням ключової ставки НБУ дохідність депозитів поволі зменшувалася, що сповільнило зростання нових строкових вкладів у місячному вимірі. Однак їхня частка і надалі поволі зростала – до 35% у листопаді. Цей показник враховує рекласифікацію вкладів із правом дострокового розірвання в кошти на вимогу улітку, що краще відображає їхню економічну суть.

Із переходом до режиму керованої гнучкості валютного курсу та упровадженням низки валютних послаблень, попит населення на валютні вклади дещо поживавився. Загалом темпи приросту валютних – як строкових так і коштів на поточних рахунках – залишаються досить помірними.

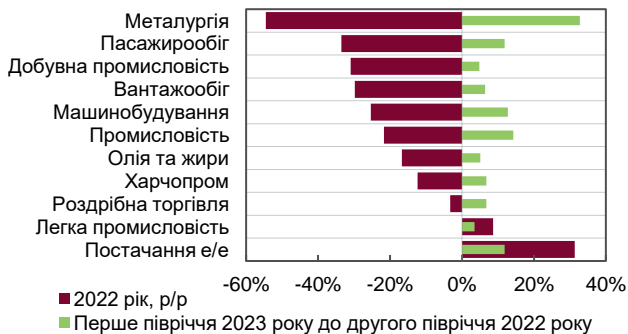
Частка валютних коштів – найнижча за два десятиліття

Рівень доларизації коштів клієнтів стабільно знижується. У листопаді він становив 31.9%, що співмірно показнику перед повномасштабним вторгненням. Відтоді частка валютних вкладів однооментно зросла через коригування валютного курсу в липні 2022 року. Тривалий тренд до скорочення ролі валютного фондування має ринкові передумови. Депозити в іноземній валюті залишаються для населення менш привабливими, адже дохідність гривневих вкладів є помітно вищою і компенсує ризики девальвації. Можливості банків інвестувати валютні кошти теж вкрай обмежені з огляду на слабкий попит на кредити в іноземній валюті та незначну потребу уряду у валютних залученнях із внутрішнього ринку. Тож помірні коливання курсу надалі не зупинять тенденцію до дедоларизації, якщо не буде значних потрясінь.

3.3. Ризик корпоративного кредитування

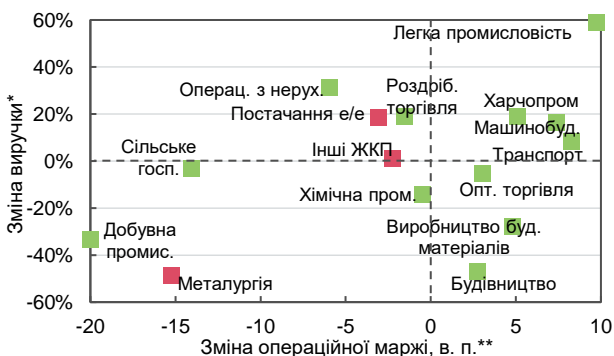
У 2023 році доходи та рентабельність компаній реального сектору зросли, а очікування виробників поліпшилися. Виробництво та обсяги реалізації нарощують майже всі ключові галузі. Нормалізується і боргове навантаження підприємств. Сукупно ці фактори зумовлюють більший попит на кредити, тож гривневий кредитний портфель банків зростає. Валютне кредитування залишається пригніченим. Оцінка якості активів підтвердила належну оцінку більшістю банків кредитного ризику. Через сприятливі економічні умови цього року частка непрацюючих кредитів майже не зростала, банкам не довелося визнавати додаткові кредитні втрати. Без додаткових потрясінь активне кредитування продовжиться, прийнятна якість портфеля зберігатиметься.

Графік 3.3.1. Обсяги реалізації продукції та послуг ключових галузей

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

Графік 3.3.2. Зміна виручки та операційної маржі у 2023 році порівняно із 2021 роком

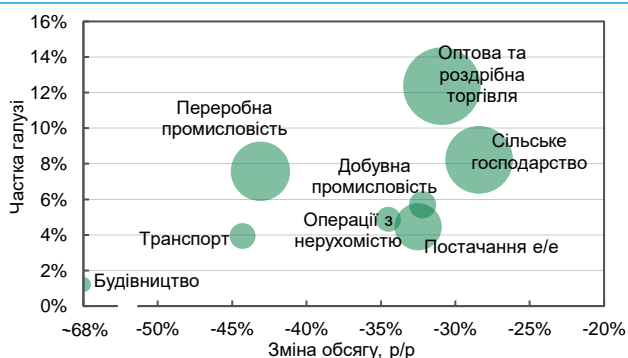

* Зміна виручки за 12 місяців, що закінчуються у вересні 2023 року (для сільського господарства за 2022 рік), до виручки за 2021 рік.

** Зміна операційної маржі за дев'ять місяців 2023 року (для сільського господарства за 2022 рік) порівняно з маржею за 2021 рік. Червоним кольором позначено операційно збиткові галузі за дев'ять місяців 2023 року.

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

Графік 3.3.3. Структура та зміна доданої вартості в галузях у 2022 році й обсяг чистих корпоративних кредитів

Розмір кружечка – сума працюючих чистих кредитів на 1 жовтня 2023 року.

Джерело: НБУ, ДССУ.

Бізнес відновлюється, настрої здебільшого – позитивні

Протягом 2023 року бізнес нарощує доходи та зберігає хороші показники ефективності. Виручка бізнесу³ за три квартали 2023 року дещо перевищила показник за аналогічний період 2021 року. Проте основним рушієм вищих доходів було зростання цін, водночас обсяги виробництва в більшості галузей все ще суттєво є нижчими довоєнних значень, хоч і зростають. Підприємства зберігають певний оптимізм у прогнозах подальшого економічного розвитку: з весни індекс ділових очікувань перевищує нейтральний рівень у 100% (див. [Ділові очікування підприємств України](#)).

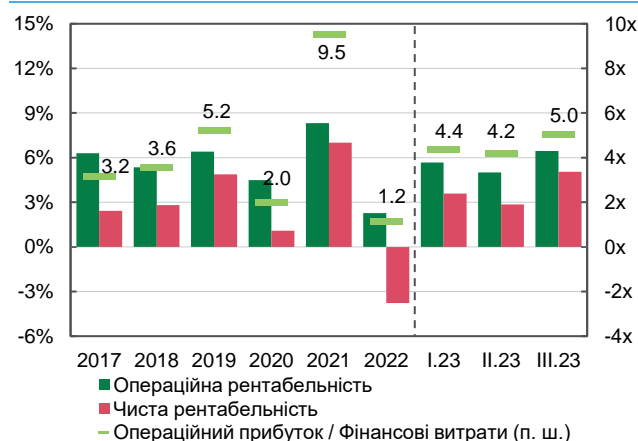
Найліпше почуваються галузі, що орієнтовані значною мірою на внутрішній ринок, зокрема оптової та роздрібною торгівлі, легкої та харчової промисловості. Їхні доходи підживлює споживчий попит домогосподарств, а в окремих секторах і замовлення від сектору оборони. Водночас експортні галузі потерпають від ускладненої логістики та зниження цін.

Ситуація в агросекторі цього року є складною. Врожаї основних агрокультур значно зросли завдяки сприятливим погодним умовам. Однак світові ціни на агропродукцію є нижчими, ніж минулого року. Додаткова проблема українських аграріїв – ціни їхньої продукції наразі є значно нижчими за світові. Причини – руйнування транспортної інфраструктури Дунаю, зупинення роботи “зернового коридору” та обмеження проїзду на кордоні з країнами ЄС гальмували експорт сільськогосподарської продукції та вимагали додаткових витрат на логістику. Додатково до цього собівартість виробництва зростає. Низька маржинальність виробництва послабила фінансову стійкість агровиробників та ускладнює підготовку до наступного сезону. З огляду на це потреба аграріїв у пільгових кредитних ресурсах, зокрема за державними програмами підтримки, зберігатиметься.

Доступна та дешева сировина сприяла зростанню виробництва харчової промисловості. Помітний вклад у поліпшення показників мало виробництво олії. У 2022–2023 маркетинговому році обсяги експорту олії були близькими до рекордних.

Завдяки поживленню споживчого попиту нарощують доходи компанії в роздрібній торгівлі. Ділові очікування підприємств торгівлі найоптимістичніші серед усіх секторів другого кварталу поспіль. Очікуване подальше

³ Тут і далі для розрахунку фінансових показників компаній реального сектору дані не охоплюють малі підприємства.

Графік 3.3.4. Прибутковість і боргове навантаження реального сектору

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

збільшення товарообороту сприятиме нарощенню доходів галузю та стимулюватиме кредитний попит підприємств, передусім для поповнення обігових коштів.

Металургійні компанії, які зберегли потужності та продовжили роботу, нарощують обсяги виробництва. Основні причини позитивної динаміки: оптимізація виробництва, стає енергоживлення та налагодження логістики, зокрема морем. Проте за результатами трьох кварталів цього року компанії галузі знову є збитковими, хоча збитки – в рази менші ніж торік. Поволі зростають обсяги видобування. Однак збережені потужності недоавантажені. Наразі поступово налагоджується експорт залізної руди та потенційно металів через чорноморські порти, попри суттєві безпекові ризики.

Прибутковість та боргове навантаження підприємств нормалізувалося

За 9 місяців 2023 року підприємства в цілому залишалися прибутковими: операційна рентабельність становила 5.7%, а чиста – 3.8%. Ці показники все ще нижчі за рекордні значення 2021 року, однак співмірні із середнім “доковідним” рівнем. Частка операційно збиткових компаній поступово знижується. Середнє співвідношення операційного прибутку до фінансових витрат становить 4.5x порівняно з 0.9x за аналогічний період минулого року. Покращення боргового навантаження зумовлене як приростом операційного прибутку більше як втричі, так і скороченням фінансових витрат завдяки програмам здешевлення кредитів.

Вищий кредитний попит бізнесу забезпечив зростання портфеля

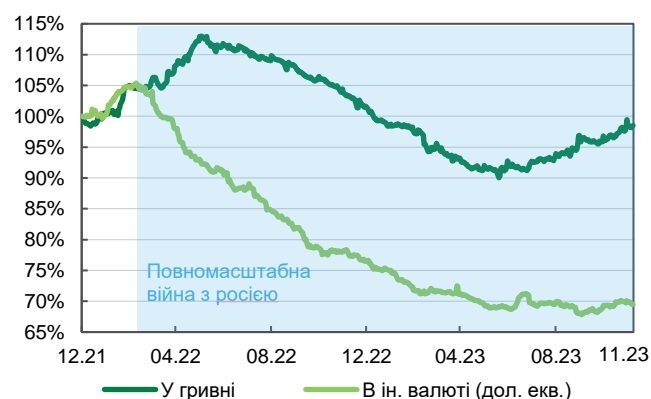
Триває поживлення економічної активності підживлює попит бізнесу на кредити. Вищий попит сприяє нарощуванню кредитного портфеля у гривні. Із червня до листопада чисті гривневі корпоративні кредити зросли на 7.6%. Втім портфель все ще є меншим ніж минулого року.

Кредити зростають передусім завдяки позикам підприємствам торгівлі та сільськогосподарства. Ключові реципієнти нових позик – провідні для економіки сектори. Також стрімко зріс обсяг позик фінансовим компаніям, що пояснюється заставним фінансуванням банками Укрфінжитла.

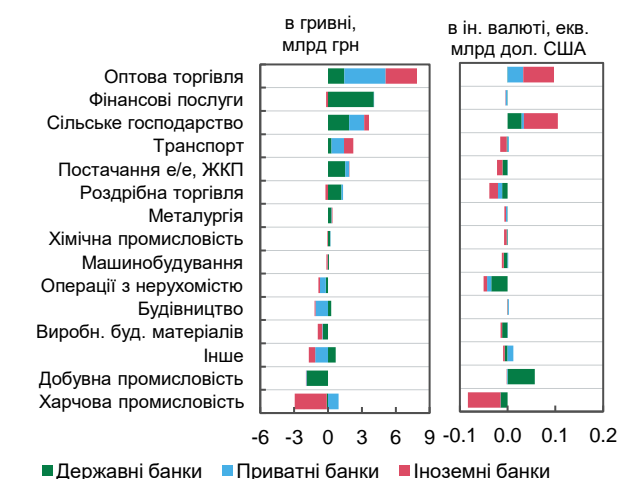
На відміну від гривневого кредитування валютне стагнує. З часу повномасштабного вторгнення валютний кредитний портфель скоротився на третину в доларовому еквіваленті. Попит на валютні позики компаній, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю, надалі пригнічений. Значні ризики кредитування боржників без валютних надходжень реалістично оцінюють як банки, так і позичальники.

Кредитуванню сприяють державні програми, портфелі стають диверсифікованішими

Тривалий час із початку повномасштабного вторгнення майже всі нові кредити надавалися за підтримки державних програм. Водночас останніми місяцями відновлюється несубсидоване кредитування. Гривневі

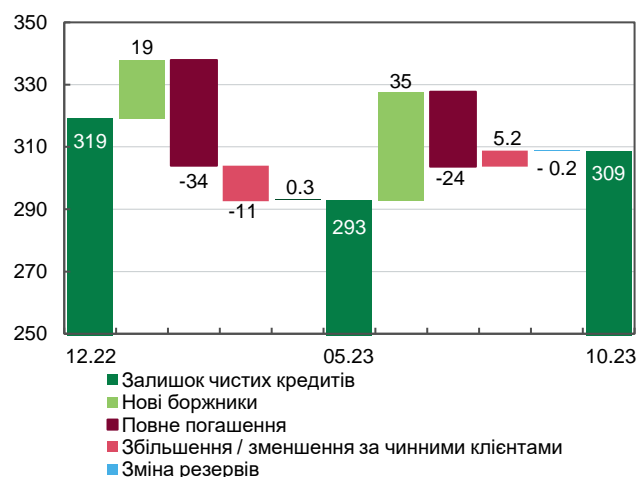
Графік 3.3.5. Чисті кредити суб'єктам господарювання, грудень 2021 = 100%

Джерело: НБУ.

Графік 3.3.6. Зміна чистих корпоративних кредитів за галузями з 1 червня 2023 року до 1 листопада 2023 року

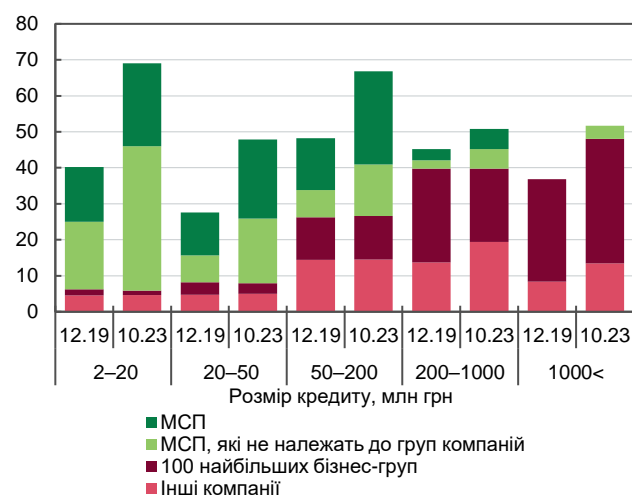
Кредити більше 2 млн грн.

Джерело: НБУ.

Графік 3.3.7. Фактори зміни валових гривневих кредитів, млрд грн

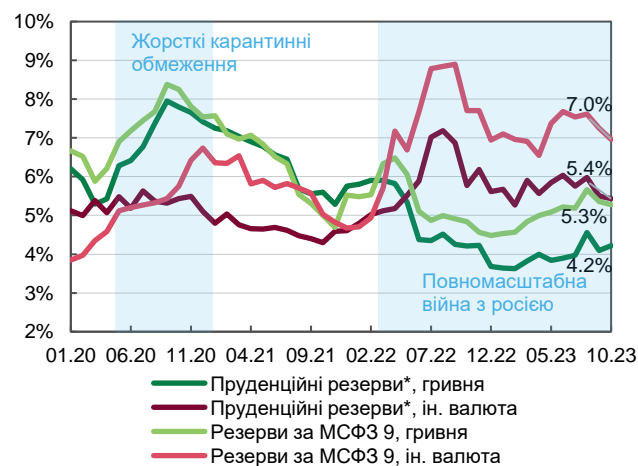
Кредити більше 2 млн грн.

Джерело: НБУ.

Графік 3.3.8. Чисті гривневі кредити корпоративних позичальників за групами боржників та розміром кредиту, млрд грн

Кредити більше 2 млн грн.

Джерело: НБУ.

Графік 3.3.9. Покриття резервами працюючих кредитів суб'єктів господарювання

* Кредитний ризик відповідно до Положення № 351.

Джерело: НБУ.

кредитні портфелі нарощували, зокрема, банки, що не є активними учасниками державних програм.

Фокус державних програм на кредитуванні малих та середніх підприємств сприяв зростанню ролі цього сегмента – він становить вже понад 56% чистого гривневого портфеля кредитів бізнесу. Чверть із них – кредити компаніям, що не належать до бізнес-груп. Активне кредитування невеликого бізнесу знижує концентрацію банківських балансів та зменшує ризики. Протягом останніх чотирьох років частка позик до 50 млн грн зросла із 34% до 41%.

Однак черговий перегляд дизайну програми “Доступні кредити 5-7-9%” у вересні сповільнив її нарощення (див. [Вставка 2. Програма “Доступні кредити 5-7-9%” стане сфокусованішою](#)). Програма відтепер передбачає вищі ставки для позик на поповнення обігових коштів, а низькі ставки зберігаються для інвестиційних кредитів та підприємств у зоні високого воєнного ризику. Попит на ці позики слабший. Найближчим часом із периметру дії програми має бути виключено великі підприємства.

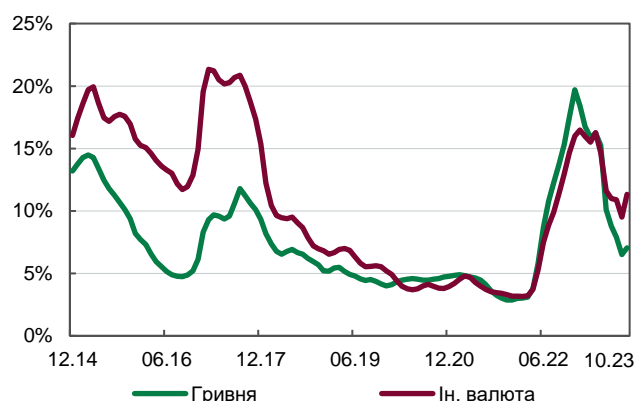
Ставки за кредитами поступово знижуються

Пожавляє інтерес бізнесу до кредитів їхнє здешевлення. Так, середньозважені ставки за гривневими кредитами корпораціям з початку року знизилися на 1.3 в. п. до 18.9% річних. Відповідно до опитування банків про умови кредитування зміна ставок є одним з ключових факторів поживлення попиту. З урахуванням оптимістичних показників діяльності бізнесу попит на кредити надалі зростатиме. Комфорт кредиторів підсилюють задовільний фінансовий стан та боргові метрики більшості галузей.

Кредитний ризик послабився, резерви не зростають

Частка непрацюючих корпоративних кредитів стабілізувалася на позначці близько 45% – майже в півтора раза вище за показник лютого 2022 року (див. [Вставка 1. Причини дефолтів бізнесу під час повномасштабної війни](#)). З початку повномасштабного вторгнення дефолт було визнано за близько 25% кредитів бізнесу за сумою та 19% боржників за кількістю, з тих, що існували на початку вторгнення. Більшість кредитів стали непрацюючими ще у 2022 році. Водночас за десять місяців 2023 року дефолту зазнало лише близько 5% боржників, що співмірно з періодами макроекономічної стабільності.

Серед працюючих чистих кредитів частка реструктуризованих залишається значною – 19%. Із них 2% або 7 млрд грн – це великі кредити держбанків, що урегульовано відповідно до Закону “Про фінансову реструктуризацію”. Через значну втрату вартості для банку (суттєве подовження строку та зниження ставки) внаслідок реструктуризації ці позики визнано як первісно знецінені – POCI. Нині ці позики обслуговуються, однак ризики неплатоспроможності боржників, для яких банки мали піти на поступки і реструктуризувати борг, вищі ніж у портфеля в цілому.

Графік 3.3.10. Частка позичальників, що зазнали дефолту протягом 12 місяців до відповідної дати, згладжені показники

Кредити більше 2 млн грн.

Джерело: НБУ.

Банки загалом належно оцінюють кредитні ризики

НБУ завершив оцінку якості активів двадцяти найбільших банків, що мають 94% портфеля корпоративних кредитів. Її результати свідчать про належну оцінку банками ризиків. Коригування розміру пруденційних резервів, що оцінюються відповідно до Положення № 351, становило усього 2%. В ході перевірки близько 8% боржників вибірки було визнано дефолтними, більшість із них – невеликі клієнти. Значні перекласифікації відбулися лише у чотирьох банках. В умовах регуляторних послаблень вони подекуди недостатньо критично оцінювали фінансовий стан клієнтів, їхню спроможність за рахунок операційних доходів обслуговувати принаймні проценти за позиками. З урахуванням виявлених недоліків у жовтні НБУ доповнив правила оцінки кредитного ризику для банків. В оцінці стійкості було також верифіковано вартість великих об'єктів застави за кредитами. Банки ще до AQR майже не враховували забезпечення, що перебуває в зонах вищих безпекових ризиків.

Зростання фінансових резервів (за МСФЗ) за окремими знеціненими кредитами компенсуються зниженням резервів за кредитами, що оцінюються портфельно, через покращення економічних очікувань. Тож протягом 2023 року банки майже не фіксували додаткових втрат від резервування. Рівень пруденційних резервів за корпоративними кредитами надалі нижчий за рівень фінансових резервів. Оскільки нове кредитування здійснюється виважено, а робота над врегулюванням непрацюючих кредитів триває, без макроекономічних шоків рівень кредитного ризику залишатиметься прийнятним, а витрати на резерви – помірними.

Таблиця 1. Стан корпоративного кредитного портфеля на 1 листопада 2023 року

№ з/п	Назва галузі	Валові працюючі кредити				Міграція* кредитів у NPL за 12 міс.		Частка NPL**	Розподіл обсягів кредитів за територіями фактичної операційної діяльності*** боржника				Структура позик, "5-7-9%" (усього 128 млрд грн)
		усього, млрд грн	у т. ч. МСП, млрд грн	покриття резервами за МСФЗ 9	покриття кредитним ризиком	за кількістю	за сумою боргу		тимчасово окуповані росією	активні бойові дії	можливі бойові дії	Інші	
1	Сільське господарство	99	82	5.8%	4.0%	6.9%	6.9%	15.3%	0.2%	1.3%	8.3%	90%	51.1%
2	Добувна промисловість	2	1	4.0%	7.2%	7.9%	25.5%	51.0%	0.0%	0.0%	0.0%	100%	0.0%
3	Харчова промисловість	45	20	6.8%	4.1%	5.3%	9.2%	23.7%	0.4%	0.2%	8.6%	91%	8.2%
4	Легка промисловість	2	2	2.7%	4.8%	5.8%	4.1%	14.9%	0.0%	1.6%	0.1%	98%	0.5%
5	Хімічна промисловість	6	5	5.6%	2.6%	3.7%	18.4%	22.7%	0.0%	0.0%	15.5%	85%	2.6%
6	Виробн. буд. матеріалів	3	1	4.4%	4.7%	10.1%	24.1%	30.3%	2.3%	0.0%	1.9%	96%	0.6%
7	Металургія	6	5	5.3%	3.5%	7.0%	25.3%	55.5%	0.0%	0.6%	8.1%	91%	1.7%
8	Машинобудування	6	4	8.5%	4.0%	9.1%	5.9%	47.4%	0.0%	0.2%	11.5%	88%	1.4%
9	Постачання е/е, ЖКП	8	6	4.6%	6.4%	13.0%	23.5%	25.4%	0.0%	0.4%	1.2%	98%	0.3%
10	"Зелена" енергетика	14	9	5.1%	3.7%	10.1%	21.5%	55.7%	0.6%	0.0%	13.2%	86%	0.7%
11	Будівництво	4	2	2.7%	4.7%	17.1%	19.6%	71.9%	1.2%	2.8%	4.4%	92%	1.2%
12	Торгівля авто	4	3	5.4%	2.5%	2.5%	1.3%	14.0%	2.6%	0.6%	9.6%	87%	1.9%
13	Оптова торгівля	84	53	6.8%	5.9%	6.8%	14.9%	25.3%	0.3%	0.6%	4.8%	94%	17.4%
14	Роздрібна торгівля	24	6	8.0%	7.3%	2.1%	0.3%	14.6%	1.6%	3.2%	5.7%	90%	5.0%
15	Транспорт	12	8	5.7%	3.7%	7.7%	11.0%	24.6%	0.8%	0.3%	3.1%	96%	2.7%
16	Готелі	5	5	42.3%	15.2%	40.0%	9.2%	13.3%	0.0%	0.0%	0.0%	100%	0.0%
17	Операції з нерухомістю	6	5	19.9%	17.0%	20.4%	46.2%	69.1%	0.0%	10.5%	3.8%	86%	0.1%
18	Ком. нерухомість	7	6	8.7%	4.6%	22.1%	46.7%	85.7%	0.0%	0.2%	3.1%	97%	0.3%
19	Фінансові послуги	4	3	3.3%	4.6%	19.0%	28.5%	31.8%	0.1%	0.1%	0.1%	100%	0.1%
20	Інше	17	10	4.2%	4.6%	7.4%	10.0%	23.5%	4.0%	3.9%	6.7%	85%	4.1%
21	Державні підприємства	70	6	2.0%	3.5%	9.9%	6.9%	10.1%	14.9%	3.2%	10.4%	72%	0.0%
	Усього	431	243	6.1%	4.9%	7.5%	12.6%	31.1%	2.9%	1.5%	7.4%	88%	100%

* Частка позичальників, що зазнали дефолту протягом 12 місяців до відповідної дати, відповідно до вимог Положення № 351. ** До розрахунку частки непрацюючих кредитів не включено кредити в Приватбанку, надані компаніям, пов'язаним із колишніми акціонерами та афілійованими з ними особами (з урахуванням таких кредитів загальна частка NPL становить 45%). *** Розподіл територій згідно з наказом Мінінтеграції від 22.12.2022 № 309 "Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією" (зі змінами, відповідно до наказу Мінінтеграції від 31.05.2023 №164) за даними анкетування банків на 1 липня 2023 року.

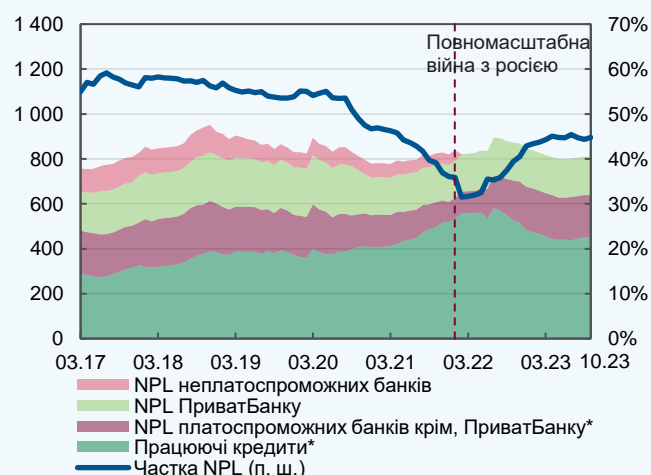
Джерело: НБУ.

Вставка 1. Причини дефолтів бізнесу під час повномасштабної війни

Досвід попередніх криз поліпшив практику банків з управління кредитним ризиком. Фінустанови підвищили стандарти кредитування, своєчасно оцінюють та належно відображають кредитні втрати, проактивні в реструктуризаціях боргів позичальників. Все це сприяло адекватній оцінці стану кредитів під час повномасштабної війни. Частка непрацюючих кредитів у корпоративному портфелі зросла на 13 в. п. передусім через фінансові складнощі боржників, які й до повномасштабного вторгнення росії мали високі кредитні ризики. Третина нових непрацюючих кредитів виникла через фізичне руйнування або окупацію. Банки запропонували клієнтам дієві реструктуризації боргів, тому й надалі отримують принаймні часткову сплату.

В Україні високий рівень непрацюючих кредитів (далі – NPL) зберігається вже десятиліття. Він різко підвищився під час кризи 2014–2016 років, яка підсвітила задоволені на той час проблеми низьких кредитних стандартів сектору: надання позик боржникам із слабкими фінансовим станом та пов'язаним із банками компаніям, висока концентрація портфеля (див. [Вставка 2. Непрацюючі кредити – наслідок кризи та низьких стандартів кредитування](#), ЗФС, червень 2019 року). Нові посилені регуляторні вимоги до оцінки ризиків та проведенне стрес-тестування спонукали банки визнати реальну якість кредитів. У 2017 році частка корпоративних NPL досягла свого піку в майже 59%. Значна частина проблемних кредитів була на балансах державних банків.

Графік В.1.1. Валові корпоративні кредити, млрд грн

* У банках, платоспроможних станом на 1 листопада 2023 року.

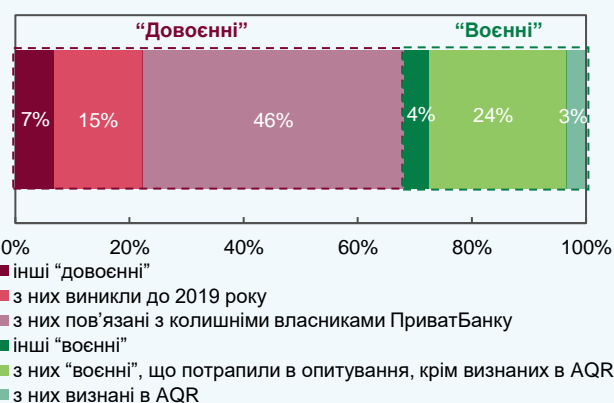
Джерело: НБУ.

Вирішення проблеми NPL вимагало системних рішень. НБУ встановив вимоги до системи управління проблемними активами в банках, було розширено перелік інструментів урегулювання NPL. Разом із посиленням кредитних стандартів це дало відчутні результати. До березня 2022 року частка корпоративних NPL у платоспроможних банках знизилася до 31%. З них майже дві третини – це кредити компаній, пов'язаних із колишніми власниками Приватбанку.

Повномасштабна війна зумовила нову хвилю дефолтів клієнтів. На початку жовтня частка непрацюючих корпоративних кредитів у банківському секторі становила вже 44%, а їх обсяг сягнув 359 млрд грн. Корпоративні кредити, що стали непрацюючими протягом

повномасштабної війни (так звані “воєнні”), становлять близько третини загального портфеля NPL.

Графік В.1.2. Структура корпоративних NPL за обсягами на 1 жовтня 2023 року

“Довоєнними” названо NPL, визнані до 1 лютого 2022 року, “воєнними” – після. За кредитами більше 2 млн грн.

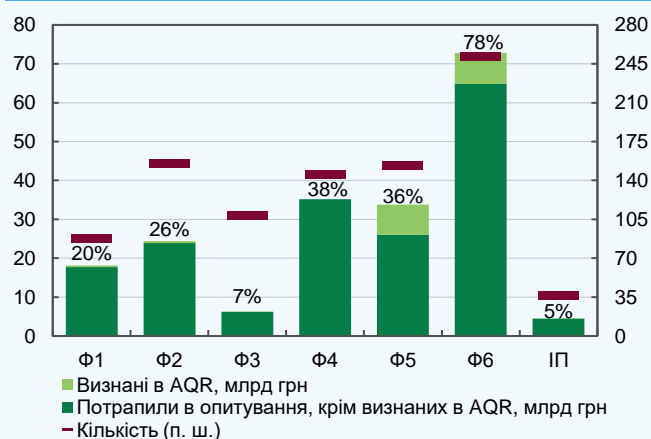
Джерело: НБУ.

Щоб визначити чинники кредитних втрат у корпоративному портфелі, НБУ опитав 20 банків, що цього року пройшли оцінку стійкості. Сукупно вони мають 94% кредитів бізнесу. Опитування стосувалося причин дефолту найбільших боржників, кредити яким стали непрацюючими вже після початку повномасштабного вторгнення. Враховано також інформацію про кредити, які було визнано дефолтними за результатами проведеної НБУ оцінки якості активів (AQR). Загалом проаналізовано 408 позичальників із кредитами обсягом 93 млрд грн – це 87% суми усіх “воєнних” NPL.

Усі причини дефолту під час повномасштабної війни поділено на такі фактори:

- Ф1. значне пошкодження або знищення майна, необхідного для діяльності боржника;
- Ф2. розташування всього або значної частини бізнесу боржника на територіях бойових дій або тимчасово окупованих територіях;
- Ф3. у банку немає належної інформації про боржника та його діяльність для оцінки платоспроможності;
- Ф4. зниження внутрішнього попиту або складна кон'юнктура внутрішнього ринку;
- Ф5. втрата боржником ринків збуту;
- Ф6. незадовільний фінансовий стан боржника.

Дефолт боржників міг визначатися одразу декількома факторами. Боржники, дефолт яких визнано через інші причини, з-поза переліку, позначені (ІП).

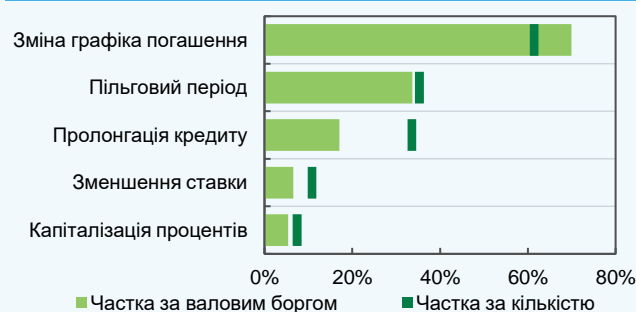
Графік В.1.3. Фактори дефолту боржників під час воєнного стану, обсяги валових NPL на 1 жовтня 2023 року

Якщо дефолт боржників обумовлювався кількома факторами, сума боргу потрапляла одночасно в кілька колонок. Тому сума заборгованості за усіма факторами перевищує 93 млрд грн. У відсотках зазначено частку кредитів дефолт яких обумовлений спрацюванням фактору.

Джерело: опитування банків.

Із усього обсягу нових “воєнних” NPL 33% – це кредити боржників, що постраждали від пошкодження, руйнування або окупації виробничих потужностей. Крім цих клієнтів втрачено зв’язок із боржниками, які мають 1% кредитів. Ще 60% становлять позики клієнтів, які стикнулися із фінансовими складнощами, що безпосередньо не спричинені окупацією або руйнуванням. Саме цей фактор дефолту найчастіше спрацьовував під час оцінки якості активів. Для клієнтів, які мають 15% обсягу “воєнних” NPL, єдиною причиною дефолту став загалом незадовільний фінансовий стан (Ф6). Значна частина клієнтів з фінансовими труднощами мали ознаки високого кредитного ризику до повномасштабного вторгнення. Усього таких половина із “воєнних” NPL. Про якісну та своєчасну оцінку банками кредитного ризику свідчить те, що за 55% обсягу проаналізованих кредитів дефолт визнано до прострочення боргу на понад 90 днів.

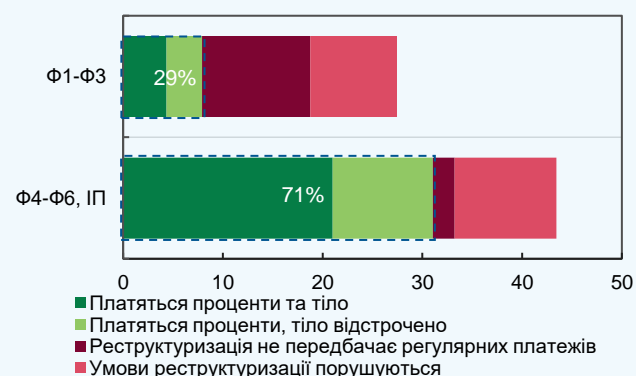
Банки активно працюють із новими проблемними активами, передусім проводять реструктуризації. Банки реструктурували 73 млрд грн або понад 89% кредитів, що потрапили в опитування, крім визнаних в AQR. “Воєнні” реструктуризації найчастіше передбачають надання боржнику кредитних канікул на 6–9 місяців, пролонгацію кредиту та зміну графіку погашення. Серед усіх категорій клієнтів вищі шанси відновитися мають ті, що зазнали дефолту через фінансові складнощі або ринкові умови.

Графік В.1.4. Інструменти реструктуризації “воєнних” непрацюючих кредитів на 1 жовтня 2023 року

Банки можуть використовувати одночасно кілька інструментів реструктуризації. Отже, сума боргу позичальника враховувалася за кількома інструментами одночасно. Сума часток заборгованості за усіма інструментами перевищує 100%.

Джерело: опитування банків.

Фінустанови песимістично оцінюють перспективи відновлення платоспроможності боржників, основні активи яких втрачені чи розташовані на окупованих територіях або в зоні бойових дій (Ф1-Ф2). Такі кредити зарезервовані більше ніж на 77%, їхня залишкова чиста балансова вартість – 7 млрд грн. Стандартні інструменти реструктуризації або врегулювання за такими боржниками нині малодієві. Часткове обслуговування боргу в цій когорті боржників забезпечують інші компанії групи боржника, що не зазнали окупації чи руйнувань. Однак такі випадки нечасті і переважно за цими кредитами банки не отримують надходжень. Натомість понад три чверті позичальників, потужності яких не постраждали внаслідок воєнних дій і далі обслуговують заборгованість після реструктуризації NPL, часто включно з тілом кредиту.

Графік В.1.5. Виконання умов реструктуризації NPL залежно від факторів дефолту боржників на 1 жовтня 2023 року, млрд грн

У першу групу потрапили боржники, для яких спрацював хоча б один із перелічених факторів, у другу – інші боржники. У відсотках зазначено частку кредитів, що обслуговується.

Джерело: опитування банків.

Досвід останніх років свідчить, що своєчасне виявлення та робота із проблемними кредитами знижує втрати банків. Тож фінустановам потрібно надалі вчасно ідентифікувати події дефолту, керуючись не лише формальними ознаками. Щоб привернути увагу до оцінки фінансового стану боржників, восени НБУ доповнив перелік ознак дефолту. Водночас з огляду на результати оцінки якості активів та стан управління кредитними ризиками застосування цих критеріїв не призведе до значного зростання частки NPL.

Вставка 2. Програма “Доступні кредити 5-7-9%” стане сфокусованішою

Державна програма “Доступні кредити 5-7-9%” залишається основним рушієм бізнес-кредитування. Нині портфель кредитів у програмі якісний та добре диверсифікований. Синергія програми із портфельними гарантіями значно розширила доступ клієнтів до кредитування. Водночас з часом її структура значно ускладнилася, а початковий фокус програми втрачено. Відновлення економіки, поліпшення фінансових показників бізнесу, а також жорстка обмеженість бюджетних ресурсів обумовлюють потребу знову звужити фокус програми задля підтримки малого і середнього бізнесу та вразливих до безпекових ризиків підприємств. Тож надалі програма трансформуватиметься.

Протягом повномасштабної війни програма “Доступні кредити 5-7-9%” (далі – програма) стала основним рушієм кредитування. Позики за програмою вже становлять близько 40% чистого корпоративного портфеля у гривні. З 24 лютого 2022 року до грудня 2023 року банками за програмою було укладено близько 42 тисяч договорів на суму понад 167 млрд грн.

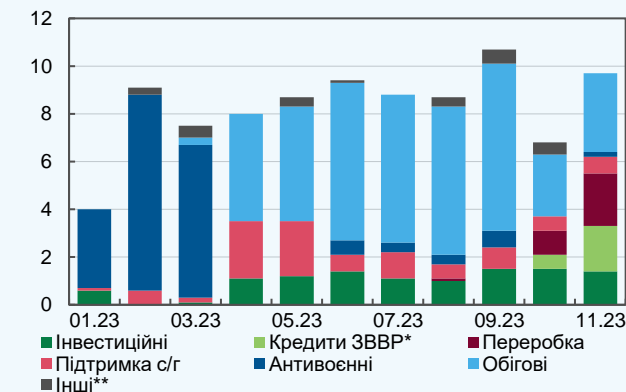
Графік В.2.1. Кредити за програмою “Доступні кредити 5-7-9%”, млрд грн

Джерело: Фонд розвитку підприємництва, Мінфін, розрахунки НБУ.

У 2022 році програма неодноразово розширювалася для підтримки постраждалих від війни секторів (див. [Вставку 1](#), ЗФС, грудень 2022 року). Як наслідок, кількість напрямів кредитування значно зросла, програма втратила фокус підтримки малого і середнього бізнесу. Цьогоріч уряд ще кілька разів змінював дизайн програми. Спершу в березні всі кредити було структуровано за двома цілями: інвестиційні та обігові. Ставки за інвестиційними кредитами збереглися, а за позиками на обігові кошти зросли. Водночас кращі умови – нижчі ставки та більші обсяги позик – зберігалися за кредитами пріоритетних напрямів підтримки: позики агровиробникам та окремим секторам переробної промисловості; кошти на відбудову зруйнованих потужностей; фінансування оборотного капіталу підприємствами на територіях, постраждалих від війни; підтримка торговельних компаній. У вересні перелік пріоритетних напрямів знову змінився, наприклад, додаткова підтримка стала доступною усім переробним підприємствам. Натомість вартість нових обігових кредитів знову зросла з 9% до 13%. Також у межах програми припинилося нове кредитування великих торговельних компаній, що тривало із 2022 року.

Графік В.2.2. Приріст кредитних договорів за напрямками, млрд грн

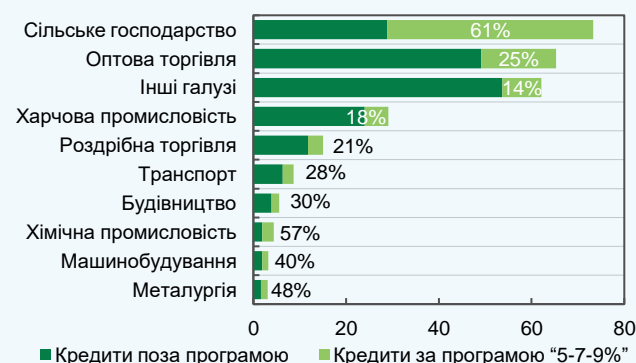

* ЗВВР – зони високого воєнного ризику. ** Рефінансування заборгованості, антиковідні кредити, відбудова, енергосервіс, підтримка ФОП.

Джерело: Фонд розвитку підприємництва, Мінфін, розрахунки НБУ.

Масштаби програми зросли понад запланований обсяг, тож передбачених у бюджеті 16 млрд грн на компенсацію процентних ставок цьогоріч буде недостатньо. Через це наприкінці року заборгованість Фонду розвитку підприємництва, який управляє програмою, перед банками сягне близько 5 млрд грн. У 2024 році заплановані в бюджеті витрати на програму становлять 18 млрд грн. Простір для її розширення є вкрай обмеженим, тож має викристалізуватися чіткіший фокус державної підтримки.

Графік В.2.3. Валові працюючі корпоративні кредити у гривні на 1 жовтня 2023 року, млрд грн

Кредити більше 2 млн грн. У відсотках вказано частку кредитів за програмою “5-7-9%” в усіх кредитах галузі.

Джерело: Фонд розвитку підприємництва, розрахунки НБУ.

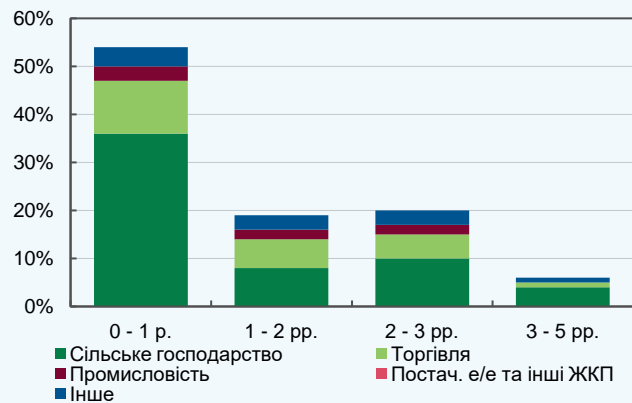
Попри численні зміни умов програми, її галузева структура за останній рік майже не змінилася. Основними її користувачами залишаються сільськогосподарські підприємства (49% портфеля програми на початок грудня), підприємства торгівлі (26%) та промисловості

(15%). У сільському господарстві частка пільгових кредитів вже сягнула 61% усіх працюючих гривневих позик. Водночас більшість коштів надано малим та мікро агропідприємствам. Сільськогосподарські виробники з пільговими кредитами сформували понад третину доходу галузі за 2022 рік. Цей показник найвищий серед усіх галузей і свідчить про залежність сектору від програми.

Найактивніші десять банків-учасників програми мають 85% схвалених кредитів за програмою. У п'яти фінустанов частка пільгових кредитів перевищує третину портфеля, а в одного великого державного банку сягнула близько 60%. Водночас протягом року доступ до програми втратили кілька великих банків. Хоча вони нарощують портфель вже поза програмою, втрата фінустановами доступу до неї призводить до ринкових дисбалансів та суттєво викривлює конкуренцію.

Більшість кредитів за програмою – короткострокові, адже надаються для поповнення обігових коштів. Понад половина портфеля – це кредити терміном до одного року. Через це зміни умов програми досить швидко впливають як на обсяги витрат, так і на умови подальшого кредитування. Водночас позичальники часто продовжують кредити і користуються коштами по кілька років за деякими напрямками, як-то підтримка сільського господарства.

Графік В.2.4. Розподіл кредитів у програмі за залишковим строком до погашення

Позичальники за мікроданими на 01.07.2023.

Джерело: Фонд розвитку підприємництва, розрахунки НБУ.

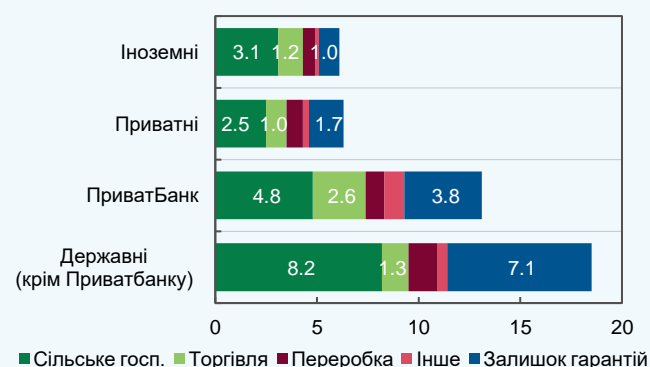
Якість портфеля за програмою залишається високою. Протягом 2022 року частка непрацюючих кредитів у програмі зросла з 1% до 8%. Однак у жовтні 2023 року вона знизилася до 7%, передусім через приріст працюючого портфеля і низький рівень нових дефолтів.

Програма відіграла ключову роль у підтриманні кредитування бізнесу в найскладніший період повномасштабного вторгнення. Доступ до неї був максимально широким. Проте в умовах поступового відновлення економіки та поліпшення фінансових показників бізнесу формат програми поступово змінюватиметься. Зокрема, Меморандумом із МВФ передбачено оновлення програми. Фокусом має стати підтримка малих і середніх підприємств та тих бізнесів, яким складно залучати кредити через безпекові ризики.

Крім того, з 2024 року з'являться вимоги до відповідності учасників програми критеріям ESG – екологічним, соціальним, управлінським.

Підвищити ефективність державної підтримки кредитування вдається через комбінування різних інструментів. Учасники програми "5-7-9%" можуть поєднати компенсації ставок з отриманням державних гарантій на портфельній основі. Квоти за державними портфельними гарантіями мають 29 банків. Незабаром позичальники також зможуть отримувати гарантії Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві.

Графік В.2.5. Обсяг використаних портфельних гарантій за групами банків та галузями на 1 листопада 2023 року, млрд грн

Джерело: Укресімбанк, Мінфін, розрахунки НБУ.

Портфельні гарантії передусім компенсують брак якісної застави в позичальників. Тож вони розширюють доступ бізнесу до кредитування та пришвидшують оброблення кредитних заявок. Дві третини кредитів (за кількістю), що покриті державними портфельними гарантіями, – це позики до 2 млн грн. Гарантії покривають приблизно половину обсягу кредитів за якими надані.

На початок листопада позичальники користувалися гарантіями на суму 30 млрд грн, які покривали кредити на 63 млрд грн. Близько 20 млрд грн гарантій поєднані з програмою "5-7-9%". Лідерами з використання гарантій є державні банки. У розпорядженні банків ще є невикористані залишки гарантій, тож вони можуть і надалі користуватися цим інструментом за наявності попиту.

Рівень обслуговування позик за наданими гарантіями є доволі високим. Банки за весь час звернулися до держави за відшкодуванням на 300 млн грн, що становить близько 1% від поточного обсягу гарантій.

Крім державних гарантій, банки також користуються іншими програмами підтримки кредитування, зокрема гарантування і поділу ризиків, від міжнародних фінансових установ. Їхні обсяги нині помірні, проте зростають.

Вставка 3. Банки кредитують стійкіших боржників після реформи сектору

Банківська реформа 2014–2016 років посилила вимоги до оцінки ризиків, передусім кредитного, та супроводжувалася виведенням з ринку банків, які були не готові до нових практик. Це позначилося на умовах корпоративного кредитування. Дослідження показало, що банки зменшили середній розмір кредиту, переорієнтувалися на фінансово стійкіших клієнтів, пропонували їм дешевші позики, що зрештою розширило доступ останніх до кредитування.

Банківські кризи – це часто каталізатор глибоких економічних спадів. Щоб уникнути їх повторення, регулятори посилюють пруденційні вимоги до учасників ринку з урахуванням засвоєних уроків. В Україні найглибша банківська криза сталася у 2014–2016 роках унаслідок накопичених у попередні десятиліття проблем. Для подолання її наслідків та підвищення стійкості сектору до можливих майбутніх шоків, НБУ провів реформу банківського регулювання та нагляду, а також здійснив [очищення сектору](#) (далі – реформа). Зокрема НБУ значно посилив вимоги до управління банками кредитним ризиком. Нові правила вимагали прискіпливої оцінки ризиків з огляду на фінансовий стан клієнтів. Відтак змінилася культура кредитування банками.

Надалі представлено результати дослідження впливу реформи на умови корпоративного кредитування в Україні. Дослідження⁴ проведене у два етапи: спершу визначено, як змінилися умови кредитування та вимоги банків до позичальників; згодом проаналізовано, як швидко й на яких умовах підприємства, які мали кредити в збанкрутілих банках, змогли отримати нові позики в інших фінансових установах. Часом завершення реформи в дослідженні визначено I квартал 2017 року: доти було впроваджено більшість нових вимог та завершено виведення з ринку більшості банків, що їм не відповідали.

Реформа зробила кредитування доступнішим для фінансово стійких клієнтів

У першій частині дослідження визначено середню зміну характеристик кредитів та фінансового стану боржників (умови кредитування) унаслідок реформи (англ. Average Treatment Effect On The Treated). Порівнювалися процентні ставки та спреди (різниця між ставкою за кредитами та середньою міжбанківською ставкою), розмір та строк кредитів, а також фінансові показники боржників – боргове навантаження, рентабельність активів та капіталу – за кредитами, що банки надавали до реформи та після неї. Щоб визначити вплив на умови кредитування безпосередньо реформи, кредити до вибірки відібрано методами зіставлення (англ. Matching Methods): до вибірки включено кредити, надані до та після реформи, що подібні за ключовими характеристиками, крім тих, зміна яких досліджувалася.

Результати свідчать, що реформа спонукала банки більше зважати на фінансовий стан боржників та зрештою розширила доступ фінансово стійкіших клієнтів до кредитування. У середньому після 2017 року прибуткові фірми мають на 7.3% більше шансів отримати кредити порівняно з докризовим періодом. Відтоді ж корпоративні позичальники банків мають кращі показники рентабельності активів та нижчу закрєдитованість. Через

нижче боргове навантаження та більшу частку капіталу, боржники в середньому демонструють меншу рентабельність капіталу, що, правда, для прибуткових компаній ця різниця не суттєва.

Після реформи банки охочіше надають дрібніші позики, відповідно знизилася концентрація кредитного портфеля. Після кризи середній розмір позики зменшився на 15.4% в еквіваленті іноземної валюти, для неприбуткових підприємств позики стали майже вдвічі меншими. А от строковість кредитів не змінилася. Оскільки реформа збіглася в часі зі зниженням процентних ставок, знизилася вона й за кредитами, наданими після 2017 року. Разом із тим для прибуткових позичальників знизилася й процентні спреди: зменшення ризиків для банків знизило премію за ризик, що закладається в ставки.

Таблиця 2. Зміна умов кредитування внаслідок реформи

Показники	Ефект впливу	
	усі компанії	збиткові компанії
Розмір позики, еквівалент тис. євро	-27.89**	-83.39*
Відсоткова ставка, в. п.	-5.10**	-5.06**
Відсотковий спред, в. п.	-1.86**	-0.57
Строковість позики, днів	12.12	-7.11
Прибутковість	1.07**	-
Борг / EBITDA (боргове навантаження)	-1.11**	0.49
Коефіцієнт рентабельності активів, в. п.	0.70**	4.82**
Коефіцієнт рентабельності капіталу, в. п.	-1.86**	-4.97

**, * – позначають статистичну значущість коефіцієнта на рівні 1% та 10% відповідно. Прибутковість – бінарна змінна: 1 для прибуткових та 0 для збиткових компаній.

Джерело: розрахунки НБУ.

Прибуткові та дисципліновані фірми легше отримували нові позики після банкрутств колишніх кредиторів

У другій частині дослідження визначено рушії отримання нових позик фірмами, які мали кредити в збанкрутілих банках. Для цього використано моделі “виживання” (англ. Survival Models). Результати свідчать, що прибуткові клієнти збанкрутілих банків мають на 79% більше шансів отримати нову позику, ніж збиткові. Наявність у компанії кредитів одночасно в декількох банках також підвищує шанси отримати нову позику після банкрутства кредитора. А от позичальники, які мали дефолтні кредити в минулому, отримують нові кредити на 55% рідше, ніж фірми, які справно обслуговували борги. Значущого ефекту від розміру фірми та її закрєдитованості на можливості отримання нових кредитів не виявлено.

Дослідження показало, що менш надійні банки, які згодом йшли з ринку, надавали кредити клієнтам майже вдвічі швидше, ніж стійкі банки, – протягом року. Фінансові показники фірм, які мали позики в закритих під час реформи банках, з часом погіршилися порівняно з фірмами, які отримували позики в інших банках.

⁴ Повний опис дослідження міститься в [Bazhenova, Y. \(2023\). Effects of Banking Sector Cleanup on Lending Conditions: Evidence from Ukraine. IHEID Working Papers No. 06-2023, Economics Section, The Graduate Institute of International Studies.](#)

Вставка 4. Вплив кредитних умов на кредитування бізнесу значний, але не визначальний

Аналіз рухів корпоративного кредитування показало, що воно частково сповільнюється через посилення кредитних стандартів. Однак вплив на кредитування економічного зростання та якості кредитного портфеля суттєвіший.

Активність кредитування визначається як попитом позичальників на кредитні ресурси, так і готовністю кредиторів його задовольнити. Надалі представлено результати дослідження внеску чинників попиту та пропозиції в кредитування в Україні. На першому етапі дослідження оцінено індекс кредитних стандартів (ІКС), що відображає пропозицію кредитів з огляду на умови кредитування. На другому – оцінюється вплив ІКС та низки інших показників, зокрема чинників кредитного попиту, на обсяги наданих банками бізнесу кредитів. Дослідження⁵ використовує дані 56 платоспроможних банків, що мають понад 90% активів, за період з I кв. 2013 року до III кв. 2022 року.

Банки скорочували пропозицію кредитів під час криз

Опитування про умови кредитування – ключове джерело інформації про кредитні умови, що часто використовується в наукових дослідженнях. Таке опитування проводиться й для українських банків. Одне з питань опитування – “Як змінилися стандарти схвалення заявок на кредити корпоративному сектору протягом кварталу, що закінчився?”. Відповіді на це питання можна звести до трьох категорій: “посилилися”, “не змінилися” та “послабилися”. За допомогою упорядкованої логістичної моделі (англ. Ordered Logit Model) відповіді банків пояснені такими чинниками як темп девальвації гривні, економічне зростання, ліквідність, процентні ставки за новими міжбанківськими кредитами та конкуренція банків. Модель трансформує відповіді опитувальника в оцінки ймовірності посилення стандартів кредитування, що згодом нормалізовано до значень у проміжку від 0 до 100 – таким чином, отримано ІКС. Вищі значення індексу сигналізують про вищу ймовірність посилення кредитних стандартів, а отже скорочення пропозиції кредитів.

Графік В.4.1. Середньозважений за активами ІКС

Пороги зон посилення та послаблення оцінено за моделлю.

Джерело: розрахунки НБУ.

Найчастіше банки зазначали про незмінність стандартів кредитування, тож такі відповіді модель прогнозує найточніше. За всю історію опитування тільки 28% відповідей свідчили про посилення кредитних стандартів і ще 10% – про їхнє послаблення. Цієї інформації достатньо, щоб модель сигналізувала навіть про незначну зміну ймовірностей посилення або послаблення кредитних стандартів, що пояснюється переліченими макрочинниками. Результати вказують, що посилення кредитних стандартів передусім визначається зростанням процентних ставок на міжбанківському ринку та спадом економічної активності, а послаблення – конкуренцією між банками. Середньозважений за активами ІКС вказує на посилення кредитних стандартів на рівні банківського сектору лише у 2015 та 2022 роках, що збігається з епізодами криз.

Пропозиція має значний, але не вирішальний вплив на корпоративне кредитування

На другому етапі дослідження зміна обсягу нових корпоративних кредитів пояснюється низкою чинників, у тому числі ІКС як індикатором пропозиції. Інші чинники: економічна активність, як вимірник попиту на кредити, рівень процентних ставок, частка непрацюючих активів, ліквідність банків та доступ до фондування. Для оцінки використано панельну регресію з фіксованими ефектами. Результати підтверджують, що посилення кредитних стандартів стримує гривневе кредитування. Підвищення ІКС на одну поділку, що співмірне ужорсточенню кредитних стандартів банками, які мають 1% кредитів сектору, зменшує обсяги нового кредитування в гривні на 0.7%. Цей ефект проявляється через шість місяців. Виявлено вищий ефект від зміни ІКС для менших банків: він значущий як для гривневих кредитів, так і позик в іноземній валюті. Разом із тим значний позитивний вплив на нове кредитування має зростання реального ВВП, що підживлює попит на кредити, та зниження частки непрацюючих активів.

Таблиця 3. Вплив чинників кредитування на зміну обсягів нових кредитів для бізнесу

Змінна	Кредити в гривні	Кредити в іноземній валюті
ІКС	-0.7%*	-0.7%
Зміна реального ВВП, р/р	1.0%*	3.0%*
Частка непрацюючих кредитів	-0.2%*	-0.3%*
Відсоткові ставки за новими депозитами	1.0%	3.2%
Відсоткові ставки за новими кредитами у відповідній валюті	2.1%	0.7%
Норматив короткострокової ліквідності	0.1%	0.3%

* – статистична значущість фактора на рівні 0.1%.

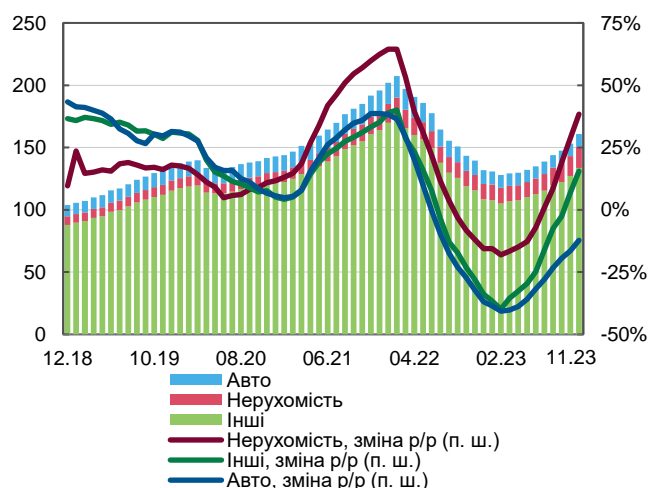
Джерело: розрахунки НБУ.

⁵ Повний опис дослідження міститься в Hlazunov, A. (2023). *Corporate credit growth determinants in Ukraine: bank lending survey data application*. IHEID Working Papers No. 16-2023, Economics Section, The Graduate Institute of International Studies.

3.4. Ризик роздрібного кредитування

Роздрібний кредитний портфель стало зростає після тривалого спаду, викликаного повномасштабною війною. Відновлення спостерігається в двох сегментах: іпотека та незабезпечені кредити. Стрімко зростають незабезпечені споживчі позики. Іпотечні кредити зростають лише завдяки державній програмі підтримки, натомість автокредитування стримує його висока вартість. Навіть зберігаючи значні темпи кредитування, банки ще довго не зможуть відновити “довоєнний” рівень його проникнення. Якість портфеля поволі поліпшується, частка непрацюючих кредитів знижується завдяки зростанню портфеля. Однак темпи знецінення позик незначно вищі, ніж до повномасштабного вторгнення.

Графік 3.4.1. Обсяг чистих гривневих кредитів фізичним особам, млрд грн

Джерело: НБУ.

Роздрібний кредитний портфель зростає

З весни кредитування фізичних осіб стійко відновлюється. Листопад став дев'ятим місяцем безперервного зростання чистого кредитного портфеля домогосподарств у гривні. Середні темпи приросту за цей період становили близько 2.6% щомісяця. Незважаючи на тривале зростання, обсяг кредитів все ще на чверть нижчий, ніж до повномасштабного вторгнення. Нині щомісяця зростає кредитування на купівлю нерухомості та незабезпечене споживче кредитування. Основна причина – поживлення кредитного попиту, про що свідчать оцінки банків в опитуваннях про умови кредитування та поліпшення споживчих настроїв.

У структурі портфеля беззаперечно переважають незабезпечені позики

Незабезпечені споживчі кредити надалі становлять основу роздрібною кредитного портфеля – їхня частка – 83%. За останнє півріччя цей портфель зріс на 21%, що перевищує темпи 2021 року. Однак цей приріст відбувається з досить низького рівня, а нарощують портфелі лише окремі фінустанови. Активно зростають портфелі в банках із класичною роздрібною бізнес-моделлю. Два банки-лідери за обсягами чистого гривневого портфеля вже досягли його довоєнного розміру. Водночас універсальні банки у кращому разі зберігають портфель. Ключовою конкурентною перевагою в сегменті залишаються розвинені онлайн-сервіси та застосунки. Зростання портфеля відбувається не лише завдяки залученню нових клієнтів, а й через те, що банки також піднімають ліміти клієнтам. Збільшення лімітів співставне зростанню номінальних доходів, тож не посилює ризики портфеля.

Майже всі нові іпотечні кредити надаються за державними програмами і переважно держбанками. За останнє півріччя чистий гривневий портфель іпотечних кредитів зріс на 41%, що вище, ніж довоєнні темпи. (див. [Розділ 2.2. Ринок нерухомості та іпотечне кредитування](#)). Про повноцінне відновлення автокредитування нині не йдеться. Хоча попит на купівлю авто поживлюється, високі ставки за значної суми та довгого строку кредиту стримують зростання цього сегменту.

Роздрібне кредитування надалі зростатиме

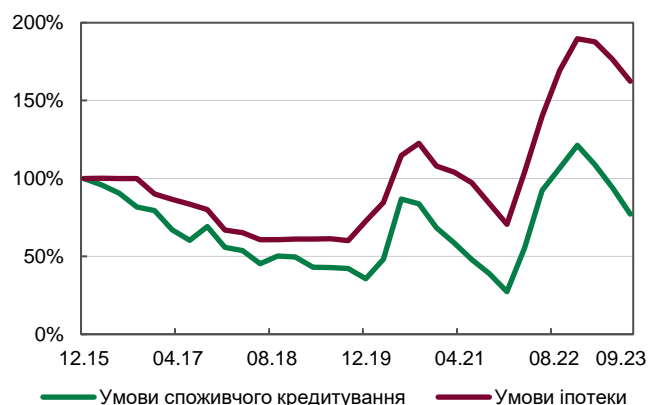
Поточне швидке зростання портфеля є природним, адже проникнення кредитування значно знизилося під час повномасштабної війни. Протягом 2022–2023 років співвідношення обсягу кредитів населенню та ВВП зменшилося із 4% до 2.9%. Споживання домогосподарств надалі поживлюватиметься, а банки готові

Графік 3.4.2. Зміна чистих кредитів до попереднього місяця

Джерело: НБУ.

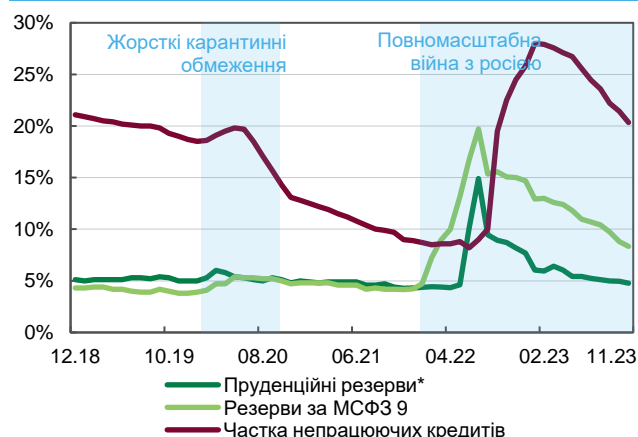
Графік 3.4.3. Умови кредитування домогосподарств

Лінії відображають кумулятивну зміну балансів відповідей на запитання анкети "Як змінилися стандарти схвалення заявок на кредити домогосподарствам протягом поточного кварталу?" щоквартального [Опитування про умови банківського кредитування](#). Зростання показника означає посилення жорсткості кредитних стандартів.

Джерело: НБУ.

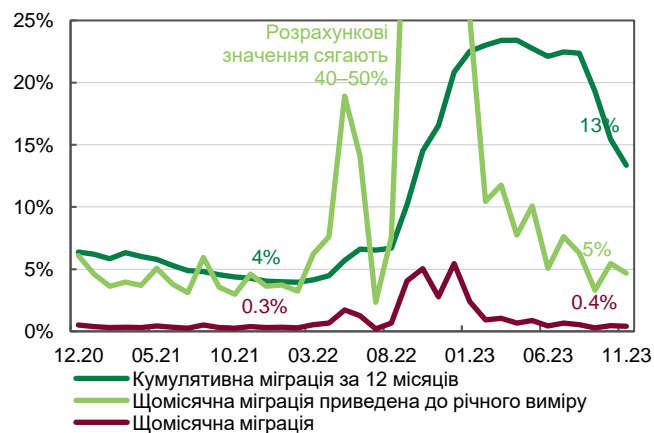
Графік 3.4.4. Резервування працюючих та частка непрацюючих гривневих кредитів фізичним особам

* Кредитний ризик відповідно до вимог Постанови № 351.

Джерело: НБУ.

Графік 3.4.5. Міграція гривневих кредитів фізичним особам у 3 стадію за МСФЗ 9, % відносно обсягу кредитів на 1 та 2 стадіях

Джерело: НБУ.

задовольняти більший попит на позики. В останні два квартали вони зазначили про помітне послаблення кредитних стандартів. Навіть за збереження поточних темпів приросту портфеля знадобиться більше року на повернення цього показника до довоєнного рівня.

Дефолти споживчих кредитів ще дещо перевищують довоєнні показники

Хвиля дефолтів, спричинених повномасштабним вторгненням росії та макроекономічною кризою, була потужною. Протягом 2022 року понад 20% обсягу роздрібних кредитів стали непрацюючими. Переважно це сталося внаслідок різкого скорочення доходів населення, хоча значними були і втрати позик боржникам, що на початок повномасштабного вторгнення були зареєстровані на нині окупованих територіях та територіях, що знаходяться в зоні бойових дій. Вони окремо були проаналізовані під час оцінки стійкості банків. У квітні на дату проведення оцінки стійкості їхня частка в чистому портфелі становила 5%. Дві третини позик було визнано непрацюючими і зарезервовано на 70%. З урахуванням невеликого обсягу залишкові ризики цього портфеля для банків – нематеріальні, а кредити, ймовірно, були дорезервовані до цього часу.

Рівень дефолтів кредитів домогосподарствам і надалі залишається дещо вищим за показники 2021 року, лише в останні місяці відбулося помітне скорочення темпів міграції працюючих кредитів у дефолтні. Також значно скоротилася останніми місяцями частка прострочених до 90 днів позик. Наразі вона дорівнює 3.8%, що навіть менше, ніж середній рівень 2021 року.

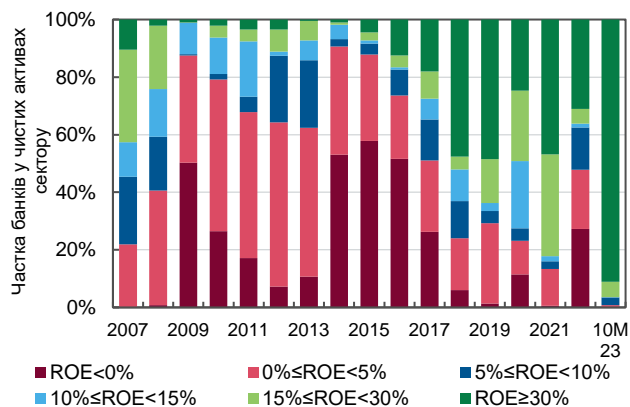
Попри все ще підвищений рівень дефолтів, частка непрацюючих кредитів скорочується протягом останніх шести місяців. Передусім це результат зростання обсягу працюючого портфеля та списання кредитів, що не працюють вже понад рік. Зі зростанням портфеля частка непрацюючих кредитів знижуватиметься й надалі.

Банки зберігають консерватизм і підтримують досить високий рівень резервів за працюючими кредитами. Відповідно до результатів опитування про умови кредитування фінустанови переважно очікують, що якість кредитного портфеля суттєво не зміниться на горизонті 12 місяців.

3.5. Ризик прибутковості

Банки надалі генерують значні прибутки завдяки високим чистим процентним доходам та помірним відрахуванням до резервів. Через пом'якшення монетарної політики частка процентних доходів від безризикових активів у сукупних процентних доходах поступово скорочуватиметься. Знижується вартість фондування, що банки залучають від бізнесу, але за коштами фізичних осіб ставки залишаються високими. Чиста процентна маржа банків може скоротитися з поточних рекордних значень, але залишатиметься високою. Чистий комісійний дохід ще певний час залишатиметься пригніченим, зокрема через зниження тарифів. Ймовірно збільшення адміністративних витрат не створює загрози огляду на високу ефективність банків.

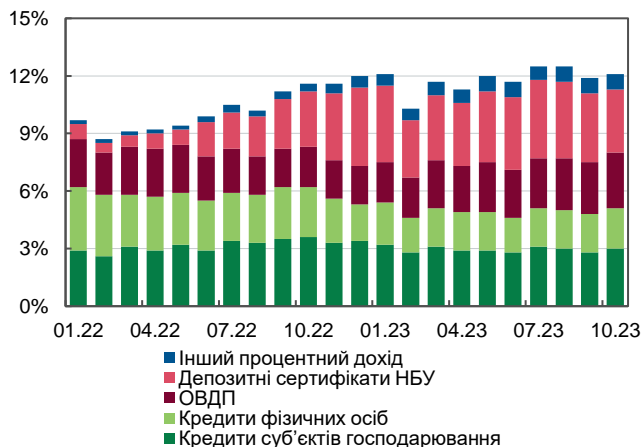
Графік 3.5.1. Розподіл активів банків за рентабельністю капіталу

Показник ROE для 2023 року розраховано для ставки податку на прибуток на рівні 18%.

Джерело: НБУ.

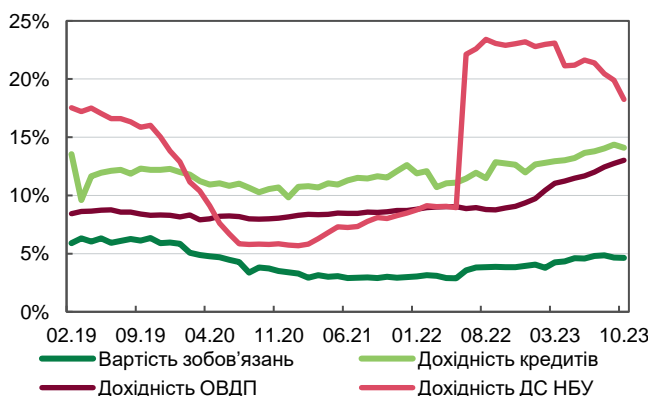
Графік 3.5.2. Складові процентних доходів, % чистих активів

Інший процентний дохід включає доходи від міжбанківських кредитів, кредитів органам держуправління та інші дрібні джерела.

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.3. Дохідність активів та вартість зобов'язань

Джерело: НБУ.

Банки – прибуткові та операційно ефективні

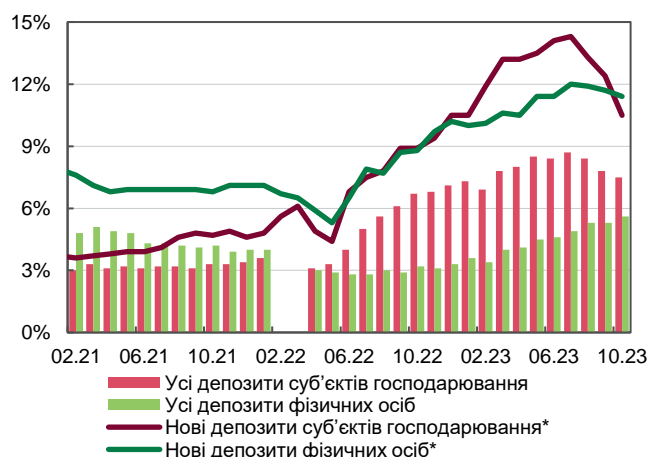
Банки залишаються високоприбутковими та операційно ефективними. За десять місяців поточного року рентабельність капіталу банків, приведена до річного виміру, становила 56% (до врахування ефекту вищої ставки податку на прибуток). З рентабельністю капіталу понад 30% працювали банки, яким належало понад 90% активів сектору, – це найкращий історичний показник. За цей період чисті збитки отримали лише чотири банки, а операційно збиткових було дев'ять установ. Це маленькі фінансові установи, активи яких сукупно не перевищують 1% активів сектору. Рушіями прибутковості залишаються значні процентні доходи через високу процентну маржу, висока операційна ефективність та дуже помірні витрати на формування резервів.

Процентні доходи стабілізувалися відносно активів

З початку повномасштабної війни процентні доходи банків помітно зросли відносно чистих активів і сягнули близько 12%. Процентні доходи банків від кредитування дещо скоротилися, проте помітно зросли процентні доходи від вкладень у безризикові активи – депозитні сертифікати та ОВДП. Вони забезпечили банкам понад половину сукупних процентних доходів за десять місяців поточного року. Проте значне зниження облікової ставки протягом року зумовило й надалі, ймовірно, спричинятиме поступове скорочення частки процентних доходів від безризикових активів у сукупних процентних доходах.

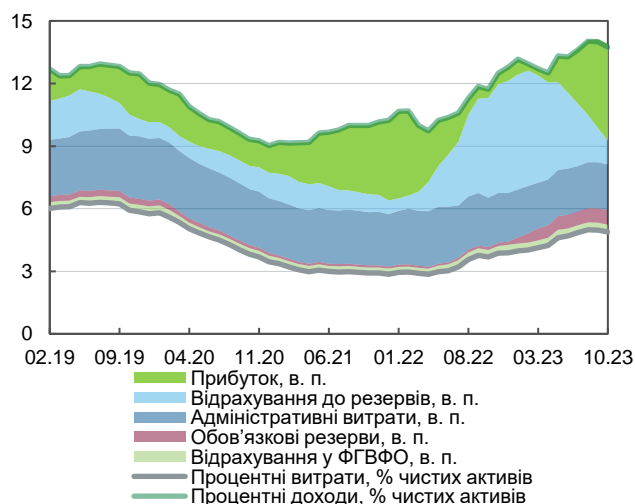
Розпочатий у липні цикл зниження ключової ставки НБУ скоротив дохідність депозитних сертифікатів для банків. Водночас дохідність портфеля ОВДП залишається стійкою та інертною. Портфелі ОВДП, що погашаються, містять частину паперів, що випускалися кілька років тому зі значно нижчими купонами. Тож їхнє заміщення новими інструментами матиме позитивний ефект на середньозважену дохідність портфеля ОВДП сектору, навіть попри зниження останнім часом ставок за новими ОВДП на первинних аукціонах.

Ставки за новим гривневими кредитами бізнесу із серпня знизилися, найшвидше – за короткими кредитами на поповнення обігових коштів. Вони, ймовірно, й надалі поволи знижуватимуться. Зростання роздрібного кредитного портфеля за майже незмінних ставок підтримувало доходи в сегменті. І хоча вони все ще нижчі, ніж рік тому, вже окреслилася тенденція до їхнього стрімкого відновлення. Дохідність цього сегмента надалі навряд чи зміниться суттєво, адже ставки за споживчими

Графік 3.5.4. Вартість коштів бізнесу та населення у гривнях, % річних

Дані про вартість депозитного портфеля та зобов'язань за лютий–березень 2022 року не подавалися. * Без пролонгації або інших змін контрактних умов.

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.5. Декомпозиція чистої процентної маржі банків

* Плинка за три місяці. Розраховано як співвідношення процентних витрат або доходів та середнього обсягу чистих процентних активів за три останні місяці. Адміністративні витрати враховано в частині, пропорційній співвідношенню чистого процентного та чистого комісійного доходів, усереднені за 12 останніх місяців. Відрахування до резервів включають резерви під кредитний ризик та боргові цінні папери, усереднені за 12 останніх місяців. Прибуток оцінено за залишковим принципом. У банках, платоспроможних на звітну дату.

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.6. Вартість кредитного ризику (CoR)

* Відрахування в резерви під кредити за відповідний період / Чистий кредитний портфель.

Джерело: НБУ.

кредитами домогосподарствам переважно не реагують на зміну ринкових умов.

Вартість фондування від бізнесу знижується після перегляду облікової ставки

З початку повномасштабної війни середньозважена вартість коштів бізнесу перевищувала вартість коштів фізичних осіб. Із середини року депозитні ставки за новими гривневими коштами бізнесу стрімко знизились у відповідь на пом'якшення монетарної політики. Через коротку строковість цих коштів знижується й загальна вартість корпоративних ресурсів. Їхня частка в процентних витратах з червня поточного року знизилася на 5 в. п. до 55% у жовтні. Тож тиск цієї складової на прибутковість банків значно послабився. Натомість середньозважена ставка за коштами фізичних осіб і надалі зростала. Значною мірою це пов'язано з регуляторними рішеннями, що спонукають банки нарощувати строкові кошти тривалістю понад три місяці. Часовий лаг, з яким динаміка облікової ставки відображається на вартості роздрібного фондування, значно довший, ніж для коштів бізнесу.

Чистий процентний дохід та маржа – стійкі

Витрати банків на фондування залишаються суттєво нижчими процентних доходів. Тож банки зберігають високу процентну маржу. За десять місяців поточного року вона сягнула майже 8% порівняно з 7% та 6% за аналогічні періоди двох попередніх років відповідно. Значний чистий процентний дохід залишається визначальним чинником прибутковості банків. За десять місяців він зріс на понад 36% порівняно з відповідним періодом минулого року. З огляду на базовий макропрогноз НБУ зниження ключової ставки призупиниться наступного року. І хоча надалі маржа банків може скорочуватися, її рівень залишатиметься високим.

Банки практично не зазнають кредитних втрат, відрахування в резерви – низькі

Цьогоріч рівень дефолтів був значно нижчим, ніж торік. Тож відрахування в резерви під непрацюючі кредити повністю компенсувалися розформуванням резервів під працюючий портфель унаслідок загального поліпшення макроочікувань. Загалом співвідношення відрахувань у резерви під кредити та чистого кредитного портфеля (показник CoR), приведене до річного виміру, за десять місяців поточного року було близьким до нуля порівняно із понад 14% торік. В осяжній перспективі вартість кредитного ризику нормалізується до середніх рівнів перед повномасштабним вторгненням. Проте висока операційна маржинальність дає змогу покривати втрати від ризику без критичного впливу на прибутки.

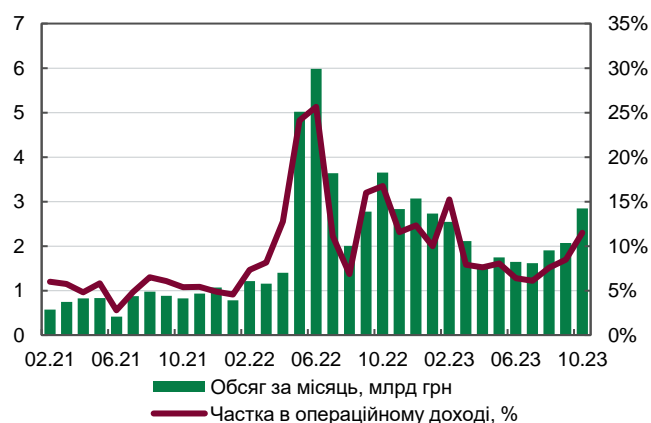
Чистий комісійний дохід банків не відновлюється

Чистий комісійний дохід сектору залишається порівняно стабільним – на 12% нижче, ніж за десять місяців 2021 року. На його обсяги одночасно впливає низка різноспрямованих чинників. Ключовий позитивний фактор відновлення комісійних доходів – зростання

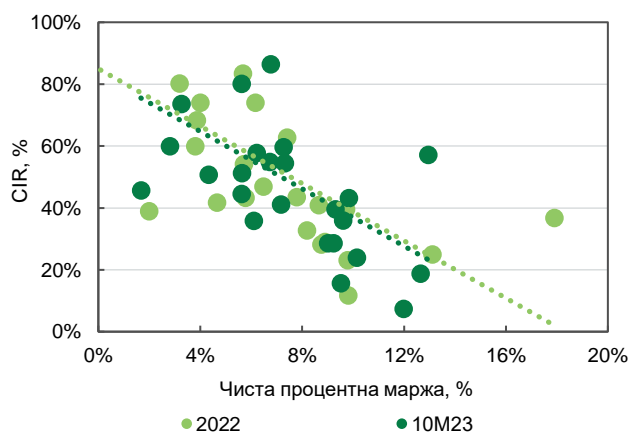
Графік 3.5.7. Комісійні доходи та витрати банків за день*, млн грн

* За денними балансами, 60-денна середня плинна.

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.8. Прибуток від операцій купівлі-продажу валюти

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.9. Операційна ефективність 25 найбільших банків

Джерело: НБУ.

обсягів банківських операцій через погавлення економічної активності всередині країни. Водночас обсяги операцій клієнтів за кордоном у першому кварталі поточного року знизилися і залишаються майже незмінними. З огляду на послаблення низки обмежень та перехід до керованої гнучкості валютного курсу доходи банків від валютнообміну почали зростати. З часом зростає їхня частка в операційному доході. Одне з ключових пояснень зниження комісійних доходів порівняно з рівнем до повномасштабної війни – зменшення тарифів за еквайринг та інтерчейндж. Цей крок банки та платіжні системи зробили для підтримки клієнтів у період повномасштабного вторгнення. Комісійні витрати тим часом дещо зростають, зокрема через збільшення витрат на платіжну інфраструктуру та комісій за процесинг.

Операційні витрати зростатимуть

За десять місяців поточного року операційні витрати зросли на 9%. Динаміка адмінвитрат передусім визначалася зростанням витрат на оплату праці. Цьогорічне забезпечення роботи відділень та платіжної інфраструктури також потребувало додаткових ресурсів. Витрати на утримання основних засобів та нематеріальних активів, експлуатаційні та господарчі витрати банків зростали майже втричі швидше, ніж інші операційні витрати. Банки надалі визнавали збитки від пошкодження, втрати, руйнування майна внаслідок війни. В середині року, за оцінками банків, збитки сягнули 0.8 млрд грн на територіях, охоплених війною, включно з територіями, звільненими восени минулого року.

Банки практично вичерпали можливості економії на операційних витратах, адже останніми роками була проведена велика робота з оптимізації мереж відділень, персоналу та інформаційних систем. Тож надалі витрати зростатимуть як мінімум співставними з інфляцією темпами. Через конкуренцію за кваліфікованих працівників банки змушені будуть витратити більше на персонал. Окремі установи мають амбітні плани модернізувати платіжну інфраструктуру, що збільшує капітальні й операційні витрати.

З огляду на поточну високу операційну ефективність багатьох банків підвищення витрат не буде критичним для прибутковості. За десять місяців середнє співвідношення операційних витрат та операційних доходів (показник CIR) залишалося нижчим 40%, а медіанне значення – близько 60%.

“Надприбутки” банків оподатковуватимуться за підвищеною ставкою податку

Висока процентна маржа та операційна ефективність дають банкам потужний запас міцності і надалі забезпечуватимуть зростання прибутків до оподаткування. Однак результат діяльності банків відтепер оподатковуватиметься за підвищеними ставками: 50% у 2023 році та 25% надалі. Вищі ставки податку – це новий постійний фактор, що знижуватиме рентабельність банківського бізнесу за інших рівних умов.

Вставка 5. Українські банки сплатять податок на “надприбутки” за 2023 рік

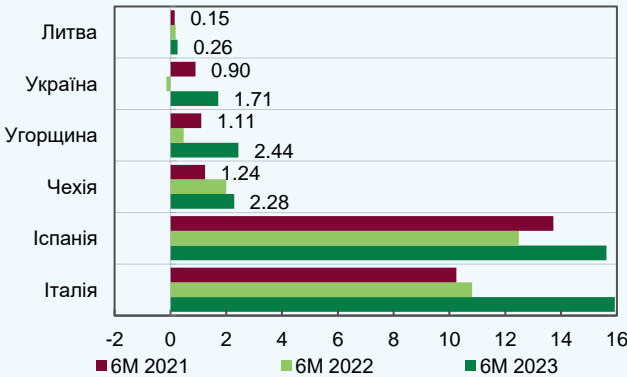
Кілька країн – членів ЄС запроваджують податок на “надприбутки” банків. Податок має перерозподілити на користь держави значні заробітки банків, що виникли через ринкові умови та особливості монетарної політики, а не завдяки їхній ефективності. Україна також запроваджує податок на “надприбутки” банків для фінансування воєнних витрат.

Податки на “надприбутки” банків запроваджує дедалі більше європейських країн

Запровадження податку на “надприбуток” – не надто поширена, але існуюча практика. Йдеться про тимчасове підвищення податкового навантаження в галузях, що отримали значний ситуативний прибуток. Надмірним вважають прибуток, що компанії заробили внаслідок сприятливих ринкових умов, а не власних ефективних дій у стандартних умовах. У світі є приклади застосування такого податку в різних галузях: фінансовій, енергетичній, видобувній та інших.

З 2022 року в Європі поживалися дискусії про доцільність упровадження податку на “надприбутки” банків. Завдяки високим процентним ставкам, установленим центробанками для стримування інфляції, банки заробили значні процентні доходи і як наслідок – прибутки. Серед країн ЄС за останні два роки податок на “надприбуток” банків запровадили Італія, Іспанія, Литва, Чехія та Угорщина.

Графік В.5.1. Чисті прибутки банківського сектору окремих країн, млрд євро

Джерело: ЄЦБ, НБУ.

Оскільки джерелом “надприбутків” переважно є високі процентні ставки, більшість країн сфокусувалися на оподаткуванні чистих процентних доходів. Низка міжнародних фінансових організацій та національних регуляторів висловила свої зауваження як до механізмів оподаткування, так і до ідеї такого податку в цілому. ЄЦБ зазначив, що оподаткування має враховувати майбутні потреби банків у підтримці капіталу. МВФ, коментуючи питання податку, зауважив, що надходження від нього бажано спрямувати на підсилення стійкості фінансового сектору. У відповідь на критику деякі країни встановили пріоритетні напрями витрачання надходжень від податку. Наприклад, в Литві – на зміцнення обороноздатності, Італія частково компенсує витрати позичальників на іпотеки з плаваючими ставками.

Податок на “надприбутки” банків в Україні

Попри війну, чистий прибуток українських банків зріс: за десять місяців 2023 року він був у рази вищим порівняно з аналогічним періодом 2022 року та на 110% вищим

порівняно з 2021 роком. Основний чинник значних прибутків, як і в низці країн світу – високі процентні ставки, зокрема за безризиковими активами, та зростання обсягів активів. Тож з огляду на значні бюджетні потреби та достатній запас міцності фінансового сектору, “надприбутки” банків оподатковуватимуться.

Таблиця 4. Оподаткування “надприбутків” банків у країнах

Країна	Період, роки	Ставка, %	База оподаткування
Литва	2023–2024	60	ЧПД, який на 50% перевищує чотирирічну ковзну середню
Чехія	2023–2025	60	ЧПД, який на 20% перевищує чотирирічну ковзну середню
Іспанія	2023–2024	4.8	Сума ЧПД і ЧКД, якщо чистий дохід з цих джерел в 2019 році перевищував 800 млн євро
Угорщина*	2022–2024	13 / 30 (за прибутку понад 20 млрд форинтів)	50% від чистого доходу
Італія	2023	40	ЧПД, який на 10% перевищує показник 2021 року

ЧПД – чистий процентний дохід, ЧКД – чистий комісійний дохід.
* Поточний дизайн податку.

Джерело: міністерства фінансів країн.

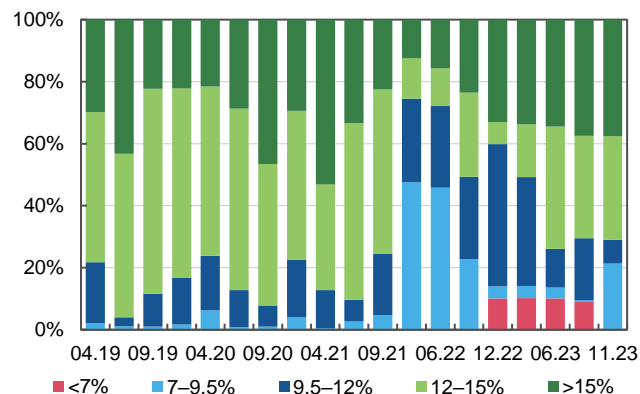
Базою оподаткування буде прибуток до податків. Такий підхід не потребує додаткових складних розрахунків. База оподаткування однаково враховує всі доходи та витрати банків, що не змінює привабливість різних банківських операцій та не викривлює фінансовий результат. Прибуток банків за 2023 рік оподатковуватиметься за ставкою 50%. Це забезпечить додаткові надходження до бюджету в розмірі близько 0.3% ВВП. Разом із одноразовим податком на “надприбутки” надалі підвищено регулярну ставку податку на прибуток банків – з 18% до 25%.

Додатковий одноразовий податок є винятковим кроком і не зашкодить стійкості банківської системи. Після його сплати фінансови все ще матимуть достатньо запасу міцності, щоб виконати чинні та заплановані вимоги до капіталу. Проте безстрокове підвищення ставки до 25% може мати довгострокові несприятливі наслідки. Податкове навантаження на банки буде вищим порівняно з іншими секторами. В листопаді в опитуванні про системні ризики банки вперше за довгий час відзначили якість законодавства та податкової системи як одну з найбільших загроз. Для розвитку економіки підходи до оподаткування всіх секторів мають бути гармонізованими. Очікується, що ці підходи визначатимуться у Національній стратегії доходів, яку розробляє Мінфін. Питання про довгострокову ставку податку на прибутки банків може повернутися на порядок денний, коли знизяться фіскальні ризики.

3.6. Ризик достатності капіталу

Банки нарощували капітал у другій половині 2023 року завдяки високим прибуткам. Оцінка стійкості, яку завершує НБУ, підтверджує достатність капіталу більшості банків та високий запас міцності системи: підвищені необхідні рівні капіталу встановлено лише для п'яти банків. Капітал банківського сектору очікувано зростатиме навіть за консервативних сценаріїв. Оподаткування "надприбутків" банків сповільнить нарощування капіталу, однак не становитиме загрози для системи. Відповідно є всі передумови для подальшого відновлення та запровадження нових вимог до капіталу.

Графік 3.6.1. Розподіл нормативів достатності основного капіталу за часткою активів банків

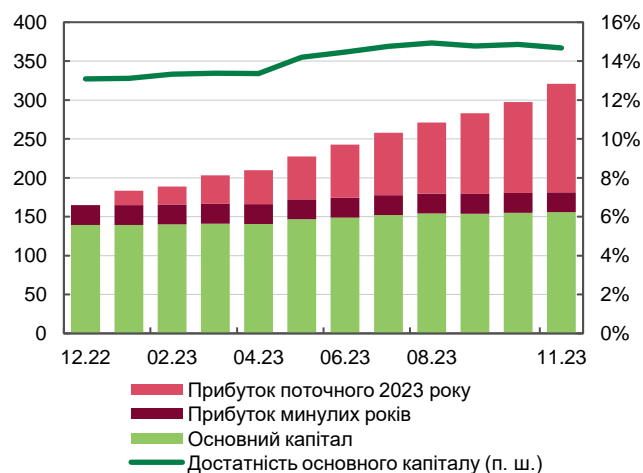
Джерело: НБУ.

Достатність капіталу банків надалі зростає

У 2023 році банки й надалі нарощували капітал завдяки високому прибутку. Водночас активи, зважені на ризик, скорочувалися. Тривалий час знижувалися обсяги кредитного портфеля, що формує переважну частину ризикозважених активів. Також призупинено перерахунків розміру операційного ризику, що покривається капіталом. Тож показники адекватності капіталу вже більш ніж вдвічі перевищують нормативні значення. Середньозважений показник достатності основного капіталу становить майже 15%, а регулятивного – більше 25%. Із достатністю основного капіталу понад 12% (нормативне значення – 7%) працюють фінустанови, що мають понад дві третини активів сектору.

Нещодавнє підвищення ставки податку на прибуток 2023 року відобразиться на капіталі банків. Із суми прибутку поточного року, що переважно врахована в регулятивному капіталі, банки мають сплатити ще майже 40% у вигляді податку (див. [Вставка 5. Українські банки сплатять податок на "надприбутки"](#)). Відповідно до чинної структури капіталу прибутки переважно є складовою додаткового капіталу. На початку грудня лише окремі банки враховували прибуток поточного року в основному капіталі, що сукупно становить менше десятої частини фінансового результату по системі. Відповідно сплата податку на "надприбутки" майже не вплине на обсяг основного капіталу переважної більшості банків. Крім того, з огляду на значний запас як основного, так і додаткового капіталу, після повної сплати податку порушити регуляторні вимоги може лише один банк.

Графік 3.6.2. Основний капітал та прибуток банків, млрд грн

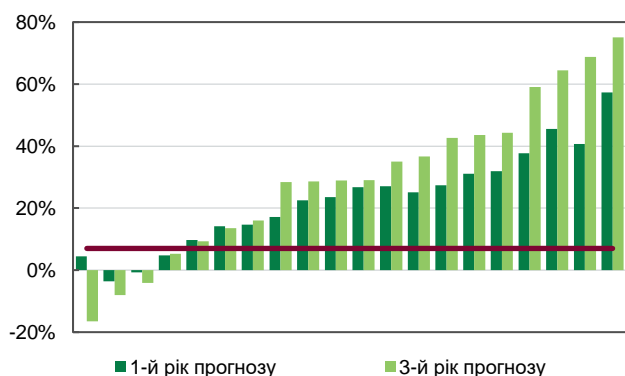

У банках, платоспроможних на останню звітну дату. Прибутки на графіку можуть включатися до додаткового капіталу у межах загального обмеження його розміру 100% основного капіталу. Джерело: НБУ.

Більшість банків мають достатній запас капіталу за результатами оцінки стійкості

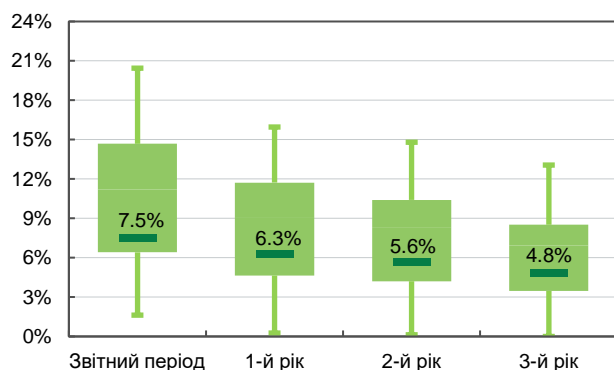
Цьогорічна оцінка стійкості засвідчила достатній запас капіталу та великий запас міцності системи в цілому. Її пройшли 20 банків, що сукупно мають понад 90% чистих активів сектору. За результатами оцінки стійкості лише для п'яти банків встановлено вищий за мінімальний рівень нормативів достатності капіталу і лише три з них мають ризики повністю втратити капітал на горизонті трьох років. Ці п'ять банків готуватимуть програми капіталізації та реструктуризації для досягнення достатності капіталу або її підтримання на встановленому рівні. Деякі з них вже мають достатність капіталу вищу за встановлені за результатами оцінки стійкості підвищені нормативи.

Цьогоріч оцінка стійкості проводилася лише за базовим сценарієм, який ґрунтувався на макроекономічному прогнозі НБУ. Проте методологія все ж передбачала

Графік 3.6.3. Оцінка достатності основного капіталу (НЗ) у розрізі банків за результатами стрес-тестування

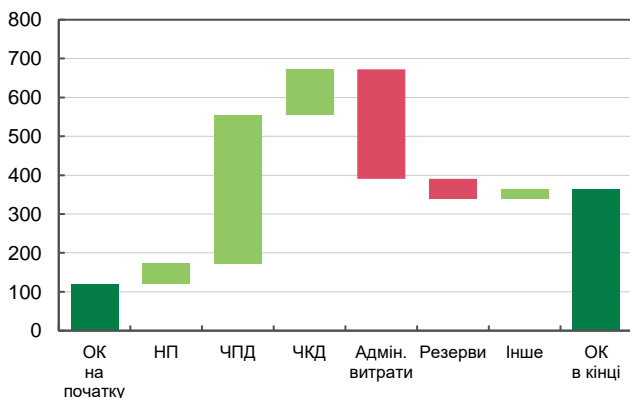
Червона лінія – мінімальне значення нормативу НЗ. Пари стовпців вказують на значення окремих банків.

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.4. Чиста процентна маржа банків за результатами оцінки стійкості

Грані прямокутника – I та III квартилі розподілу. Лінія всередині прямокутника – середнє значення. Верхні та нижні лінії поза прямокутником – 5-й та 95-й перцентилі.

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.5. Фактори зміни основного капіталу (ОК) банків за результатами оцінки стійкості

НП – нерозподілений прибуток, ЧПД – чистий процентний дохід, ЧКД – чистий комісійний дохід.

Джерело: НБУ.

достатньо консервативні припущення за кількома напрямками:

- в оцінці стійкості припускалося швидше зниження ставок за активами, ніж за зобов'язаннями банків. Через це банки втрачали чисту процентну маржу. Її рівень скоротився із 7.5% у звітний рік (для оцінки стійкості це період із II кварталу 2022 року до I кварталу 2023 року) до 4.8% у третьому прогнозованому році;
- для розрахунку втрат від кредитного ризику коефіцієнти міграції варіювалися від 13% до 50% за три роки залежно від сегмента, валюти та території розміщення боржника. Найбільша частка дефолтів припускалася в перший прогнозний рік. Додатково застосовувалися мінімальні консервативні значення LGD. Загалом вартість кредитного ризику банків в оцінці стійкості становила в середньому 5.2% в перший рік прогнозу і знижувалася до 1.8% у третьому;
- відповідно до припущень комісійні доходи та доходи банків від операцій із валютою скорочувалися, а адміністративні витрати зростали співмірно інфляції. Середньозважене співвідношення операційних витрат до доходів (показник CIR) зросло із 39% у звітний рік до 59% у третій прогнозний рік.

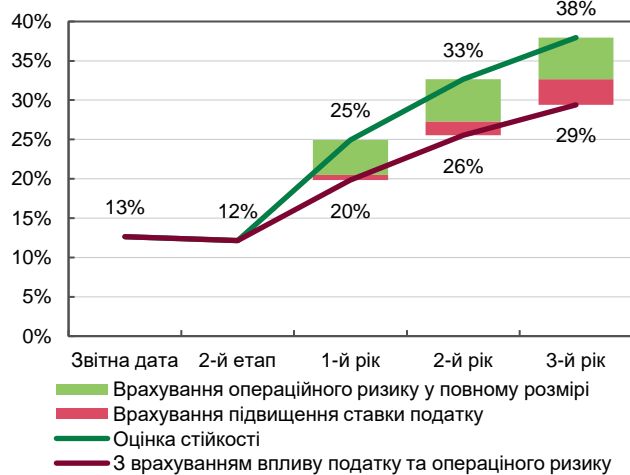
Незважаючи на консервативні припущення, капітал банків в оцінці стійкості зростав у прогнозних періодах. Цей результат варто розглядати з урахуванням основних припущень моделювання: баланс банків у стрес-тесті традиційно припускається статичним, тобто змінюється винятково через переоцінку валютної складової та кредитні втрати, а всі прибутки реінвестуються.

Навіть за більш несприятливих припущень капітал банків зростатиме

Рішення про підвищення ставки податку на прибуток банків було прийняте майже одночасно із завершенням оцінки стійкості. Тож підвищення ставки податку не відображено в результатах прогнозних періодів. Проте вищі ставки податку не матимуть впливу на цільові нормативні значення достатності капіталу банків. Підвищені нормативи за результатами оцінки стійкості встановлювалися лише для тих банків, що працюють збитково у прогнозному періоді. У них не виникає зобов'язань з податку на прибуток. Водночас вище оподаткування сповільнить нарощення капіталу надалі. Тож виконання програм капіталізації та реструктуризації для банків із підвищеними нормативами капіталу ускладниться. Інший фактор, що вплине на динаміку достатності капіталу, але не врахований у стрес-тесті, – відновлення вимог до покриття операційного ризику. Однак додаткові розрахунки показують, що навіть збільшення податкового навантаження та врахування 100% операційного ризику не завадить банкам нарощувати достатність капіталу.

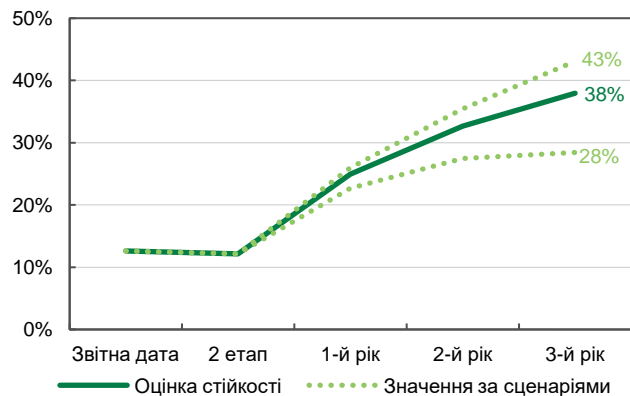
Щоб пересвідчитися у стійкості системи, здійснено додатковий сценарний аналіз. Оцінено динаміку достатності основного капіталу за альтернативних сценаріїв. Перший припускає удвічі менший негативний

Графік 3.6.6. Середньозважена достатність основного капіталу (НЗ) за результатами оцінки стійкості та з урахуванням додаткових факторів

Джерело: НБУ.

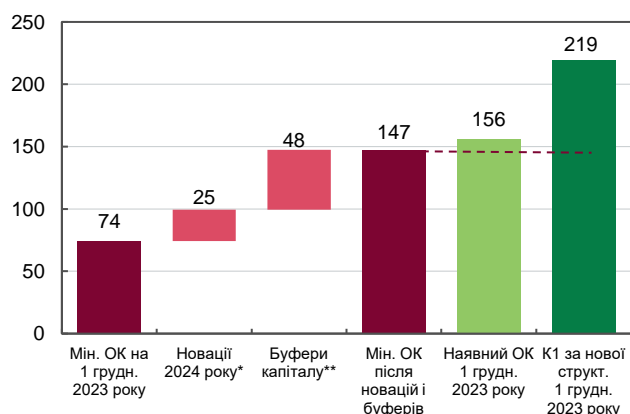
Графік 3.6.7. Достатність основного капіталу (НЗ) у прогностичних періодах за альтернативних сценаріїв*

* Два сценарії припускають удвічі менший або більший негативний вплив макроекономічних факторів на процентну маржу та коефіцієнти міграцій кредитів.

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.8. Вплив регуляторних новацій на основний капітал / капітал 1 рівня (ОК та К1) сектору, млрд грн

Мінімальний ОК відображає обсяг основного капіталу, потрібний банкам для виконання мінімальних вимог до достатності капіталу. У К1 ураховується підвищення ставки податку на прибуток до 50% та сплата дивідендів держбанками.

* Ефекти від врахування 100% непрофільних активів, врахування 100% операційного ризику на актуальних даних звітності, оновлені нормативи достатності капіталу за новою структурою.

** Буфер консервації капіталу та буфер системної важливості.

Джерело: НБУ.

вплив макроекономічних факторів на процентну маржу та коефіцієнти міграцій кредитів, ніж в оцінці стійкості. Другий – удвічі більший. Навіть за удвічі консервативніших припущень достатність основного капіталу зростає, хоч і повільніше. Система зберігає можливість генерувати прибуток та нарощувати капітал за усіх застосованих симуляцій. За найконсервативнішим сценарієм кількість банків, для яких виникає підвищена вимога до нормативів достатності капіталу, збільшується з п'яти до дев'яти. Три із цих додаткових чотирьох банків вже зараз мають нормативи вищі за потенційні підвищені цільові рівні.

Наступне стрес-тестування заплановане на 2025 рік

Цьогорічна оцінка стійкості завершується у грудні, її результати будуть актуальними у 2024 році. Банки, для яких встановлено підвищені нормативи достатності капіталу, готуватимуть програми капіталізації або реструктуризації вже на початку 2024 року і виконуватимуть їх поетапно протягом двох років (див. [Вставка 3. Особливості оцінки стійкості банків у 2023 році](#), ЗФС, червень 2023 року).

Наступного року банки та НБУ зосередяться на проведенні незалежної оцінки якості активів, якщо цьому сприятимуть безпекові умови – це передбачено Меморандумом із МВФ. Методологія цієї оцінки також розроблятиметься зовнішніми експертами. Тож до традиційного стрес-тестування НБУ повернеться ймовірно вже у 2025 році. Воно включатиме як базовий, так і несприятливий макроекономічні сценарії

НБУ відновлює відтерміновані та запроваджує нові вимоги до капіталу

Результати оцінки стійкості та фактична капіталізація банків засвідчили готовність сектору до відновлення та впровадження нових вимог до платоспроможності. Ключові з них такі:

- з початку 2024 року з капіталу вираховуватиметься повний обсяг непрофільних активів (нині вираховується лише 75%);
- з початку 2024 року в ризикозважених активах урахуватиметься 100% розрахункового розміру операційного ризику (нині – лише 50%);
- з травня банки актуалізують розрахунок розміру операційного ризику на підставі останніх даних фінансової звітності (з лютого 2022 року розрахунок не оновлювався);
- після тестового розрахунку банки враховуватимуть у нормативах достатності капіталу розрахунковий розмір ринкового ризику;
- Із серпня оновлюватимуться вимоги до структури капіталу: мінімальні значення достатності основного капіталу 1-го рівня – 5.625%, для капіталу 1-го рівня – 7.5%.

Розрахунковий вплив всіх запланованих вимог із урахуванням теперішньої структури балансів банків – близько 25 млрд грн. Тобто, якщо б усі банки гіпотетично сьогодні мали достатність капіталу на рівні мінімальних вимог, вони додатково потребували б ще 25 млрд грн

Таблиця 5. Пріоритетність напрямів використання накопичених прибутків банків

Порядок пріоритетності:	
1	Покриття неочікуваних втрат від ризиків, що реалізуються під час війни.
2	Виконання відтермінованих вимог до покриття капіталом ризиків:
	▪ операційного ризику в повній мірі (наразі банки тримають капітал на покриття 50% операційного ризику);
	▪ ринкового ризику (очікується запровадження вимог після тестового періоду);
3	▪ 100% ваг ризику за валютними ОВДП (зараз з урахуванням коригуючих коефіцієнтів вага ризику становить 50%).
	Виконання нових норм, затвердження яких планується у 2023–2024 роках, зокрема:
	▪ оновленої структури регулятивного капіталу;
4	▪ оновлених ваг кредитного ризику окремих активів;
	▪ коефіцієнта левериджу.
5	Формування буферу консервації капіталу та буферу системної важливості.
5	Розподіл дивідендів.

Джерело: НБУ.

капіталу, щоб показник достатності не змінився після впровадження зазначених вимог.

У нових запропонованих змінах є і значний позитив для банків. Перехід на нову структуру капіталу дасть їм змогу включати нерозподілений прибуток напряму до основного капіталу 1-го рівня за дотримання певних вимог. Тож банки не матимуть складнощів із виконанням вимог, які також підвищують стійкість сектору та наближають регуляції до європейських.

Буфери капіталу можуть бути відновлені наступного року

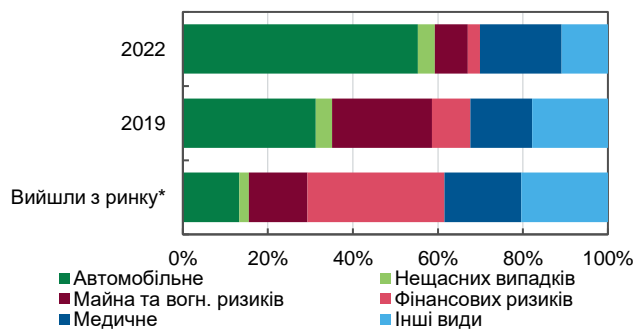
З урахуванням динаміки капіталізації сектору на початку наступного року НБУ проаналізує доцільність встановлення буферу консервації капіталу та буферу системної важливості в повному обсязі. Відповідно до світової практики ці буфери є постійними, вони не деактивуються під час криз. Недотримання буферів не матиме наслідком заходи впливу до банків, проте обмежує розподіл капіталу, зокрема шляхом виплати дивідендів. Наявність буферів капіталу під час періодів ринкової нестабільності – запорука збереження запасу міцності системи. З дати встановлення буферів НБУ, ймовірно, послабить або зніме обмеження на розподіл капіталу та виплату дивідендів банками, які сформують ці буфери в повному обсязі.

Частина 4. Умови та ризики небанківського сектору

4.1. Ризик страхування

З часу набуття НБУ мандата на регулювання і нагляд за страховиками минуло три роки. Відтоді вимоги до учасників ринку помітно посилилися, впровадження нового Закону про страхування із 2024 року сприятиме їх наближенню до європейських стандартів. Нові регуляторні вимоги покликані підвищити стійкість та прозорість ринку, а страховики, що не відповідають новим вимогам, припиняють свою діяльність. Це переважно неактивні установи, які не обслуговували населення та не здійснювали значних виплат. Споживачі майже не помітили зникнення цих установ. Значним потрясінням для ринку стала повномасштабна війна, від наслідків якої ринок відновлюється неоднорідно. У кращій позиції перебувають установи з роздрібними та універсальними бізнес-моделями за рахунок зростання автострахування. Корпоративне страхування, страхування життя та перестрахування нарощують активність повільно.

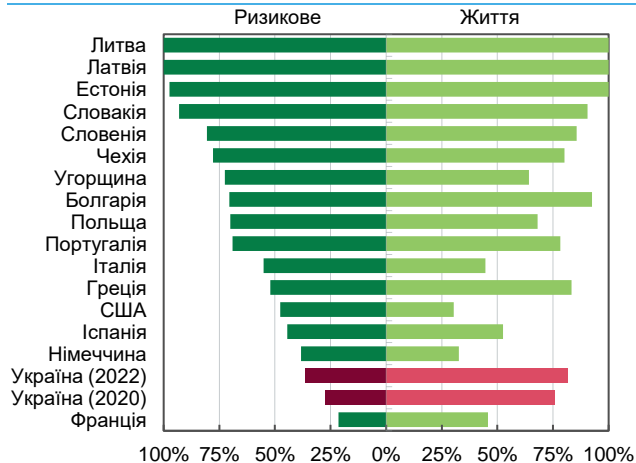
Графік 4.1.1. Валові страхові премії ризикових видів

* Для компаній, що були виключені з реєстру з 1 липня 2020 року до 1 жовтня 2023 року, за останній звітний рік перед виключенням.

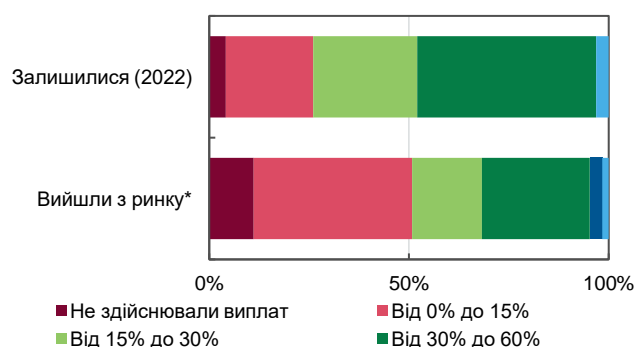
Джерело: НБУ.

Графік 4.1.2. Частка п'яти найбільших страховиків у преміях за 2022 рік

Джерело: НБУ, EIOPA, NAIC.

Графік 4.1.3. Рівень виплат страховиків

* Для компаній, що були виключені з реєстру з 1 липня 2020 року до 1 жовтня 2023 року за останній звітний рік перед виключенням. Розраховано для компаній, які збирали премії.

Джерело: НБУ.

Після реалізації проєкту “Спліт” страховий сектор трансформується

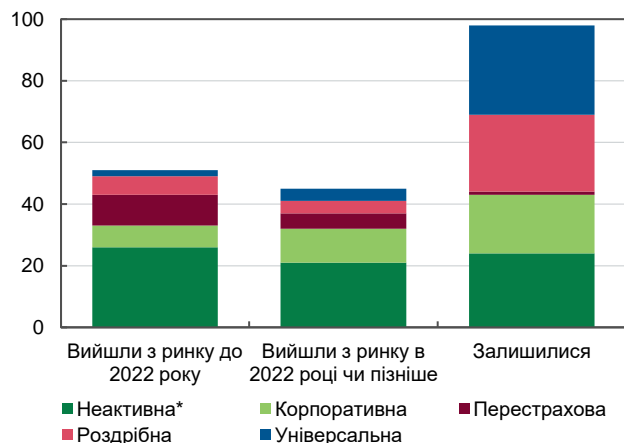
В липні сплило три роки від реалізації проєкту “Спліт”, унаслідок якого регулювання та нагляд за страховиками перейшли до НБУ. “Спліт” був покликаний вирішити давні проблеми ринку (див. [Ризики платоспроможності ризикових \(non-life\) страховиків](#), ЗФС, червень 2020 року): недооцінку страховиками обсягів страхових зобов'язань (резервів), превалювання в активах неліквідних складових низької якості, неналежну якість корпоративного управління та ризик-менеджменту. Через ці проблеми, у тому числі, багато страховиків були ненадійними, а проникнення страхування залишалося рекордно низьким. Крім того, недосконале регулювання сприяло “схемному” страхуванню: використання страховиків для легалізації доходів та оптимізації податкового навантаження в межах бізнес-груп. За три останні роки страховий ринок помітно трансформувався.

Закриття низки ризикових страховиків було непомітним для споживачів

Із липня 2020 року до жовтня 2023 року кількість ризикових страховиків скоротилася майже удвічі: з 195 до 99. Понад половина страховиків покинула ринок ще до повномасштабного вторгнення росії. З усіх компаній, що припинили існування, 40 зробили це за власною ініціативою. Також з реєстру фінустанов було виключено 10 компаній, зареєстрованих на тимчасово окупованих до 2022 року територіях. Решта були позбавлені усіх ліцензій НБУ через непрозору структуру власності чи порушення законодавства і регуляторних вимог. За три роки з'явився лише один новий страховик. Попри скорочення кількості учасників, ринок ризикового страхування залишається значно менш концентрованим, ніж у більшості європейських країн.

Більше половини ризикових страховиків, що залишали ринок в останні три роки, були неактивними: мали невеликі обсяги премій або ж взагалі не здійснювали діяльність. Значна кількість вибулих страховиків обслуговувала переважно корпорації і не страхувала населення. Частина компаній займалася майже виключно перестрахуванням – вони становили 87% внутрішнього ринку перестрахування. У страхових преміях корпоративних страховиків та перестраховиків превалювало страхування майна та фінансових ризиків. Частина цих операцій якраз відображає страхування, що позбавлене ринкових мотивів і є по суті “схемним”.

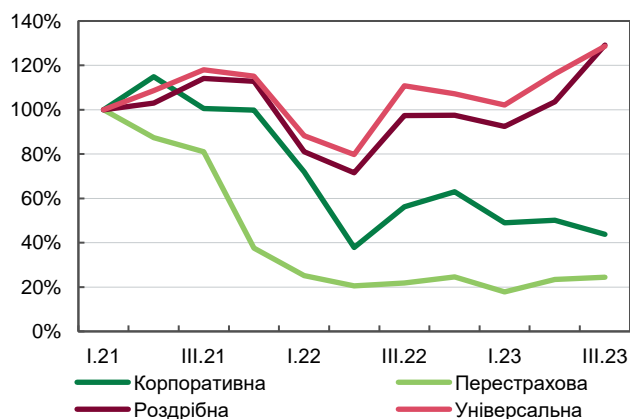
Графік 4.1.4. Кількість страховиків різних бізнес-моделей

* Компанії, що зібрали менше 10 млн грн премій за останній звітний рік.

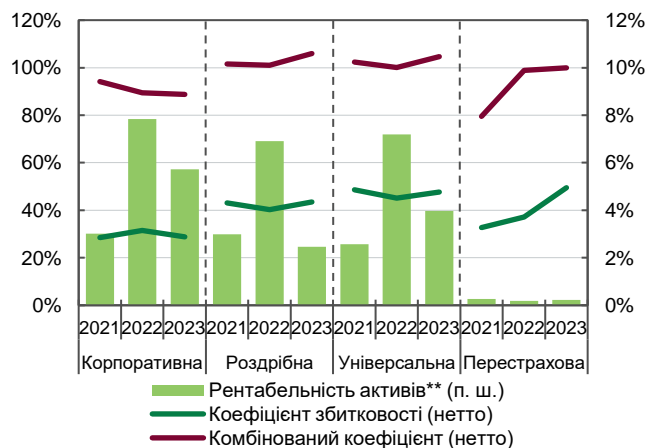
Джерело: НБУ.

Графік 4.1.5. Страхові премії ризикових страховиків за бізнес-моделлями, I квартал 2021 року = 100%

Джерело: НБУ.

Графік 4.1.6. Операційні показники бізнес-моделей ризикових страховиків за чотири квартали до 1 жовтня відповідного року*

* Розраховано для компаній, що перебували у реєстрі на 1 жовтня 2023 року.

** За дев'ять місяців відповідного року.

Джерело: НБУ.

Спільною рисою страховиків, що залишали ринок, був вкрай низький рівень виплат. На противагу медіанному показнику 28% у 2022 році, для вибухливих страховиків він становив лише 14% за рік, що передувало виходу з ринку. А в перестраховиків, які залишили ринок, цей показник був близьким до 2%. Низький рівень виплат підкреслює незначну роль страхування для клієнтів цих страховиків. Тому для переважної більшості споживачів фінансових послуг очищення ринку пройшло непомітно. Крім того, страховики, ліцензії яких анульовано, зобов'язані й надалі виконувати свої зобов'язання перед страхувальниками.

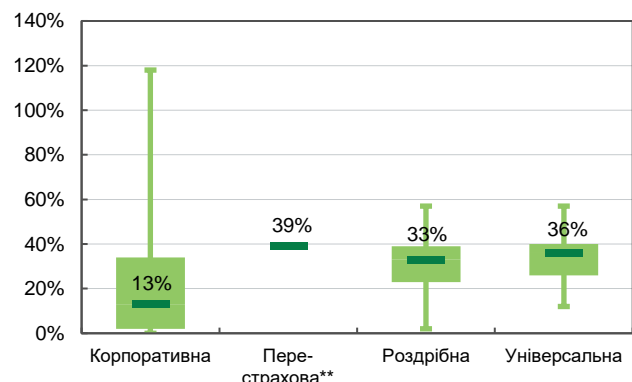
Після шоку війни відновлення ризикового страхування є неоднорідним

Повномасштабна війна стала стресом для страховиків: операційні ризики посилювалися, попит на страхування знизився, невизначеність ускладнює оцінку ризиків (див. [Огляд стану небанківського фінансового сектору](#), ЗФС, червень 2022 року). Обсяги зібраних страхових премій значно скоротилися, найпомітніше у II кварталі 2022 року. Резерви збитків зростали через складнощі у врегулюванні.

Нині динаміка ключових показників страховиків різнилась залежно від їхніх бізнес-моделей. Відповідно до [дослідження](#) українських ризикових страховиків можна згрупувати за чотирма базовими бізнес-моделлями: корпоративна, роздрібна, універсальна та перестрахова. Основним критерієм належності до певної бізнес-моделі є частка страхових премій від кожного типу клієнтів. Страховиків, що отримують більше 70% премій від юридичних осіб (які не є страховиками) віднесено до корпоративних. Якщо ж такий поріг перевищує частка премій від фізосіб – це роздрібні страховики. Ті, що більше половини премій отримують від інших страховиків, є перестраховиками. Інші – універсальні.

Нині відновився лише сегмент страхування населення завдяки автострахованню, яке й раніше домінувало у преміях. Моторне страхування підживлює діяльність універсальних та роздрібних страховиків. Корпоративні страховики та перестраховики і до повномасштабного вторгнення відставали від решти за темпами зростання премій, а нині і далі стагнують. Примітно, що до них не "перетікають" клієнти страховиків, що мали ті ж бізнес-моделі й залишили ринок.

Через невизначеність в оцінці ризиків та зростання резервів, страховики підвищували вартість полісів у 2022 році. Лише універсальні страховики наростили середній чек менше ніж на рівень інфляції. Тим не менш, у роздрібних та універсальних страховиків за останні чотири квартали до жовтня комбінований коефіцієнт перевищував 100%, що свідчить про неефективність основної діяльності. Завдяки високим інвестиційним доходам та валютним переоцінкам ризиковий сегмент був прибутковим у 2022 році.

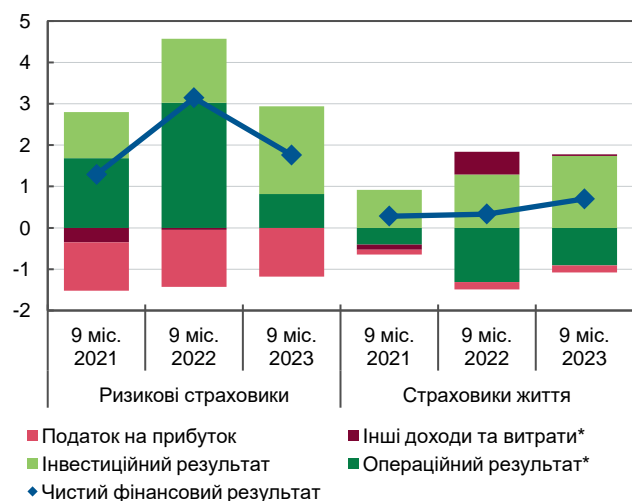
Графік 4.1.7. Рівень виплат бізнес-моделей ризикових страховиків у 2022 році*

* Розраховано для компаній, що перебували в реєстрі на 1 жовтня 2023 року. ** Перестрахову бізнес-модель мав один страховик. Грані прямокутника – перший та третій квартилі розподілу. Лінія всередині прямокутника – медіана. Лінії поза прямокутником – мінімальне та максимальне значення.

Джерело: НБУ.

Графік 4.1.8. Премії та рівень виплат зі страхування життя, млрд грн

Джерело: НБУ.

Графік 4.1.9. Складові чистого фінансового результату страховиків, млрд грн

* Включають курсові різниці залежно від класифікації страховиками.

Джерело: НБУ.

Страхування життя досі пригнічене

3 липня 2020 року ринок залишили вісім страховиків життя, з них п'ять зробили це за власною ініціативою. Ці страховики мали сукупну частку менше 4% у преміях за 2020 рік. Повномасштабне вторгнення росії відкинуло ринок страхування життя на роки назад. Обсяг премій від нових договорів у 2022 році скоротився вполовину. Тож відбувається "старіння" портфеля: зростання у портфелі частки раніше укладених договорів із вищим рівнем виплат. Нині страховики не мають проблем із виконанням зобов'язань перед клієнтами, однак подальше старіння портфеля тиснутиме на показники ефективності. Сегмент страхування життя традиційно операційно збитковий. Проте операційні збитки страховикам компенсували значні інвестиційні доходи. Високі процентні ставки забезпечили страховикам життя рекордну рентабельність активів за результатами січня – жовтня 2023 року в 3%. Тож страховики накопичують запас капіталу. Близько чверті інвестиційних доходів страховики спрямовують на майбутні виплати за накопичувальними договорами страхування, отже, клієнти також отримують вигоду.

Регуляції надалі оновлюватимуться

НБУ відреагував на воєнні виклики послабивши низку регуляторних вимог, зокрема не застосовував заходів впливу за порушення нормативів. З адаптацією ринку до роботи в умовах війни НБУ поволив відновлював довоєнні вимоги та впроваджував нові. Зокрема протягом 2023 року було посилено вимоги до прийнятних активів страховиків. 1 жовтня 2023 року 13 страховиків не виконували норматив платоспроможності та достатності капіталу. Частка порушників у активах сектору – 6%, із них 5% належать одному великому страховику, що має незначне порушення.

Для системної перебудови регулювання та нагляду на страховому ринку було змінено законодавство. У 2021 році прийнято новий Закон України "Про страхування", що вступає в дію з 1 січня 2024 року та повноцінно запрацює після завершення перехідного періоду. Новий закон суттєво оновлює вимоги до корпоративного управління та управління ризиками, платоспроможності та інвестиційної діяльності страховиків (див. [Оновлене законодавство ринку небанківських фінансових послуг](#), ЗФС, грудень 2021 року). НБУ розпочав зміну правил гри на ринку навіть до початку дії закону, зокрема впровадив нові вимоги до прозорості структури власності страховиків, оновив вимоги до прийнятних активів для покриття страхових зобов'язань.

Після введення в дію вимог Закону України "Про страхування" вимоги до якості активів та платоспроможності знову посиляться, кількість порушників, найімовірніше, зросте. Страховикам, які захочуть працювати за оновленими правилами, буде надано час на приведення своєї діяльності у відповідність.

4.2. Ризик платіжного ринку

Платежі в Україні здійснюються безперервно та своєчасно, попри повномасштабну війну. Ба більше, обсяги операцій та різноманіття платіжних послуг зростають. Регулювання та оверсайт платіжних систем в Україні здійснюється відповідно до міжнародних стандартів. Нове законодавство про платіжні послуги розширило доступ до цього сегменту новим гравцям. Між надавачами платіжних послуг зростає конкуренція, що створює додаткові вигоди користувачам.

Графік 4.2.1. Суми платежів в Україні, січень 2021 року = 100%*

* Окремі статистичні дані у лютому–квітні 2022 року не збиралися.

** Що емітовані українськими банками; без платежів у мережі банків-нерезидентів.

Джерело: НБУ.

Стійкість платіжної інфраструктури – один із “стовпів” фінансової стабільності

Платіжна інфраструктура – критично важлива складова фінансової системи. Надання фінансових послуг неможливе без зручних, швидких та безпечних платежів. Повнота та своєчасність здійснення операцій додають клієнтам впевненості в безпеці фінансових послуг. Важливість безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжної інфраструктури підтвердила повномасштабна війна (див. [Ризик платіжної інфраструктури](#)). Тож спроможність фінансових установ здійснювати платежі, попри несприятливі зовнішні обставини, є запорукою фінансової стабільності.

Учасники ринку платіжних послуг стикаються з широким переліком ризиків, серед яких як звичні для банків фінансові, наприклад кредитний та ліквідності, так і специфічні, як-то розрахунковий і депозитарний ризики. Вагомим для обох видів установ є операційний ризик, включаючи кіберризик. Залежно від переліку операцій, що здійснюються, значимість різних ризиків змінюється. Оскільки від роботи платіжних систем та надавачів платіжних послуг залежить безперервність роботи інших учасників фінансового ринку, їхні ризики можуть створювати загрозу для фінансової стабільності.

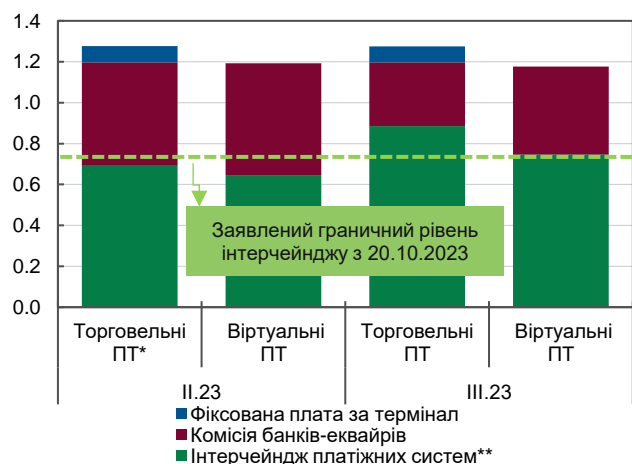
НБУ оперує СЕП та мінімізує ризики її діяльності

Багато вітчизняних банків мають розгалужену клієнтську мережу тож більшість переказів здійснюється в межах однієї установи. Другий за обсягами сегмент українського платіжного ринку – це міжбанківські перекази у гривні. Вони здійснюються майже виключно через Систему електронних платежів НБУ (СЕП). Саме вона покликана забезпечувати гривневі платежі з рахунку в одному банку на рахунок у іншому (платежі на IBAN). СЕП – це єдина в Україні системно важлива платіжна система та ключовий елемент платіжної інфраструктури. Цьогоріч середньомісячний обсяг розрахунків у СЕП становить приблизно 17 трлн грн. Від своєчасності та точності її роботи критично залежить банківський сектор та його клієнти.

НБУ є оператором і розрахунковим банком СЕП, забезпечує її безперервне, надійне та ефективне функціонування й розвиток. Значні технічні, кадрові та фінансові ресурси НБУ спрямовані на постійне вдосконалення та підвищення безпеки СЕП. Вартість користування нею залишається низькою. Попри війну, з початку квітня 2023 року запрацювало нове, вже четверте, покоління СЕП. Його впровадження дало змогу:

- стандартизувати обмін інформацією між учасниками СЕП та депозитаріями за міжнародним стандартом ISO 20022, гармонізуючи український платіжний простір зі світовим;

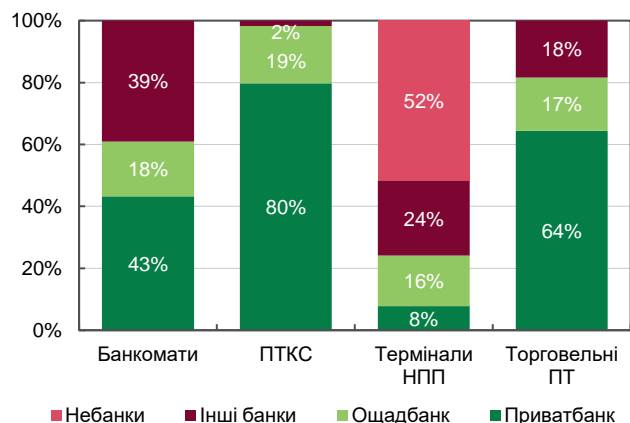
Графік 4.2.2. Структура доходів від еквайрингу, % обсягу платежів з оплати товарів і послуг

* ПТ – платіжні термінали.

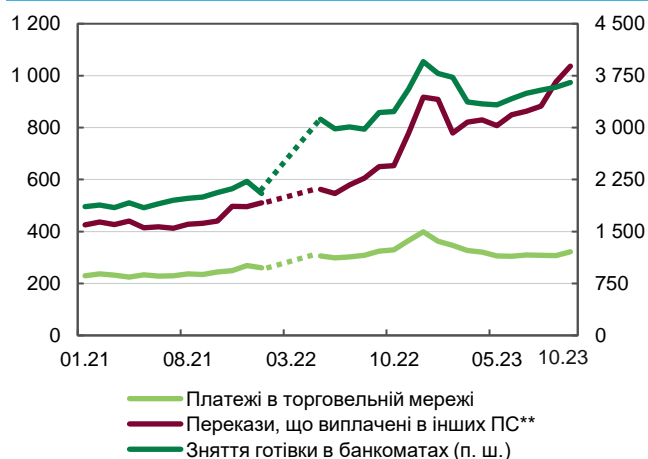
** Внутрішньодержавні міжбанківські комісії Mastercard, Visa, що сплачуються еквайром на користь емітента.

Джерело: НБУ.

Графік 4.2.3. Структура платіжних пристроїв за учасниками карткових систем на 1 листопада 2023 року

ПТКС – програмно-технічні комплекси самообслуговування, НПП – небанківські надавачі платіжних послуг, ПТ – платіжні термінали.

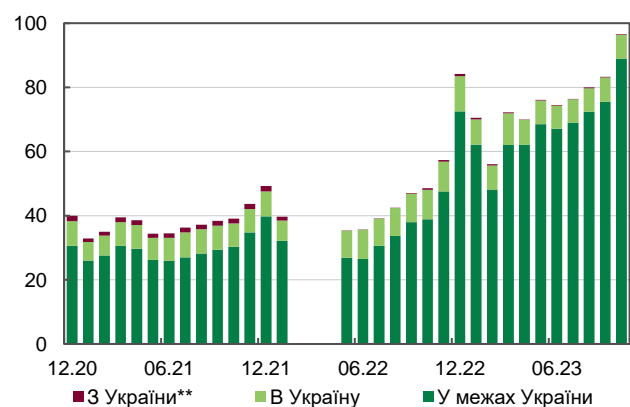
Джерело: НБУ.

Графік 4.2.4. Середній розмір однієї операції при розрахунках, грн*

* Статистичні дані у лютому–квітні 2022 року не збиралися.

** Крім СЕП і платіжних систем з використанням електронних платіжних засобів або їхніх реквізитів.

Джерело: НБУ.

Графік 4.2.5. Обсяги переказів, що здійснені з використанням ПС (крім СЕП та карткових ПС), млрд грн*

* Статистичні дані у лютому–квітні 2022 року не збиралися.

** Перекази, що здійснені з використанням сервісу VISA B2B Connect.

Джерело: НБУ.

- здійснювати платежі в цілодобовому режимі 24/7 без технологічних перерв;
- застосувати сучасну систему криптографічного захисту інформації;
- підвищити рівень автоматизації платежів;
- розширити реквізити платежів додатковою інформацією.

НБУ здійснює оверсайт СЕП як системно важливої платіжної системи відповідно до міжнародних стандартів. За результатами [оверсайту за 2022 рік встановлено](#), що СЕП в цілому відповідає міжнародним принципам для інфраструктур фінансового ринку – PFMI⁶. Робота СЕП від початку повномасштабної війни була безперебійною, що [зберегло довіру до банківського сектору](#).

Високі вимоги до міжнародних карткових платіжних систем забезпечують карткові операції українців

Інший сегмент платіжного ринку – це платежі, що ініціюються платіжними картками. Цю функцію здійснюють платіжні системи (далі – ПС) із статусом карткових. До липня емісія платіжних карток була прерогативою виключно банків, тож карткові ПС обслуговували переважно операції з картками клієнтів банків – фізичних осіб. Обороти операцій за платіжними картками, емітованими в Україні, становлять цього року близько 0.5 трлн грн на місяць. Із існуючих карткових ПС через дві – Mastercard і Visa – виконуються понад 99% операцій. Тому вони визнані важливими платіжними системами. Третя за обсягами карткова система – ПРОСТІР, власником якої є НБУ.

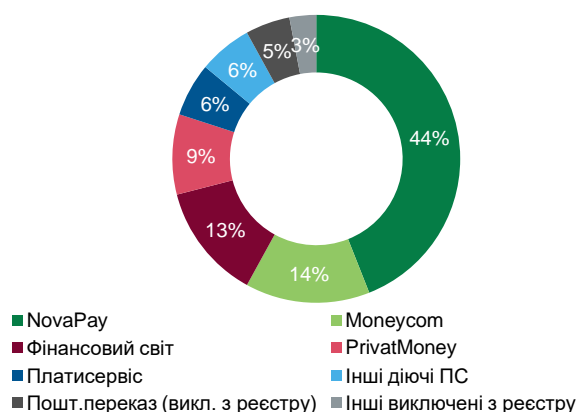
Оверсайт за діяльністю Mastercard і Visa в Україні здійснює НБУ й водночас вони регулюються центральними банками своїх юрисдикцій (Бельгія та США), що забезпечує застосування підвищених вимог до діяльності цих міжнародних платіжних систем. Крім того, міжнародні карткові ПС вимагають від учасників платежів, еквайрів та емітентів карток утримувати в банках інвестиційного класу значні гарантійні депозити для забезпечення трансакцій. Це мінімізує ризик ліквідності в розрахунках. В умовах повномасштабної війни розміщення основних потужностей ключових карткових ПС поза межами України мінімізує ризик руйнувань.

Крім управління власними ризиками, карткові ПС додатково стежать за дотриманням правил проведення платежів еквайрами. За порушення цих правил застосовуються заходи впливу: від штрафів до розірвання ділових стосунків. До того ж високі вимоги до системи управління ризиками українських банків – найбільших емітентів карток та еквайрів – покликані мінімізувати комплаєнс-ризик під час карткових платежів.

Ландшафт роздрібних платежів змінюється

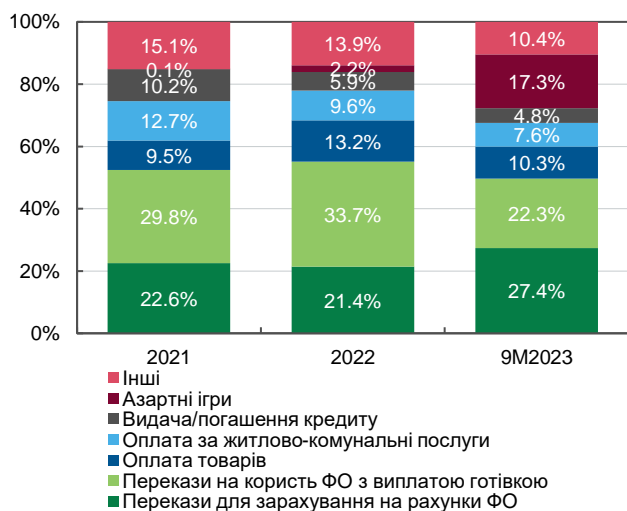
Послуги міжнародних карткових систем досить дороговартісні як для учасників цих систем, так і для

⁶ Принципи для інфраструктур фінансового ринку – міжнародні стандарти для платіжних систем, центральних депозитаріїв, систем розрахунків за цінними паперами, центральних контрагентів і торгових репозиторіїв, установлені Комітетом із платежів та ринкової інфраструктури Банку міжнародних розрахунків і Міжнародною організацією комісій з цінних паперів (IOSCO).

Графік 4.2.6. Частка переказів платіжних систем* у межах України за січень-жовтень 2023 року

* Крім СЕП і карткових платіжних систем.

Джерело: НБУ.

Графік 4.2.7. Структура платіжних операцій надавачів платіжних послуг – небанків

Джерело: НБУ.

користувачів. У операціях оплати товарів та послуг карткові системи використовують механізм інтерчейндж – розподіляють частину плати, отриманої банками-еквайрами, на користь банків емітентів. Останніми роками розмір комісії інтерчейндж в Україні знижується відповідно до Меморандуму про сприяння конкурентному платіжному ринку в Україні, підписаному між Національним банком, Visa та Mastercard у 2021 році, а також завдяки цього річного дозволу Антимонопольного комітету на зменшення розміру внутрішньодержавних міжбанківських комісій. Однак на значних масштабах операцій ці додаткові витрати досить помітні для торговців. Це спонукає бізнес до пошуку альтернативних способів отримання та здійснення платежів, а учасників фінансового ринку – до розвитку технологій і пошуку нових ніш на ринку.

Операції українських приватних платіжних систем сконцентровані в основному в межах України, обсяг переказів становить близько 67 млрд грн на місяць. Операторами та учасниками таких ПС в основному є небанківські фінансові установи. І хоча кількість таких ПС скоротилася через вихід неактивних гравців, обсяги операцій, що через них проводяться, збільшуються. Ще близько 8 млрд грн щомісяця становить обсяг переказів з та в Україну – це бізнес міжнародних систем переказів коштів, таких як Western Union, MoneyGram.

Небанківські надавачі платіжних послуг (далі – НПП) переважно спеціалізуються на переказах без відкриття рахунків (зокрема, готівки через ПКТС), накладених платежах, інтеграції платіжних рішень для інтернет-еквайрингу⁷. Учасники цього сегменту глибоко занурені в потреби клієнтів або ж інтегровані в більшу бізнес-групу. Яскравими прикладами є НПП, створені великими ритейлерами (як-то “Ево” від “Розетки”), поштовими операторами (наприклад, “НоваПей” – суміжний бізнес “Нової пошти”). Попри чималу собівартість платежів для небанківських НПП, створення власної інфраструктури дає змогу залишити кошти в розпорядженні небанківських установ, великих торговельних мереж та їхніх бізнес-груп. Посилення конкуренції в сегменті платежів сприятиме подальшому підвищенню якості та, можливо, здешевленню послуг для користувачів. Стрімкому розвитку сегменту сприяє оновлення законодавства.

Нове законодавство розширило перелік послуг і небанківських надавачів платіжних послуг

Із серпня 2022 року поступово впроваджуються норми Закону України “Про платіжні послуги”, який відображає основні положення Другої директиви про надання платіжних послуг (PSD2). Відповідно до нового платіжного законодавства в Україні існують сім видів фінансових платіжних послуг, серед них відкриття та обслуговування рахунків, виконання платежів, у тому числі на умовах кредиту, емісія платіжних інструментів, здійснення еквайрингу, випуск електронних грошей⁸ та виконання платіжних операцій з ними. Надавачами платіжних послуг можуть бути небанківські фінансові установи,

⁷ Використання спеціальних сторінок на сайтах для проведення платежів.⁸ На період воєнного стану поповнення електронних гаманців, емісія та розповсюдження електронних грошей зупинені.

що надає їм доступ до низки функцій, що досі були властиві лише банкам.

З упровадженням нового законодавства учасники ринку мали переоформити ліцензії на здійснення платежів. Зі старих ліцензіатів на переказ коштів лєвова частина не змогла або не забажала оформити ліцензії відповідно до нових правил. На початок грудня ліцензії отримала 31 установа, з них 29 – лише право на переказ коштів без відкриття рахунків. “НоваПей”, яка є найбільшим НПП серед нових гравців, єдина має ліцензію на повний спектр операцій, крім випуску е-грошей. Поштовий оператор “Укрпошта”, крім переказів коштів без відкриття рахунків, має ліцензію на еквайринг платіжних інструментів (приймання платежів через термінали).

Переліцензовані НПП ще не встигли наростити обсяги нових для себе послуг

НПП є динамічними, водночас нарощення обсягів послуг займе тривалий час. Нині через відносно невеликий обсяг операцій і вузьку спеціалізацію ризики НПП для платіжного ринку несистемні. Однак розширення спектру їхньої діяльності та зростання обсягів операцій надалі посилюватиме наявні ризики та створюватиме нові. Зокрема, зростають ризики ліквідності, виникає кредитний ризик. Однак передусім посилюється комплаєнс-ризик та інші складові операційного ризику. Так, упродовж січня – листопада 2023 року до семи великих учасників платіжного ринку – небанківських фінустанов було застосовано штрафи за порушення в сфері фінансового моніторингу загальним обсягом 185 млн грн, окремі з них вже припинили свою діяльність.

Для контролю за ризиками надавачів платіжних послуг встановлені пруденційні нормативи. Нині їх п'ять: вимоги до мінімального капіталу, достатності регулятивного капіталу, максимального кредитного ризику на одного користувача та на всіх осіб (користувачів), короткострокової ліквідності. Небанківські НПП є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, регулювання і нагляд за ними в цій сфері також здійснює НБУ. Із поширенням нових послуг перелік і дизайн цих нормативних вимог може вдосконалюватися для запобігання накопиченню ризиків.

Рекомендації

Щоб забезпечити фінансову стабільність у надскладних умовах воєнного часу, потрібні злагоджені зусилля та тісна координація дій усіх учасників фінансового ринку: банків, небанківських фінансових установ, Національного банку та інших регуляторів ринку, а також дієва підтримка органів державної влади. Національний банк пропонує державним органам і фінансовим установам свої рекомендації та оприлюднює власні плани і наміри на найближчий час.

Рекомендації органам державної влади

Зберігати високу динаміку виконання програми МВФ та домовленостей з іншими донорами і партнерами, зокрема для пришвидшення членства в ЄС

Своєчасне отримання фінансування від міжнародних партнерів є запорукою стійкості економіки у воєнний період. Завдяки спільним діям органів влади Україна без затримок пройшла два перегляди програми EFF, тож таку позитивну динаміку має бути збережено. Початок переговорів про вступ України до ЄС дає новий поштовх реформам, але потребує ще більших зусиль для впровадження європейських норм та підходів у національне законодавство та економічну політику.

Ухвалити необхідні для фінансової стабільності закони

Передусім йдеться про законопроект № 9667-1, спрямований на зміцнення стійкості системи гарантування вкладів фізичних осіб. Цей акт уточнює правові засади регулювання ФГВФО діяльності банків – учасників системи гарантування вкладів, зокрема в разі їхньої ліквідації, та визначає чіткий і прозорий механізм черговості задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку.

Також потрібно визначити підходи до оподаткування операцій з віртуальними активами, аби запрацював профільний закон і регулювання цього сегмента фінансового ринку в цілому. Водночас слід зважати на положення нового Регламенту ЄС стосовно ринків криптоактивів (MiCA).

Підготувати концептуальний огляд програми “Доступні кредити 5-7-9%”, усунути її недоліки

Державна програма підтримки “Доступні кредити 5-7-9%” залишається основним рушієм нового кредитування. Разом з тим її складність та масштаби суттєво зросли, що призводить до розпорошеності підтримки та значного навантаження на державні фінанси. Вже підготовлено проект змін до програми, які відновлять її спрямування на кредитування малих та середніх підприємств. Відповідно до Меморандуму з МВФ буде підготовлено концепцію подальшої роботи програми, а також посилено моніторинг ефективності та контроль за її фінансовими потребами.

Рекомендації фінансовим установам

Банкам із потребою в капіталі – розробити та виконувати програми капіталізації або реструктуризації

Більшість банків успішно пройшла оцінку стійкості, проте для кількох було встановлено вищі за мінімальні необхідні рівні достатності капіталу. Ці банки повинні розробити плани для досягнення та підтримки підвищених нормативів шляхом поповнення капіталу або реструктуризації балансів. Після затвердження ці програми необхідно виконувати відповідно до узгодженого графіка.

Урахувати очікувані зміни регуляторних вимог у власних стратегіях

Національний банк поступово повертає всі регуляторні вимоги, що діяли до повномасштабного вторгнення. Також на порядку денному впровадження нових вимог, що гармонізують українські правила розрахунку потреб у капіталі з європейськими. За попередніми розрахунками, сукупність цих норм не створить для банків проблем із виконанням мінімальних вимог до капіталу. Разом з тим жорсткіші вимоги можуть зумовити необхідність адаптації стратегій окремих банків через зміну потреби в капіталі для різних сегментів бізнесу чи операційної діяльності, зокрема через повне врахування операційного ризику та запровадження вимог до капіталу під ринковий ризик. Крім того,

банки мають врахувати у своїх стратегіях результати оцінки стійкості, що виявили як сильні сторони фінустанов, так і їхню вразливість.

Дотримуватися правил відповідального кредитування

За час повномасштабної війни фінустанови втратили значну частину роздрібного бізнесу, тож наразі намагаються за можливості знову нарощувати портфель кредитів. Цьому сприяє відновлення приватного споживання домогосподарств. Прагнучи збільшити обсяги бізнесу, кредитори можуть вдаватися до агресивних маркетингових програм та нав'язливого пропонування кредитних продуктів, що не завжди є потрібними чи оптимальними для клієнтів. Така практика може призводити до появи фінансових труднощів у позичальників, особливо з вразливих соціальних груп, які значно розширилися від початку повномасштабного вторгнення. Банки та інші кредитні установи мають дотримуватися найкращої практики відповідального кредитування та уникати нав'язливих пропозицій, що не є слушними для клієнтів.

Надавачам небанківських фінансових послуг пристосувати свою діяльність до вимог нового законодавства

З початку 2024 року вводиться в дію нове законодавство для фінансових компаній, страховиків, лізингодавців, ломбардів та кредитних спілок (див. [Оновлене законодавство ринку небанківських фінансових послуг](#), ЗФС, грудень 2021 року). У результаті посилюються увага до якості корпоративного управління та управління ризиками, вимоги до платоспроможності та ринкової поведінки стосовно споживачів послуг. Кожен із секторів небанківського ринку отримає час на приведення своєї діяльності у відповідність до нових вимог. Тривалість перехідного періоду залежатиме від комплексності та складності змін.

Плани та наміри Національного банку

НБУ надалі поступово запроваджуватиме нові вимоги до діяльності фінансових установ, реагуючи за потреби на можливі нові виклики.

Впроваджувати відтерміновані та нові регуляторні вимоги

НБУ поступово відновлюватиме всі регуляторні вимоги, що діяли до лютого 2022 року, та вводитиме нові, впровадження яких було відтерміновано через повномасштабне вторгнення. Інформацію про заплановані зміни до розрахунку потреб у регулятивному капіталі наведено в [розділі Ризики достатності капіталу](#). Крім того, впроваджуватиметься оцінка достатності внутрішнього капіталу (ICAAP): до січня наступного року банки мають розробити відповідні внутрішні документи, а до 31 травня 2024 року подати до НБУ звіти в тестовому режимі. Що стосується розрахунку LCR в іноземній валюті, то з січня 2024 року кошти на коррахунках у банках включатимуться до високоліквідних активів лише доти, доки вони не перевищуватимуть 60% їхнього обсягу (нині їхня частка не може перевищувати 80%).

Надалі готувати запровадження норм та регуляторних вимог ЄС для банків

У 2024 році НБУ розпочне впровадження вимог до оновленої структури та нормативів регулятивного капіталу банків, а також вимог до оцінки достатності внутрішньої ліквідності (ILAAP). У середньостроковій перспективі будуть впроваджені нові підходи до визначення ваг ризиків активів, коефіцієнта левериджу, ліміту значних експозицій, оцінки ризику розрахунку (settlement risk) та включення його до розрахунку достатності капіталу, а також вимог до розкриття інформації.

Удосконалювати регулювання та нагляд у небанківському фінансовому секторі

НБУ планує запровадження вимог до платоспроможності, прийнятних активів, капіталу та інвестиційної діяльності страховиків, а також капіталу фінансових компаній відповідно до європейських норм. НБУ завершує підготовку проєктів нових правил.

Посилити увагу до ризику третіх осіб

З огляду на нещодавній інцидент з кібератакою на Київстар, НБУ планує посилити увагу до ризиків третіх осіб, які банки приймають у процесі операційної діяльності. Зазначений інцидент засвідчив залежність низки фінустанов від доступу до каналів зв'язку, що не можуть бути змінені швидко. Тож виявлені ризики будуть обговорені з банками та визначено шляхи їх мінімізації в майбутньому.

Абревіатури та скорочення

У звіті дані наведено для банків, платоспроможних станом на 1 грудня 2023 року, якщо не зазначено інше.

Повномасштабна війна / вторгнення	Широкомасштабна війна росії проти України з 24 лютого 2022 року		Постанова Правління НБУ від 30 липня 2016 року № 351 “Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями”
Довоєнний	До повномасштабного вторгнення	Положення № 351	
Охоплені війною	Громади, розташовані у районах проведення воєнних дій, або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні – за визначенням Мінреінтеграції	ПДФО	Податок на доходи фізичних осіб
ВВП	Валовий внутрішній продукт	США	Сполучені Штати Америки
Держбанки	Банки з державною часткою	ТЦ	Торгівельні центри
Державна програма “5-7-9%”, “5-7-9%”	Державна програма “Доступні кредити 5-7-9%”	ФГВФО	Фонд гарантування вкладів фізичних осіб
ДКСУ, Держказначейство	Державна казначейська служба України	ФДМУ	Фонд державного майна України
ДС	Депозитні сертифікати	Фінустанова	Фінансова установа
ДССУ	Державна служба статистики України	Фізособа	Фізична особа
е/е	Електроенергія	ФОП	Фізична особа-підприємець
ЄБРР	Європейський банк реконструкції та розвитку	ФРП	Фонд розвитку підприємництва
ЄІБ	Європейський інвестиційний банк	ФРС	Федеральна резервна система
ЄС	Європейський Союз	УФЖК, Укрфінжитло	Українська фінансова житлова компанія
ЄСВ	Єдиний соціальний внесок	ЮО	Юридична особа
ЄЦБ	Європейський центральний банк	AQR	Asset Quality Review
ІСЦ	Індекс споживчих цін	CIR	Cost-to-income ratio
ЖКП	Житлово-комунальні послуги	CoR	Cost of risk
МВФ	Міжнародний валютний фонд	EBIT	Earnings before interest and taxes
Мін’юст	Міністерство юстиції України	EBITDA	Earnings before interest, taxes, depreciation and amortization
МОП	Міжнародна організація праці	ICAAP	Internal capital adequacy assessment process
МСБ	Малий та середній бізнес	LCR	Liquidity coverage ratio
МСФЗ	Міжнародні стандарти фінансової звітності	LGD	Loss given default
МФО	Міжнародна фінансова організація	NPL	Non-performing loan
НБУ, Національний банк	Національний банк України	ROE	Return on equity
ОВДП	Облігації внутрішньої державної позики	UIRD	Ukrainian Index of Retail Deposit Rates
ОПЕК	Організація країн-виробників нафти		
тис.	тисяча	в. п.	відсотковий пункт
млн	мільйон	p/p	у річному вимірі, річна зміна, до відповідного періоду попереднього року
млрд	мільярд	кв. м	квадратні метри
трлн	трильйон	М, міс.	місяць
грн	гривня	п. ш.	права шкала
дол.	долар США	шт.	штуки
дол. екв.	у доларовому еквіваленті		